

Ekonomika razvoja

Karaman Aksentijević, Nada; Denona Bogović, Nada; Ježić, Zoran

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2019**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:192:321971>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-26**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Repository / Repozitorij:

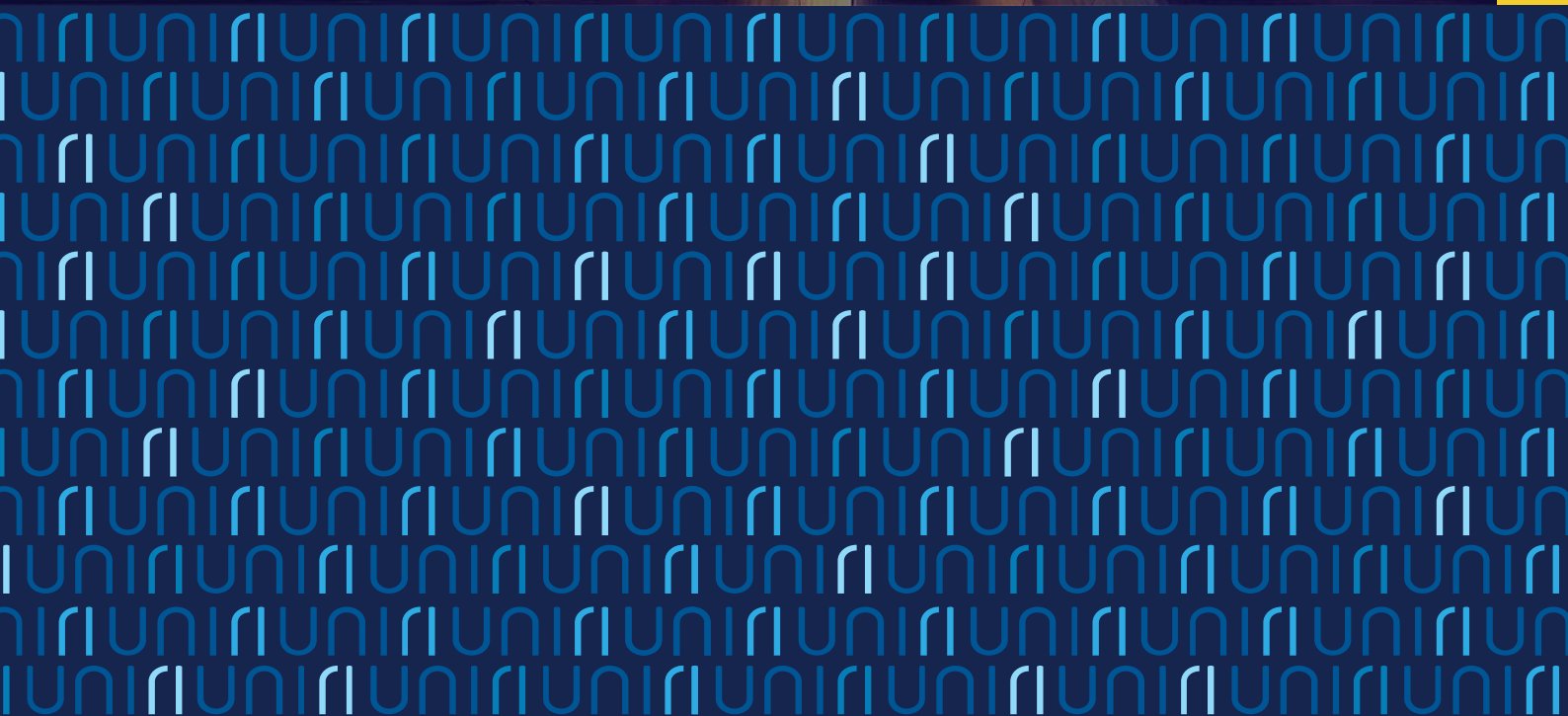
[Repository of the University of Rijeka, Faculty of
Economics and Business - FECRI Repository](#)

Nada Karaman Aksentijević
Nada Denona Bogović
Zoran Ježić

Ekonomika razvoja

UDŽBENIK

uniri

Rijeka, 2019.

EFri Sveučilište u Rijeci
Ekonomski fakultet

Nada Karaman Aksentijević

Nada Denona Bogović

Zoran Ježić

Ekonomika razvoja

UDŽBENIK

uniri

Rijeka, 2019.

EFri

Sveučilište u Rijeci
Ekonomski fakultet

Izdavač:

Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet

Autori:

prof. dr. sc. Nada Karaman Aksentijević

prof. dr. sc. Nada Denona Bogović

izv. prof. dr. sc. Zoran Ježić

Recenzenti:

prof. dr. sc. Jurica Šimurina, Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet

izv. prof. dr. sc. Saša Drezgić, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet

izv. prof. dr. sc. Lukasz Arendt, University of Lodz, Institute of Labour and Social Studies, Warsaw, Poland

Lektura:

Denisse Mandekić, prof.

Korektura:

prof. dr. sc. Nada Karaman Aksentijević

prof. dr. sc. Nada Denona Bogović

izv. prof. dr. sc. Zoran Ježić

Priprema za tisak:

Tempora, Rijeka

Tisak:

Studiograf, Rijeka

Godina objavljivanja:

2019.

Odlukom Povjerenstva za izdavačku djelatnost Sveučilišta u Rijeci KLASA: 602-09/19-01/15, URBROJ: 2170-57-03-19-3. ovaj se udžbenik objavljuje kao izdanje Sveučilišta u Rijeci.

Ovo izdanje sufinanciralo je Sveučilište u Rijeci projektom 13.02.1.2.04 (Ljudski potencijali i ekonomski razvoj Hrvatske)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice Rijeka pod brojem 140716070.

ISBN 978-953-7813-48-2 (za tiskano izdanje)

ISBN 978-953-7813-49-9 (za online izdanje)

Kazalo

Predgovor	5
1. EKONOMSKI RAZVOJ KAO VIŠEDIMENZIONALNI PROCES	7
1.1. Poimanje rasta i razvoja	9
Nada Karaman Aksentijević	
1.2. Mjerenje i ocjenjivanje ekonomskog razvoja	16
Nada Karaman Aksentijević	
1.2.1. Mjerenje razvijenosti na regionalnoj razini	29
Nada Denona Bogović	
1.2.2. Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini	36
Nada Denona Bogović	
1.3. Razvojni jaz u svjetskom gospodarstvu	40
Nada Karaman Aksentijević	
1.4. Teorije ekonomskog razvoja kao podloga za usmjeravanje razvojnih procesa	49
1.4.1. Teorije nastale u 17., 18. i 19. stoljeću	49
Zoran Ježić	
1.4.2. Teorije razvoja koje su nastale u 20. stoljeću	54
Nada Karaman Aksentijević	
2. SIROMAŠTVO, DOHODOVNE NEJEDNAKOSTI I RAZVOJ	67
2.1. Siromaštvo i dohodovne nejednakosti – ključni razvojni problemi suvremenog svijeta	69
Nada Karaman Aksentijević	
2.2. Mjerenje siromaštva	76
Nada Karaman Aksentijević	
2.3. Ekonomske nejednakosti i njihovo mjerenje	85
Nada Karaman Aksentijević	
2.4. Mjere za smanjivanje siromaštva	96
Zoran Ježić	
2.5. Obrazovanost stanovništva i siromaštvo	101
Zoran Ježić	
3. FAKTORI RAZVOJA	107
3.1. Klasifikacija faktora rasta i razvoja	109
Nada Karaman Aksentijević	

3.2. Stanovništvo, ljudski kapital i ljudski potencijali	114
Nada Karaman Aksentijević	
3.2.1. Teorijska učenja o odnosu stanovništva i ekonomskog razvoja	114
3.2.2. Utjecaj brojnosti i starosne strukture stanovništva na suvremeni razvoj	119
3.2.3. Ljudski potencijali, ljudski kapital i razvoj	121
3.2.4. Obrazovna struktura stanovništva kao značajna odrednica razvijenosti ljudskih potencijala	125
3.3. Znanje i tehničko-tehnološki napredak	128
Zoran Ježić	
3.3.1. Faze razvoja tehnologije	130
3.3.2. Znanje i obrazovanje kao pretpostavka tehnološkog napretka	133
3.3.3. Mjerenje učinkovitosti tehnologije i utjecaj na ekonomski razvoj	138
4. ULOGA DRŽAVE U USMJERAVANJU RAZVOJA (UPRAVLJANJE RAZVOJEM)	145
4.1. Odnos države i tržišta	147
Nada Karaman Aksentijević	
4.2. Makroekonomske politike	160
Nada Denona Bogović	
4.3. Ekonomska decentralizacija i jačanje uloge regija i lokalnih zajednica u razvoju	168
Nada Karaman Aksentijević	
4.4. Jačanje utjecaja civilnog sektora na razvoj	173
Zoran Ježić	
5. RAZVOJ I OKOLIŠ	181
Nada Denona Bogović	
5.1. Ekonomski razvoj i okoliš	185
5.1.1. Interakcija gospodarstva i okoliša	186
5.1.2. Siromaštvo, bogatstvo i okoliš	189
5.1.3. Teorijska objašnjenja povezanosti ekonomske razvijenosti i stanja okoliša	195
5.2. Globalni problemi okoliša	199
5.2.1. Globalno zagrijavanje i klimatske promjene	200
5.2.2. Ugroženost bioraznolikosti	202
5.3. Održivi razvoj – konceptualni okvir i mogućnosti primjene	205
Literatura	211
Popis tablica	221
Popis grafikona	222
Popis shema	223

Predgovor

Udžbenik *Ekonomika razvoja* nastao je kao rezultat dugogodišnjeg nastavnog rada autora na kolegiju *Ekonomika razvoja* na diplomskom i poslijediplomskom specijalističkom studiju te na kolegiju *Ekonomski razvoj* na doktorskom studiju. Njegovom nastajanju umnogome su doprinijeli i istraživački rezultati autora na znanstvenom projektu „Ljudski potencijali i ekonomski razvoj Hrvatske” koji se je u razdoblju od 2007. do 2013. godine odvijao uz financijsku potporu MZOS Republike Hrvatske, a od 2013. do 2018. godine financiranje je nastavljeno iz sredstava Zaklade Sveučilišta u Rijeci. Ovome treba pridodati i sudjelovanje autora kao voditelja, aktivnih istraživača, recenzenata ili evaluatora u velikom broju međunarodnih i domaćih razvojno-istraživačkih projekata i studija u kojima su istraživani različiti aspekti razvoja na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.

Autore je na pisanje prvenstveno poticalo nepostojanje sveučilišne udžbeničke literature u Hrvatskoj iz područja ekonomskog razvoja, i to u uvjetima kad se na studiju ekonomije u cijeloj zemlji razvoj sve više izučava kroz različite kolegije. Pri tome, autori su nastojali odabrati najvažnije teme te ih prezentirati studentima na jednostavan i razumljiv način koji će im omogućiti da usvoje znanja koja su nužna za analitički i kritički pristup promišljanju vrlo složene problematike razvoja.

Udžbenik se razlikuje od sličnih inozemnih izdanja po tome što se u njemu iznose podaci i kratki osvrti na europske zemlje pa tako i na Republiku Hrvatsku. Time se nastojalo studente potaknuti na razmišljanja o europskom okruženju u kojem su razvojni problemi prisutni iako je većina europskih zemalja, prema kriterijima Svjetske banke, u skupini zemalja visokog dohotka. Naime, razvojnu sliku svijeta ne treba percipirati samo kroz odnos između najrazvijenijih i najnerazvijenijih jer između te dvije skupine egzistiraju mnoge zemlje koje nisu nerazvijene, ali se suočavaju s nekim od aspekata nerazvijenosti.

Autori se svjesno nisu upustili u obuhvat svih tema koje su tradicionalno bile zastupljene u udžbenicima iz ekonomike razvoja. Primjerice, nekada, u uvjetima nedovoljne otvorenosti nacionalnih gospodarstava, bilo je oportuno

u ovom kolegiju razjašnjavati studentima značaj međunarodne razmjene za razvoj. U novije vrijeme to više nije nužno barem iz dva razloga: (1) otvorenost gospodarstva podrazumijeva se jednom od osnovnih pretpostavki razvoja, i (2) kolegij Ekonomika razvoja u Hrvatskoj se sluša na završnim godinama studija na koje studenti dolaze s već dovoljno usvojenih znanja o značaju međunarodne razmjene u razvojnim procesima. Ista zapažanja odnose se i na problematiku financiranja razvoja.

Problematici ekonomskog razvoja pristupa se u udžbeniku integrirajući spoznaje da je poimanje i mjerenje dinamike ekonomskog razvoja doživjelo značajne promjene te da na razvoj sve više utječu aktivnosti što ih poduzimaju središnja državna vlast, regionalne i lokalne zajednice, javni, privatni, a u novije vrijeme, značajno i sve više, i civilni sektor. Ekonomskom razvoju pristupa se kao višedimenzionalnom procesu koji je jedna od sastavnica ukupnog društvenog razvoja.

Knjiga je prvenstveno namijenjena studentima diplomskog i poslijediplomskog studija kao osnovna udžbenička literatura koja svojim sadržajem obuhvaća teme predviđene izvedbenim planom nastave na kolegijima iz područja ekonomike razvoja. No, ona može poslužiti i znanstvenicima, nositeljima ekonomske politike i široj čitateljskoj javnosti zainteresiranoj za izučavanje suvremenih obilježja i tijekova ekonomskog razvoja.

Velika hvala svima koji su kao naručitelji znanstvenih projekata i istraživačkih studija omogućili da se autori, ali i brojni drugi istraživači mogu sustavno i svrsishodno baviti vrlo kompleksnom problematikom ekonomskog razvoja. Posebno se to odnosi na Zakladu Sveučilišta u Rijeci bez čije potpore istraživačkom projektu „Ljudski potencijali i ekonomski razvoj Hrvatske” ovaj udžbenik ne bi mogao biti tiskan.

Autori veliku zahvalnost duguju recenzentima prof. dr. sc. Jurici Šimurini, prof. dr. sc. Saši Drezgiću te prof. dr. sc. Lukaszu Arendtu na korisnim i inspirativnim sugestijama u završnom oblikovanju udžbenika, ali i u poticajnim promišljanjima za neka buduća izdanja. Zahvaljujemo i svim kolegicama i kolegama koji su nas poticali na pisanje te našim studentima koji su svojim interesom za suvremene probleme ekonomskog razvoja ubrzali proces nastajanja udžbenika.

Hvala našim obiteljima koje godinama iz dana u dan svojim razumijevanjem olakšavaju naše istraživačke napore čiji rezultat je i objavljivanje udžbenika Ekonomika razvoja.

Autori

1 EKONOMSKI RAZVOJ KAO VIŠEDIMENZIONALNI PROCES

Pozicija najsiromašnijih zemalja u svjetskoj ekonomiji analogna je onoj u kojoj se na stazi dugoj 1.500 metara utrkuju mladi atletičar i starac, pri čemu ovaj prvi već ima 1.000 metara prednosti.

(Todaro i Smith)

U ovome poglavlju studenti će naučiti:

- Što je ekonomski rast i kako se mjeri
- Po čemu se ekonomski razvoj razlikuje od rasta, kako ga različiti autori definiraju i kako ga je moguće izmjeriti
- Zašto se u suvremeno doba ekonomski razvoj sve češće promatra kao sastavnica društvenog razvoja
- Koji se pokazatelji razvoja i razvijenosti najčešće koriste u nacionalnim i međunarodnim analizama razvoja
- Koliki je razvojni jaz u svijetu mjeren različitim pokazateljima razvoja
- Kako se u nacionalnom gospodarstvu mjeri razvijenost na regionalnoj i lokalnoj razini
- Što su teorije razvoja, koje su najznačajnije teorije i teorijski pravci i kako se mogu koristiti kao podloga za izradu razvojnih modela.

1.1. Poimanje rasta i razvoja

Nada Karaman Aksentijević

Sve do sredine 20. stoljeća smatralo se da su rast i razvoj identične kategorije. Kao opći pokazatelj razvijenosti u Europi se koristila visina GDP-a po stanovniku (*gross domestic product per capita*), a u SAD-u GNI po stanovniku (*gross national income per capita*). Ostvarenje ekonomskog rasta podrazumijevalo je povećanje obujma proizvodnje iskazano povećanjem BDP-a (GDP-a ili GNI-ja) što je hrvatska inačica za GDP.

ekonomski rast

Novi pogledi na ekonomski razvoj počeli su se pojavljivati još 1950-ih i 1960-ih godina. Oni su doveli u pitanje tezu da veći BDP po stanovniku (*BDP per capita*) sâm po sebi znači da je zemlja razvijenija. Naime, tada su neke zemlje u razvoju postizale značajan rast BDP-a, ali je životni standard većine stanovništva bio nizak. To je postalo još razvidnije u vrijeme dvije velike naftne krize 1973. i 1979. godine. Značajan skok rasta cijena nafte omogućio je zemljama izvoznicama nafte ostvarenje visokog dohotka po stanovniku. No, to se nije odrazilo na promjenu ekonomske i društvene strukture te na kvalitetu života njihova stanovništva.

Ekonomski razvoj uključuje rast, ali je puno složenija kategorija. **Ekonomski rast je samo jedna, i to kvantitativna dimenzija ekonomskog razvoja koja označava rast BDP-a u nekoj zemlji.** Ekonomski razvoj, osim rasta BDP-a (GDP-a ili GNI-ja), **uključuje i cijeli niz napora nositelja ekonomske politike usmjerenih na povećanje životnog standarda, ljudskog kapitala, važne infrastrukture, regionalne konkurentnosti, socijalne uključenosti, zdravstvenog stanja stanovništva i njegove pismenosti.** (Todaro i Smith 2006)

ekonomski razvoj

Iako postizanje ekonomskog rasta ne znači i ostvarenje ekonomskog razvoja, rast je pretpostavka za ostvarenje razvoja. Bez povećanja BDP-a nije moguće poboljšati životne uvjete stanovnika, njihovu obrazovanost i zdravstveno stanje.

BDP po stanovniku

Realnu snagu pojedinog gospodarstva možemo spoznati tek kada BDP stavimo u odnos s brojem stanovnika jer porast BDP-a po stanovniku (*per capita*) podrazumijeva da će nacionalno gospodarstvo ostvarivati rast proizvodnje po stopi višoj od stope rasta stanovništva. To je i pretpostavka koju treba ispuniti da bi se mogle vršiti međunarodne usporedbe.

Koliko brojnost stanovništva može relativizirati ocjenu o snazi ukupno ostvarenog dohotka zorno prikazuju primjeri Kine i Norveške. Kina ima 55 puta viši ukupni GNI od Norveške, ali Norveška ima gotovo pet puta veći GNI po stanovniku od Kine i po tom je pokazatelju na vrhu svjetske ljestvice.

Tablica 1.1.: Ukupno ostvareni dohodak i dohodak po stanovniku u odabranim zemljama 2015. godine

Zemlja	GNI ukupno PPP (u mlrd. USD)	GNI p. c. PPP
Kina	18 375	13 400
Indija	7 512	5 730
Indonezija	2 675	10 385
Velika Britanija	2 518	38 658
Švicarska	457	55 112
Norveška	335	64 451

Izvor: UNDP, 2016.

BDP prema kupovnoj moći

Da bi se ekonomski rast kao podloga za povećanje blagostanja stanovništva mogao uspoređivati između više zemalja, nužno ga je korigirati razlikama u cijenama između pojedinih zemalja. **Zbog cjenovnih razlika bitno se razlikuje kupovna moć iste razine BDP-a u različitim zemljama** i stoga ga pri analizi životnog standarda stanovništva treba iskazivati kao BDP prema kupovnoj moći (PPP) kao što je to učinjeno u tablicama 1.1. i 1.2.

Tablica 1.2.: Dohodak odabranih zemalja u 2015. godini

Zemlja	GNI p. c. u USD 2011.	GNI p. c. PPP
Norveška	93 820	64 451
Švicarska	84 180	55 112
Hrvatska	12 760	21 730
Bugarska	7 220	16 790

Izvor: UNDP, 2016.

Vidljivo je da je dohodak prema kupovnoj moći niži od ostvarenog u zemljama najvišeg dohotka što je posljedica visoke razine cijena. S druge strane, u zemljama koje imaju niži ostvareni dohodak raste dohodak prema kupovnoj moći, što znači da imaju niže razine cijena.

Kada se analizira kretanje dohotka u duljim vremenskim razdobljima, u svim zemljama se u većoj ili manjoj mjeri pojavljuje problem inflacije. Stoga se mora analizirati kretanje realnih, a ne nominalnih vrijednosti dohotka, odnosno mora se **eliminirati utjecaj rasta cijena na kretanje nominalnog dohotka**. Ako nema raspoloživih statističkih izračuna realnih vrijednosti, tj. vrijednosti iskazanih u stalnim cijenama (cijene odabrane godine), mora se provesti postupak statističkog deflacioniranja. On se vrši tako da se nominalne vrijednosti dohotka pomnože sa 100 i podijele s indeksom promjene cijena.

realni dohodak

Rašireno siromaštvo, velike i rastuće dohodovne nejednakosti te sve veća nezaposlenost poticali su ekonomiste i političare na nova promišljanja o razvoju pa se 1970-ih javljaju redefinicije razvoja koje slijede općeprihvaćeni slogan o nužnosti „**preraspodjele rasta**”.

Tendencije pada zaposlenosti, rastućih nejednakosti i pada realnog dohotka 40 % najsiromašnijeg stanovništva obilježavale su zemlje u razvoju i 70-ih i 80-ih godina dvadesetoga stoljeća, a one još uvijek traju. Unatoč tomu, Svjetska banka je sve do konca 1980-ih zastupala tezu da je ekonomski rast osnovni cilj razvoja i da će rast dohotka po stanovniku riješiti problem siromaštva. Tek na početku 1990-ih došlo je do vidljivog zaokreta.

U Izvješću o svjetskom razvoju 1991. godine (*World Development Report*, Svjetska banka 1991) stoji:

„Izazov razvoja ... poboljšanje kvalitete života. Posebno u siromašnim zemljama svijeta bolja kvaliteta života traži općenito više prihode – ali, ona uključuje i mnogo više od toga... bolje obrazovanje i viši standard zdravstva i prehrane, i manje siromaštva, i čišći okoliš, i više jednakosti u životnim prilikama, i veću individualnu slobodu, i bogatiji kulturni život.”

U najnovije vrijeme razvojni ekonomisti počinju prihvaćati **definiciju razvoja koju su dali Todaro i Smith**, a prema kojoj se pod ekonomskim razvojem podrazumijeva:

novija poimanja razvoja

- povećanje bruto domaćeg proizvoda po stanovniku
- smanjenje nezaposlenosti, odnosno rast zaposlenosti
- smanjenje siromaštva.

No, uz ovu postoji i čitav niz drugih definicija koje potvrđuju kompleksnost razvoja i njegovu bitnu različitost od pukog ekonomskog rasta. To je posljedica sve izraženije spoznaje da je ekonomski razvoj složeni proces tijekom kojeg dolazi do povećanja proizvodnje materijalnih i nematerijalnih dobara, povećanja stupnja zadovoljavanja ljudskih potreba, promjena ekonomske i socijalne strukture društva.

Neki teoretičari razvoja jednostavno kažu da je razvoj prijelaz društva iz stanja siromaštva u blagostanje. (N. Rosenberg i L. E. Birdzell 1993)

Pritom se smatra da je zemlja ostvarila blagostanje ako ima veliku većinu stanovništva koja živi u blagostanju (oko 80 %), odnosno ako većina stanovništva ima dobar životni standard.

Vrlo zanimljivu definiciju razvoja dao je M. Babić tvrdnjom da je ekonomski razvoj najtočnije definirati kao dinamičan proces povećanja stupnja zadovoljenja ljudskih potreba. To je proces stalne mijene i ljudskih potreba i mogućnosti njihova zadovoljenja. (Babić, M. 1993: 463)

U suvremeno doba razvoj se ne promatra isključivo kao ekonomski fenomen jer on mora uključivati znatno više od materijalnog i financijskog aspekta ljudskog života. Stoga ekonomski teoretičari koriste i kategoriju „**društveno-ekonomski razvoj**” koja je po svom sadržaju složenija od kategorije ”ekonomski razvoj”. Osim promjena u obujmu i strukturi proizvodnje, ona obuhvaća i promjene u odnosima između ljudi u proizvodnoj sferi i u životu društva – uključuje ukupne procese demokratizacije društva, ekonomske i političke.

Obilježja suvremenih procesa ekonomske i političke demokratizacije su:

- decentralizacija u ekonomskom odlučivanju unutar nacionalnih gospodarstava,
- decentralizacija u upravljanju poduzećima i sudjelovanje zaposlenih u upravljanju,
- politički pluralizam (višestranačje i parlamentarna demokracija),
- jačanje uloge civilnog sektora u upravljanju razvojem društvenih zajednica.

društveni razvoj U novije vrijeme raste i broj teoretičara koji smatraju da o ekonomskom razvoju treba govoriti isključivo kao o sastavnici društvenog razvoja. Društveni razvoj podrazumijeva stupanj ekonomske, pravne i političke prilagodbe svjetskim standardima, tj. standardima vodećih ekonomskih sila današnjice.

Ovakav pristup razvoju je opravdan jer ekonomski razvoj nije moguće ostvariti ako ne postoje pravne i političke institucije koje ga omogućuju i podupiru. Razvoj je vrlo složen proces koji uključuje promjenu institucionalne strukture, društvene strukture, administrativne strukture, uvriježenih stavova, običaja i uvjerenja, a sve to nadilazi ekonomsku dimenziju razvoja.

Veliki doprinos novom poimanju razvoja dao je nobelovac Amartya Sen, posebice u svom djelu „Razvoj kao sloboda” (Sen, A. 1999) u kojemu kaže da ekonomski razvoj ne može biti razložno tretiran kao sebi svojstven cilj. **Razvoj se najprije mora usmjeriti ka poboljšanju života kojim živimo i sloboda u kojima uživamo.** On se zalaže za napuštanje pukog utilitarnističkog pristupa razvoju. Tvrdi da za blagostanje nisu bitne robe ili stvari koje posjedujemo. Bitno je ono što s tim robama možemo činiti da bismo funkcionirali, odnosno smatra da je bitna sloboda izbora. Siromašni ljudi nemaju slobodu izbora, a oni koji žive u blagostanju imaju tu mogućnost. Tako su, primjerice, siromasi prisiljeni knjigu upotrijebiti kao ogrjev dok će bogati ljudi moći odabrati hoće li im ona poslužiti kao statusni simbol ili kao izvor znanja i korisnih naputaka za bolji i kvalitetniji život.

razvoj kao
sloboda

Na tragu ovakvih promišljanja razvoja bio je i nobelovac Arthur Lewis koji je još sredinom prošloga stoljeća tvrdio da prednost ekonomskog rasta nije u tome što bogatstvo povećava čovjekovu sreću, već u tome što povećava širinu čovjekovog izbora. (Lewis, A. 1955)

Prema Todaru i Smithu postoje tri ključne vrijednosti razvoja:

ključne
vrijednosti
razvoja

- gola egzistencija pod kojom se podrazumijeva mogućnost zadovoljenja osnovnih životnih potreba. Razvoj treba rezultirati smanjenjem siromaštva pri čemu je to potreban, ali ne i dovoljan uvjet razvoja.
- samopoštovanje koje podrazumijeva da svaka osoba osjeća vlastitu vrijednost, i to da nije sredstvo kojim drugi postižu svoje ciljeve;
- sloboda izbora koja znači da se ljudi mogu osloboditi od otuđujućih materijalnih i društvenih uvjeta života, siromaštva, služenja drugim ljudima, institucijama, dogmatskim vjerovanjima, posebice uvjerenju da su neki predodređeni da budu siromašni.

Slijedom svega navedenog, može se zaključiti da se razvoj događa ako se:

- povećava raspoloživost svih dobara,
- poboljšava raspodjela egzistencijalnih dobara, tj. njihova dostupnost i najsiromašnijem stanovništvu (prehrana, dom, zdravstvena zaštita),

- poboljšava kvaliteta života (mogućnost obrazovanja, zapošljavanje, dostupnost kulturnih dobara),
- povećavaju mogućnosti ekonomskog i socijalnog izbora (oslobađanje od svih vrsta ekonomske i socijalne podčinjenosti i ovisnosti).

Milenijski razvojni ciljevi

Koliko je razvoj višedimenzionalan proces i kompleksna kategorija pokazuju Milenijski razvojni ciljevi UN-a.

Milenijski razvojni ciljevi	
1.	iskorijeniti siromaštvo i glad
2.	postići da osnovno obrazovanje bude dostupno svima
3.	promovirati spolnu jednakost i povećati zastupljenost žena
4.	smanjiti smrtnost djece
5.	poboljšati zdravlje majki
6.	boriti se protiv HIV-a/AIDS-a, malarije i ostalih bolesti
7.	osigurati održivost okoliša
8.	razviti globalno partnerstvo za razvoj

Ciljevi razvoja milenijskog zasjedanja UN-a održanoga u rujnu 2000. g. prihvaćeni su kao okvir za mjerenje razvojnog napretka u svijetu. Oni odražavaju sporazume i rezolucije prihvaćene na svjetskim konferencijama koje je UN organizirao u posljednjem desetljeću dvadesetoga stoljeća. Njihovo ostvarenje rezultirat će globalnim svjetskim razvojem.

Na zasjedanju UN-a o održivom razvoju 25. rujna 2015. godine usvojena je *Agenda 2030*. – program ciljeva i zadataka za ostvarenje održivog razvoja do 2030. godine. Njome se nastoje dograditi Milenijski razvojni ciljevi i dovršiti ono što u njima u petnaest godina nije dovršeno. *Agenda* sadrži 17 globalnih ciljeva održivog razvoja koji uravnotežuju tri dimenzije održivog razvoja: ekonomsku, društvenu i ekološku.

Agenda 2030.

Agenda 2030.	
Cilj 1.	Posvuda okončati siromaštvo u svim njegovim oblicima
Cilj 2.	Eliminacija gladi, postizanje sigurnosti hrane i poboljšanje prehrane te promicanje održive poljoprivrede
Cilj 3.	Osigurati zdrav život i promicati blagostanje za sve u svakoj dobi
Cilj 4.	Osigurati inkluzivno i pravednije kvalitetno obrazovanje i promicanje mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja za sve
Cilj 5.	Postizanje ravnopravnosti spolova i osnaživanje žena i djevojčica
Cilj 6.	Osigurati dostupno i održivo opskrbljivanje vodom i kanalizacijom za sve
Cilj 7.	Osigurati pristup pristupačnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve
Cilj 8.	Promicati održivost, uključujući održivost gospodarskog rasta, puno i produktivno zapošljavanje i pristojan posao za sve
Cilj 9.	Graditi otpornu infrastrukturu, promicati održivu industrijalizaciju i poticati inovacije
Cilj 10.	Smanjiti nejednakosti unutar i između zemalja
Cilj 11.	Stvoriti gradove i ljudska naselja koja su uključiva, sigurna, otporna i održiva
Cilj 12.	Osigurati održivu potrošnju i proizvodnju
Cilj 13.	Poduzeti hitne mjere za borbu protiv klimatskih promjena i njihovih učinaka
Cilj 14.	Očuvati i održivo koristiti oceane, mora i morske resurse
Cilj 15.	Zaštititi, obnoviti i promicati održivo korištenje zemaljskih ekosustava; održivo upravljanje šumama, suzbijanje pustošenja i zaustavljanje degradacije zemljišta te zaustavljanje gubitka biološke raznolikosti
Cilj 16.	Promicati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, osigurati pristup pravdi za sve i izgraditi učinkovite, odgovorne i inkluzivne institucije na svim razinama
Cilj 17.	Ojačati sredstva provedbe (ovih ciljeva) i revitalizirati Globalno partnerstvo za održivi razvoj

Ciljevi održivog razvoja (SDG-ovi) univerzalni su pozivi na akciju za suzbijanje siromaštva, zaštitu planeta i nastojanje da svi ljudi uživaju mir i prosperitet. U odnosu na Milenijske razvojne ciljeve uključuju i nova područja poput klimatskih promjena, ekonomske nejednakosti, inovativnosti, održive potrošnje, mira i pravde. (<https://sustainabledevelopment.un.org/post2015>)

1.2. Mjerenje i ocjenjivanje ekonomskog razvoja

Nada Karaman Aksentijević

problemi mjerenja i ocjenjivanja razvoja

Mjerenje i ocjenjivanje ekonomskog razvoja vrlo je kompleksno iz više razloga, od kojih se u nastavku navodi samo nekolicina najznačajnijih:

- postoje različite definicije, odnosno različito poimanje razvoja, što je prezentirano u prethodnom poglavlju, a o čemu ovisi izbor kriterija i pokazatelja razvoja;
- ocjena razvojnog procesa i dostignute razine razvijenosti ovisi o tome koliki je broj primijenjenih kriterija, koliki broj pokazatelja potkrepljuje pojedini kriterij i koliki se ponder daje svakom od odabranih pokazatelja;
- u analizi razvoja i dostignute razine blagostanja ljudi trebalo bi ocijeniti stupanj zadovoljenosti ljudskih potreba. Zadovoljenost materijalnih potreba ljudi moguće je neposredno izmjeriti, a za nematerijalne potrebe (obrazovne, zdravstvene...) to nije moguće. Stoga se to mora učiniti posredno pri čemu nije uvijek lako odabrati prave pokazatelje.

Da bi se dobila što objektivnija slika o razvoju i razvijenosti pojedine zemlje, nužno je izvršiti odgovarajuće međunarodne usporedbe, tj. usporedbe s drugim zemljama ili skupinama zemalja. Pritom se treba koristiti međunarodnim statističkim izvorima, a ne nacionalnom statistikom pojedinih zemalja jer se one mogu razlikovati u metodološkom pristupu. Pri ocjenjivanju razvoja vrijedi pravilo da će ocjena biti pouzdanija što je veći broj relevantnih pokazatelja na kojima je zasnovana.

metode analize razvoja

U analizi razvoja uobičajeno se koriste tri metode:

- metoda povijesne analize
- metoda usporedne analize (komparativna metoda)
- ekonomsko-politička metoda.

Metoda povijesne analize podrazumijeva usporedbu razvojnih rezultata neke zemlje (zemalja) tijekom višegodišnjeg razdoblja.

Metoda usporedne analize (komparativna metoda) sastoji se u tome da se uspoređuju razvojni rezultati više zemalja u istom vremenskom razdoblju.

Ekonomsko-politička metoda ima posebno značenje u novijim pristupima razvoju koji ga promatraju višedimenzionalno i u okviru kojih se razvoj promatra kao postizanje postavljenih razvojnih ciljeva. Ovom metodom mjeri se ostvarivanje postavljenih ciljeva pri čemu se za svaki cilj utvrđuju pokazatelji kojima se to ostvarenje može izmjeriti.

U strogo ekonomskom poimanju, pod razvojem se tradicionalno podrazumijeva sposobnost gospodarstva (ekonomije) jedne zemlje, čija je početna situacija dugo bila manje ili više statična, da generira i održi godišnji rast svoga bruto nacionalnog dohotka po stopi od 5 % do 7 %. (Todaro, Smith 2006) Još realniji pokazatelj je stopa rasta dohotka po glavi stanovnika (*per capita*) kako bi se uzela u obzir sposobnost zemlje da povećava svoj *output* po stopi višoj od stope rasta stanovništva. No, u suvremenom poimanju razvoja, rast dohotka po stanovniku je samo pokazatelj rasta i tek polazišni pokazatelj za mjerenje razvijenosti, kako je već naznačeno u prethodnom poglavlju. Za mjerenje ekonomskog razvoja sve više se primjenjuju tri kriterija koje su utvrdili Todaro i Smith i iz njih izvedeni pokazatelji (tablica 1.3.).

**Todaro-Smith
pokazatelji
razvoja**

Tablica 1.3.: Kriteriji i pokazatelji za mjerenje ekonomskog razvoja prema Todaru i Smithu

Kriterij	Pokazatelj
ostvarenje ekonomskog rasta	rast BDP-a po stanovniku
smanjenje nezaposlenosti	smanjenje stope nezaposlenosti*
smanjenje siromaštva	pad stope apsolutnog siromaštva**

* Po mišljenju autora ovome treba pridodati i pokazatelj rasta stope zaposlenosti jer u zemljama poput Hrvatske smanjenje stope nezaposlenosti može biti posljedica iseljavanja stanovništva, a ne povećanja gospodarskih kapaciteta i povećanja stope zaposlenosti.

** mjeri se udjelom siromašnog u ukupnom stanovništvu

gospodarska
struktura i razvoj

Kriteriji i pokazatelji navedeni u tablici dobro oslikavaju pretpostavke za porast blagostanja stanovništva, ali ne govore dovoljno o transformaciji gospodarstva. Razvoj uvijek prate strukturne promjene pa se promjena sektorske strukture koristi kao jedan od kriterija za ocjenu razvoja. Postoje određene **pravilnosti promjene gospodarske strukture u procesu gospodarskog razvoja**:

- na najnižem stupnju gospodarskog razvoja prevladava udio primarnog sektora u strukturi nacionalnog gospodarstva
- na srednjem stupnju razvijenosti raste udio sekundarnog sektora i uz njega neposredno vezanih djelatnosti tercijarnog sektora (prvo se razvijaju djelatnosti koje omogućuju razvoj industrije)
- na najvišem stupnju razvijenosti prevladava udio tercijarnog sektora u strukturi nacionalnog gospodarstva
- što je zemlja gospodarski razvijenija, uočljivija je razdioba tercijarnog sektora na tercijarni sektor u užem smislu, kvartarni i kvinarni (kvintarni) sektor (tablica 1.4.).

Tablica 1.4.: Promjena sektorske strukture gospodarstva u odabranim zemljama

Zemlja	Godina	GNI p. c.	Sektorska struktura gospodarstva		
			primarni	sekundarni	tercijarni
Etiopija	2006.	170	47	13	40
	2015.	590	34	23	43
Kina	2006.	2 000	12	48	40
	2015.	8 690	8	41	51

Izvor: WDR 2008. i 2017.

Na primjeru Etiopije i Kine uočljive su značajne promjene sektorske strukture gospodarstva u promatranih 10 godina. Te su promjene rezultirale i visokim rastom dohotka po stanovniku. U Etiopiji je on povećan za 3,5 puta, a u Kini za čak 4,3 puta.

Uz navedene pokazatelje, u analizama ekonomskog razvoja nailazimo i na niz **parcijalnih fizičkih pokazatelja** koji oslikavaju razvojne dosege, ali i razvojne probleme pojedinih zemalja. Ti se pokazatelji i sami mijenjaju u procesu ekonomskog razvoja; neki gube na značaju, a novi se stalno pojavljuju. Tako se u novije vrijeme kao značajan parcijalni pokazatelj razvijenosti upotrebljava broj korisnika interneta na 100 stanovnika, a još

prije tridesetak godina u većini zemalja svijeta nije ga imalo smisla primijeniti. U doba industrijalizacije vrlo zoran pokazatelj bila je potrošnja čelika po stanovniku. U postindustrijskom vremenu nije više važna veličina potrošnje čelika, već je važno ugrađuje li se on u visokosofisticirane proizvode ili u jednostavne strojeve i alate. Pokazatelj koji se pojavljuje kao konstanta je duljina životnog vijeka koja najbolje izražava dostignutu razinu blagostanja stanovništva. Često korišteni parcijalni pokazatelji razvijenosti su:

**parcijalni fizički
pokazatelji
razvijenosti**

- vrijednost proizvodnih fondova po stanovniku
- vrijednost proizvodnih fondova po radno sposobnom stanovniku
- postotak zaposlenosti radno sposobnog stanovništva
- gustoća cestovne mreže na 100 četvornih kilometara
- udio gradskog u ukupnom stanovništvu
- udio nepoljoprivrednog u ukupnom stanovništvu
- potrošnja električne energije po stanovniku
- promet u trgovini na malo po stanovniku
- potrošnja za obrazovanje po stanovniku
- potrošnja za zdravstvo po stanovniku
- broj telefonskih priključaka na 1.000 domaćinstava
- broj automobila na 1.000 stanovnika
- broj televizijskih i radio-prijamnika na 1.000 stanovnika
- broj knjiga u knjižnicama na 1.000 stanovnika
- broj korisnika interneta na 100 stanovnika
- duljina životnog vijeka stanovništva.

Od 70-ih godina prošloga stoljeća, usporedo s novim pogledima na razvoj koji govore o potrebi preraspodjele rasta i mjerenja razvoja kroz blagostanje ljudi, počinju se javljati i novi pokazatelji.

Na tragu tvrdnje nobelovca J. K. Galbraitha da nije važna količina roba kojom raspolazemo, već je važna kvaliteta našeg života (J. K. Galbraith 1967) pokušavaju se naći pravi mjeritelji te kvalitete. Općenito, sukladno novijim pristupima koji razvoj tretiraju kao proces porasta kvalitete života stanovništva, možemo govoriti i o pokazateljima kvalitete života kao indikatorima razvijenosti zemlje. Oni zapravo pokazuju dostignutu razinu blagostanja stanovništva.

**kvaliteta života
kao pokazatelj
razvoja**

Tablica 1.5.: Indikatori kvalitete života

1. Opći pokazatelji kvalitete života
• GNI PPP po stanovniku (USD)
• stopa zaposlenosti
• stopa nezaposlenosti
2. Pokazatelji ekonomskih nejednakosti
• Ginijev koeficijent
• udio 20 % najsiromašnijih u nacionalnom dohotku ili potrošnji
• udio stanovništva s manje od 2 USD na dan
3. Pokazatelji razvijenosti zdravstva i zdravstvene zaštite
• izdaci za zdravstvo po stanovniku
• broj liječnika na 1.000 stanovnika
• broj bolničkih kreveta na 1.000 stanovnika
• % BDP-a utrošenog na zdravstvo
• prosječno trajanje života (god.)
4. Pokazatelji obrazovanosti i dostupnosti obrazovanja
• izdaci za obrazovanje po stanovniku
• obuhvaćenost djece odgovarajuće starosti primarnim obrazovanjem
• obuhvaćenost djece odgovarajuće starosti sekundarnim obrazovanjem
• prosječan broj godina obrazovanja odraslog ili zaposlenog stanovništva
• % BDP-a utrošenog na obrazovanje
• stopa nepismenosti odraslih
5. Pokazatelji kvalitete stanovanja
• prosječna veličina stambenog prostora tročlane obitelji
• % kućanstva s pristupom tekućoj vodi
• % kućanstva s pristupom kanalizaciji
• % kućanstva s pristupom strujnoj mreži
• % kućanstva s pristupom telefonskoj mreži
6. Dostupnost tehnološki zahtjevnih proizvoda i usluga namijenjenih osobnoj potrošnji
• broj telefona na 100 stanovnika
• broj mobilnih telefona na 100 stanovnika
• broj TV-prijamnika na 100 stanovnika
• broj računala na 100 stanovnika
• broj korisnika interneta (% populacije)
• broj osobnih automobila na 1.000 stanovnika
7. Kvaliteta životnog okoliša
• % populacije s pristupom pitkoj vodi
• emisija organskih zagađivača u vodu (u kg po danu)
• emisija CO ₂ u tonama po stanovniku

Izvor: izrada autora

Kvalitetu života moguće je analizirati nizom pokazatelja koji se mogu grupirati i u skupine. Jedna od mogućih podjela prikazana je u tablici 1.5., a sastavili su je autori. Svi pokazatelji svrstani su u sedam osnovnih skupina, a odabrani su tako da se njima mogu utvrditi dosezi ekonomskog razvoja koji se odražavaju na blagostanje stanovništva.

U literaturi i u statistikama pojedinih zemalja te u međunarodnim statističkim publikacijama **nalazi se na različite skupine indikatora kvalitete života**. One nerijetko izlaze iz puke ekonomske sfere i **ukazuju na dosege ukupnog društvenog razvoja** što je sukladno najnovijim pristupima razvoju kao višedimenzionalnom procesu. Najčešće se spominju materijalno blagostanje, zdravlje, politička stabilnost i sigurnost, obiteljski život, život unutar zajednice, klimatske prilike i zemljopisni položaj, sigurnost posla, politička sloboda i jednakost spolova.

EUROSTAT izdaje publikaciju „Uvjeti života u Europi” koja pruža sliku postojećih životnih uvjeta, kao i socioekonomske čimbenike koji utječu na kvalitetu života Europljana. Svi pokazatelji raspoređeni su u pet skupina i unutar njih u podskupine (tablica 1.6.).

**pokazatelji uvjeta
života**

Tablica 1.6.: Pokazatelji uvjeta života u Europi

Skupina pokazatelja	Podskupina pokazatelja
Distribucija dohotka i dohodovne nejednakosti	Distribucija dohotka
	Dohodovne nejednakosti
Učinci dohotka na životne uvjete	Siromaštvo i socijalna isključenost
	Materijalna deprivacija
	Ekonomsko naprezanje
Kvaliteta stanovanja	Uvjeti stanovanja
	Životni okoliš
	Dostupnost stambenog prostora
Socioekonomski aspekti životnih uvjeta	Zdravstveni uvjeti
	Uvjeti rada
	Sredstva za skrb o djeci i obrazovanje
Socijalno sudjelovanje i integracija	Socijalno sudjelovanje
	Društvene mreže

Izvor: EU-SILC, EUROSTAT, 2018

Američki Boston Consulting Group od 2006. godine mjeri relativnu kvalitetu života za više od 150 zemalja svijeta u deset ključnih područja: dohodak, ekonomska stabilnost, zaposlenost, obrazovanje, zdravlje, upravljanje (*governance*), civilno društvo, ravnopravnost, infrastruktura i okoliš. (www.bcg.com/publications/2018/) Pritom se koristi više od 40 pokazatelja. U istraživanju se primjenjuje SEDA metodologija za procjenu održivog ekonomskog razvoja. SEDA ocjenjuje zemlje na dva načina: kroz trenutnu razinu kvalitete života i stopu rasta kvalitete života u duljem razdoblju. Uz to, procjenjuje kako zemlje bogatstvo i rast pretvaraju u kvalitetu života.

indeks društvenog napretka

U SAD-u je organizacija Social Progress Imperative razvila projekt mjerenja indeksa društvenog napretka koji mjeri kvalitetu života. Indeks društvenog napretka skup je ekonomskih, socijalnih i ekoloških pokazatelja koji obuhvaćaju tri dimenzije društvenog napretka: osnovne ljudske potrebe, temelje dobrobiti i prilike. Indeks društvenog napretka sadrži 50 pokazatelja, a 2017. godine izračunat je za 128 zemalja.

Shema 1.1.: Indeks društvenog napretka

1. Osnovne ljudske potrebe i zahtjevi	2. Temelji dobrobiti	3. Prilike
Prehrana i osnovna medicinska njega • Nedovoljna ishrana • Neishranjenost • Stopa smrtnosti majki • Stopa smrtnosti djece • Smrti od zaraznih bolesti Voda i kanalizacija • Pristup vodi iz vodovoda • Ruralni pristup poboljšanom izvoru vode • Pristup boljem sanitarnom objektu Sklonište • Dostupnost pristupačnog skloništa • Pristup struji • Kvalieta opskrbe el. energijom • Mortalitet uslijed zagađenja zraka u kućanstvu Osobna sigurnost • Postotak ubojstava • Zločini uzrokovani nasiljem • Percipirani kriminalitet • Politički teror • Smrti u prometu	Pristup osnovnim znanjima • Stopa pismenosti odraslih • Upis u osnovnu školu • Upis u srednju školu • Rodnost spolova u srednjem upisu Pristup informacijama i komunikacijama • Broj korisnika mobilnih telefona • Korisnici interneta • Indeks slobode tiska Zdravlje i dobrobit • Očekivano trajanje života • Prerane smrti od neprenosivih bolesti • Stopa samoubojstava Kvaliteta okoliša • Mortalitet uslijed zagađenja zraka • Pročišćavanje otpadnih voda • Biodrživost • Emisije stakleničkih plinova	Osobna prava • Politička prava • Sloboda izražavanja • Sloboda okupljanja • Prava na privatno vlasništvo Osobna sloboda i izbor • Sloboda nad životnim odabirom • Sloboda vjeroispovijesti • Rani brak Tolerancija i uključenost • Tolerancija za imigrante • Tolerancija za homoseksualce • Diskriminacija i nasilje nad manjinama • Vjerska tolerancija • Sigurnosna mreža Zajednice • Zadovoljena potražnja za kontracepcijom • Korupcija Pristup naprednom obrazovanju • Godine visokog obrazovanja • Udio žena u obrazovanju • Nejednakost u postizanju obrazovanja • Broj globalno rangiranih sveučilišta • Postotak visokoškolskih studenata upisanih na globalno rangirana sveučilišta

Izvor: prilagodba autora prema www.socialprogressimperative.org

koncept održivog razvoja

Početkom 90-ih godina dvadesetoga stoljeća počinje se u svijetu prihvaćati koncept održivog razvoja. On podrazumijeva ostvarivanje ekonomskog rasta, efikasnosti i stabilnosti, ali i ostvarenje jednakosti i kulturnog identiteta za sve ljude, život u zdravoj okolini i racionalnu uporabu resursa. Za ostvarenje tih ciljeva potrebno je razviti odgovarajući ekonomski, društveni, politički i administrativni sustav. Prihvaćanjem ovoga koncepta javlja se čitav niz pokazatelja koji s različitih aspekata oslikavaju održivi razvoj. To su, primjerice, **indeks održivosti okoliša, indeks učinkovitosti okoliša, indeks ljudskih sloboda, indeks konkurentnosti, indeks održivog ekonomskog razvitka.**

indeks društvenog razvoja

Među mnogobrojnim pokazateljima najčešće je u uporabi i ima vrlo široku primjenu diljem svijeta indeks ljudskog razvoja (*Human Development Index* – HDI). Organizacija Ujedinjenih naroda prihvatila ga je kao najbolje mjerilo životnog standarda stanovništva. Upravo iz tog razloga se s vremenom njegov naziv počeo prevoditi kao indeks društvenog razvoja.

Izračunava ga i objavljuje organizacija UN u publikaciji *Human Development Report*. Izračun se vrši za sve zemlje svijeta koje se rangiraju na skali od nule (najniži HDI) do jedan (najviši HDI).

HDI je složeni kombinirani pokazatelj kojim se mjere:

- **duljina životnog vijeka** odnosno očekivano trajanje života pri rođenju
- **obrazovanje** (znanje) – izračunava se kao ponderirani prosjek pismenosti odraslih osoba i prosječnih godina školovanja.
- **kupovna moć** (životni standard, raspoloživi prihod) – mjeri se tako da se napredak u visini raspoloživog dohotka sadašnje u odnosu na prethodnu generaciju stavi u odnos s maksimalnim dohotkom kojem neka zemlja može težiti u sljedećoj generaciji.

$$\text{HDI} = \frac{1}{3} \text{ indeksa očekivanog životnog vijeka} + \frac{1}{3} \text{ indeksa obrazovanja} + \frac{1}{3} \text{ indeksa dohotka}$$

U nastojanju da HDI sadržajno što bolje oslikava dostignutu razinu društvenog razvoja, UN kontinuirano dograđuje njegove pojedine komponente primjenom novih pokazatelja. Također se pokušavaju utvrditi kriteriji za što objektivnije određivanje dostignute razvojne razine pa su se oni od 2009. do 2014. godine četiri puta mijenjali.

Sve zemlje rangiraju se od 2014. godine u četiri skupine prema visini HDI-ja (<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>):

- 0,000 – 0,549 zemlje niskog HDI-ja
- 0,550 – 0,699 zemlje srednjeg HDI-ja
- 0,700 – 0,799 zemlje visokog HDI-ja
- 0,800 – 1,00 zemlje vrlo visokog HDI-ja.

U nastavku se tablično prikazuje HDI nekolicine zemalja iz kojeg se može razaznati kako na HDI i razvojnu poziciju zemlje u svjetskim razmjerima (rang prema HDI-ju) utječu svi parametri, a ne samo visina dohotka zemlje. (tablica 1.7.)

Tablica 1.7.: HDI za odabrane zemlje u 2015. godini

Zemlja	HDI	Rang	Očekivano trajanje života	Prosječne godine školovanja	Očekivane godine školovanja	GNI PPP p. c.
Norveška	0,949	1	81,7	12,7	17,7	64 451
Švicarska	0,939	2	83,1	13,4	16,0	56 364
Australija	0,939	3	82,5	13,2	20,4	42 822
Hrvatska	0,827	45	77,5	11,2	15,3	20 291
Burundi	0,404	184	57,1	3,0	10,6	693
Niger	0,353	187	61,9	1,7	5,4	897

Izvor: <http://hdr.undp.org/en/data>

U srpnju 2011. godine Opća skupština UN-a usvojila je rezoluciju 65/309 o sreći pozivajući zemlje članice da izmjere sreću svoga naroda i da dobivene podatke koriste u vođenju javne politike. Radi se o nastojanju da se formira holistička definicija razvoja i napravi još jedan odmak od mjerenja razvoja isključivo kroz ekonomski rast. Od 2012. godine objavljuje se **Svjetsko izvješće o sreći** u kojemu se sreća mjeri posredstvom nekoliko varijabli. Trenutno su to realni BDP po stanovniku, socijalna potpora, zdravi životni vijek, sloboda životnog izbora, velikodušnost i percepcija korupcije. (Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. 2018)

nacionalni indeks sreće

U novije vrijeme javljaju se i različiti novi pokušaji mjerenja sreće. Jedan od najpoznatijih je izračun nacionalnog indeksa sreće M. E. Portera i S. Sterna koji objavljuje časopis *Banka Magazine*. Indeks se računa kao prosječna vrijednost komponenata koje ga čine i složena je, kompozitna mjera koja odražava razinu „sreće” u naciji, odnosno kvalitete života i zadovoljstva njegovim pojedinim aspektima. Dio komponenata indeksa mjeri se na ponašajnoj razini, a dio na razini evaluacije određenih područja života od strane samih ispitanika.

Komponente Nacionalnog indeksa sreće su (<https://www.slideshare.net/BankaMagazine/nacionalni-indeks-srece>):

- opće zadovoljstvo životnom situacijom
- procjena općeg zadovoljstva životnom situacijom za dvije godine
- emotivno stanje na osnovi doživljenih emocija
- zdravo ponašanje
- uvjeti u radnoj (školskoj) okolini
- zdravstveno stanje
- osnovni uvjeti za život
- odnos prema okolišu
- zadovoljstvo osobnim razvojem i socijalnom okolinom.

Naposljetku, ekonomski i **društveni napredak valja mjeriti ostvarenjem postavljenih razvojnih ciljeva**. Za sve zemlje svijeta vrijedi pravilo da postavljaju ciljeve društvenog razvoja bez obzira na to jesu li razvijene ili nerazvijene i neovisno o tome u kojoj se razvojnoj fazi nalaze. To je pretpostavka mobilizacije svih pozitivnih snaga u zemlji radi ostvarenja nacionalnog probitka.

U okviru postavljenih ciljeva posebno mjesto pripada ekonomskim ciljevima jer o njihovu ostvarenju ovisi stvaranje materijalne baze za ukupni društveni razvoj. Ostvarenje ciljeva prati se, analizira i ocjenjuje tijekom razdoblja na koje se odnose uz pomoć odgovarajućih pokazatelja.

Međunarodne institucije također postavljaju razvojne ciljeve i utvrđuju pokazatelje uz pomoć kojih prate njihovo ostvarenje. Dobar primjer za to su Milenijski ciljevi OUN-a i pokazatelji za ocjenu njihova ostvarenja koji se analiziraju barem svake druge godine. (tablica 1.8.)

Tablica 1.8.: Milenijski razvojni ciljevi OUN-a

Ciljevi	Pokazatelji
Cilj 1. Iskorijeniti ekstremno siromaštvo i glad	
između 1990. i 2015. g. prepoloviti broj stanovnika čiji je dohodak manji od 1 USD na dan	- udio stanovništva koje raspolaže s manje od 1 USD na dan - jaz između siromašnih i bogatih - udio najsiromašnijeg kvintila u agregatnoj potrošnji
između 1990. i 2015. g. prepoloviti broj ljudi koji pate od gladi	- udio pothranjene djece (ispod pet godina) - udio populacije s razinom unosa hrane ispod energetskeg minimuma
Cilj 2. Postići da osnovno obrazovanje bude dostupno svima	
osigurati da do 2015. g. i muška i ženska djeca imaju mogućnost završetka osnovnog obrazovanja u svim zemljama svijeta	- udio djece koja pohađaju osnovno obrazovanje u ukupnoj populaciji odgovarajuće dobne skupine - udio djece koji kreću u prvi razred u broju onih koji dostignu peti razred - stopa pismenosti stanovništva u dobi od 15 do 24 godine
Cilj 3. Povećati spolnu jednakost i povećati zastupljenost žena	
eliminirati spolni disparitet u primarnom i sekundarnom obrazovanju najkasnije do 2005. g., a u svim ostalim stupnjevima obrazovanja najkasnije 2015. g.	- omjer djevojaka i dječaka u primarnom, sekundarnom i tercijarnom obrazovanju - omjer pismenih žena i muškaraca u dobi od 15 do 24 godine - udio žena u zaposlenosti izvan primarnog sektora - udio žena u nacionalnom parlamentu
Cilj 4. Smanjiti smrtnost djece	
u razdoblju od 1990. do 2015. g. smrtnost djece ispod pet godina starosti smanjiti za dvije trećine	- mortalitet djece mlađe od pet godina - mortalitet dojenčadi - udio jednogodišnje djece cijepljene protiv ospica
Cilj 5. Poboljšati zdravlje majki	
u razdoblju od 1990. do 2015. g. smrtnost majki smanjiti za tri četvrtine	- mortalitet majki - udio poroda koje je obavilo školovano osoblje
Cilj 6. Boriti se protiv HIV-a/AIDS-a, malarije i ostalih bolesti	
započeti liječenje do 2015. g. i promijeniti trend širenja HIV-a/AIDS-a	- udio HIV-a kod trudnica u dobi od 15 do 24 godine - udio žena koje koriste kontracepcijska sredstva - broj djece siročadi zbog HIV-a/AIDS-a
započeti liječenje malarije i ostalih bolesti do 2015. g. i promijeniti trend širenja	- udio smrti kao posljedica malarije - udio populacije u područjima rizika od malarije koji koriste mjere zaštite i liječenja - udio smrti kao posljedica tuberkuloze - udio broja oboljelih od tuberkuloze i broja liječenih od strane osposobljenih stručnjaka

Ciljevi	Pokazatelji
Cilj 7. Osigurati održivost okoliša	
• uvesti principe održivog razvoja u državne programe i ostvariti zaokret u gubljenju prirodnih resursa	• promjena u području pokrivenom šumom • zaštićene površine radi održavanja biološke raznolikosti • GDP po jedinici potrošnje energije • ispuštanje ugljičnog dioksida po stanovniku
• do 2015. g. prepoloviti broj ljudi bez pristupa pitkoj vodi	• udio populacije koja ima pristup pitkoj vodi
• do 2020. g. poboljšati život barem 100 milijuna stanovnika siromašnih četvrti (slamova)	• udio populacije koja ima pristup kanalizaciji • udio populacije koja ima siguran smještaj (analiza gornjih pokazatelja za grad i selo može omogućiti mjerenje napretka u siromašnim četvrtima)
Cilj 8. Razviti Globalno partnerstvo za razvoj	
• razviti otvoren, na pravilima zasnovan predvidljiv i nediskriminatoran sustav trgovine i financija (uključuje obvezu dobrog upravljanja, razvoja i smanjenja siromaštva na nacionalnoj i međunarodnoj razini) • omogućiti manje razvijenim zemljama posebne potrebe (uključuje pristup izvozu bez kvota i nameta, program smanjenja duga najzaduženijim zemljama i ostalu pomoć pri razvoju zemalja koje su se odlučile boriti protiv siromaštva) • omogućiti otočnim državama ostvarivanje posebnih potreba (program Barbados i 22. zasjedanje Generalne skupštine UN-a) • djelovati na probleme duga zemalja u razvoju kroz nacionalne i međunarodne mjere kako bi dug dugoročno postao održiv	Službena pomoć u razvoju (ODA) • udio ODA-e za osnovne socijalne potrebe (školstvo, zdravstvo...) • udio ODA-e malim otočnim zemljama kao pomoć pri zaštiti okoliša • udio ODA-e za pomoć transportnom sektoru u zemljama koje nemaju izlaz na more Pristup tržištu • vrijednost udjela izvoza (osim oružja) ostvarenog bez kvota i carina • prosječne kvote i carine na poljoprivredne i tekstilne proizvode • subvencije za izvoz poljoprivrede u zemlje OECD-a • udio ODA-e za razvoj trgovine Održivost duga • udio službeno oproštenog duga • dug usluga kao postotak od izvoza roba i usluga • postotak službene pomoći razvoju koji je dobiven radi smanjenja duga
• u suradnji sa zemljama u razvoju razviti i provoditi strategije za produktivan rad mladih	• stopa nezaposlenosti stanovništva u dobi od 15 do 24 godine
• u suradnji s farmaceutskim kompanijama zemljama u razvoju osigurati pristup jeftinijim lijekovima	• udio populacije koja ima pristup lijekovima
• u suradnji s privatnim sektorom omogućiti dostupnost korištenja novih tehnologija (osobito informatizacije i komunikacija)	• broj telefonskih linija na 1.000 stanovnika • broj osobnih računala na 1.000 stanovnika

Izvor: prilagodba autora prema World Development Indicators, 2002., World Bank, Washington, str. 6–17.

1.2.1. Mjerenje razvijenosti na regionalnoj razini

Nada Denona Bogović

Ocjenjivanje razvojnih rezultata te sveukupnog društvenog napretka tijekom određenog vremenskog razdoblja, osim na nacionalnoj razini, podrazumijeva i praćenje adekvatnih razvojnih pokazatelja na nižim teritorijalnim razinama. Ovisno o teritorijalnom ustroju pojedine zemlje, nacionalni prostor na kojem se odvijaju ekonomski, demografski, socijalni i drugi procesi može biti podijeljen na određeni broj regija i nižih lokalnih jedinica, kao što su gradovi i općine. Zbog toga za praćenje uspješnosti realizacije razvojnih ciljeva neke zemlje nisu važni samo kvantitativni i kvalitativni *outputi* nacionalne gospodarske i društvene strukture, već i rezultati homogenih dijelova jedinstvenog nacionalnog prostora, odnosno regionalnog i lokalnog razvoja.

Regionalna razina

Regionalni razvoj može se definirati kao proces koji je usmjeren na rješavanje razvojnih problema i veću iskoristivost postojećih razvojnih potencijala pojedinih regija. Ciljevi regionalnog razvoja općenito su usmjereni na povećanje iskoristivosti proizvodnih kapaciteta i porast kvalitete života stanovništva, prvenstveno u ispodprosječno razvijenim regijama, te posljedično na smanjenje regionalnih disproporcija unutar nacionalnog prostora. Na proces regionalnog razvoja ne utječu samo tržišni odnosi, već i složenost političkih, institucionalnih, kulturnih i drugih činitelja koji oblikuju konkretnu regionalnu politiku pojedine zemlje.

regionalni razvoj

Kao opći cilj regionalnog razvoja u literaturi se često navodi balansirani, ujednačeni razvoj. **Balansirani razvoj ne podrazumijeva da sve teritorijalne jedinice trebaju doseći istu razvojnu razinu, već da se mjerama razvojne i regionalne politike smanjuju velike neravnoteže unutar nacionalnog prostora u svim razvojnim aspektima.** Postizanje balansiranog razvoja zahtijeva specifične aktivnosti nositelja javnih politika usmjerene na jačanje postojećih kapaciteta pojedinih regija i podizanja njihove konkurentnosti.

regionalne
neravnoteže

Regionalni razvoj može se promatrati i kao matricu koja izražava ostvarene rezultate (*output* proizvoda i usluga) neke regije koji su rezultat kvantitativnih i kvalitativnih razvojnih procesa (shema 1.2.). (Stimson, Stough, Roberts 2006: 6)

Shema 1.2.: Matrica regionalnog ekonomskog razvoja

	Kvalitativni <i>input/output</i>	Kvantitativni <i>input/output</i>
Regionalni ekonomski proces: • politika • planiranje • analiza • strategija • korištenje resursa i dr.		
Regionalni ekonomski output: • zaposlenost • investicije • infrastruktura • kvaliteta života i dr.		

Izvor: Stimson, Stough, Roberts, 2006., str. 7.

Dakle, **regionalni razvoj predstavlja složene i međusobno povezane društvene i ekonomske procese te se njegovi rezultati očituju u brojnim kvalitativnim i kvantitativnim razvojnim postignućima i dimenzijama.**

Ostvarivanje ciljeva regionalnog razvoja koji su usmjereni na poboljšanje ekonomskih, društvenih, okolišnih, kulturnih i drugih aspekata nekog područja predstavlja težak i izazovan zadatak za nositelje regionalne i razvojne politike svake zemlje.

Radi praćenja efikasnosti i opravdanosti korištenih instrumenata, primjerice različitih oblika državne pomoći, potrebno je dizajnirati adekvatni sustav i metodologiju mjerenja i evaluacije stupnja regionalne razvijenosti, kao i praćenje napretka tijekom vremena.

Problematika i različiti pristupi mogućim mjerenjima regionalne razvijenosti prvenstveno proizlaze iz prevladavajućeg konceptijskog pristupa ekonomskom razvoju.

Suvremeni pristup ekonomskom razvoju kao višedimenzionalnom procesu čiji se napredak ne može mjeriti samo kvantitativnim promjenama ostvarenog BDP-a, već brojnim drugim kvalitativnim aspektima kao što su strukturne, demografske i gospodarske promjene, napredak u kvaliteti obrazovanja, smanjenje siromaštva i nejednakosti, dostupnosti infrastrukturnih usluga i dr., doveo je i do promjena u poimanju regionalnog razvoja te do unaprjeđenja metoda njegova mjerenja. (Meyer i ostali 2016: 102)

U literaturi, kao i praksi pojedinih zemalja, postoje različiti modeli mjerenja razvijenosti na regionalnoj razini. Odabir konkretnih pokazatelja i primijenjene metodologije ovisi o nekoliko važnih činitelja:

- koncepcijskom polazištu regionalnog razvoja i ciljevima regionalne politike
- dostupnosti statističkih podataka i razvijenosti informacijskih sustava
- usmjerenosti mjerenja regionalne razvijenosti na tzv. „pokretače razvoja” (*inpute*) ili na ishode (*outpute*) procesa regionalnog razvoja.

Mjerenje regionalne razvijenosti temeljem regionalnog bruto domaćeg proizvoda po stanovniku regionalni BDP

Razvijenost teritorijalnih jedinica moguće je, u skladu s konvencionalnim razvojnim pristupom, mjeriti ostvarenim regionalnim bruto domaćim proizvodom po stanovniku. Iako je ograničenje ovog monetarnog pristupa već objašnjeno u dijelu mjerenja razvijenosti na nacionalnoj razini, potrebno je reći da se, primjerice, u okviru provođenja regionalne (kohezijske) politike EU-a ostvareni regionalni dohodak po stanovniku uzima kao jedini kriterij za dodjelu financijskih sredstava iz strukturnih fondova EU-a. No, njegovo korištenje kao jedinog pokazatelja regionalne razvijenosti za potrebe kohezijske politike EU-a u suprotnosti je s definiranim ciljevima te iste politike koji su usmjereni na poticanje usklađenosti i održivog razvoja svih područja jačanjem njihovih teritorijalnih obilježja i optimalnim korištenjem resursa.

Bruto domaći proizvod po stanovniku (BDP *p. c.*) kao sintetički pokazatelj monetarnih transakcija na regionalnoj razini ne mora nužno iskazivati postojeće razvojne nejednakosti. Smanjenje razlika u BDP-u *p. c.* nije nužno povezano s porastom socijalne uključenosti i smanjenjem nejednakosti unutar regija. S obzirom na svoj sadržaj, BDP mjeri materijalno blagostanje, ali ne uzima u obzir društvene i okolišne troškove niti odražava društvene nejednakosti i regionalne disparitete (prema: Widuto, A. 2016). Iz navedenoga proizlazi da regionalni BDP *p. c.* nije dovoljan kriterij za ocjenu razvijenosti pojedinih regija, kao ni za ocjenu efikasnosti regionalne politike i donošenja relevantnih mjera u cilju postizanja uravnoteženog razvoja u prostoru. Još su veća ograničenja primjene BDP-a *p. c.* kao jedinog kriterija za ocjenu razvijenosti i uspješnosti razvojnih politika na lokalnoj razini.

Mjerenje regionalne razvijenosti temeljem alternativnih pokazatelja i kompozitnih indeksa

Prevladavanje ograničenja regionalnog BDP-a *p. c.* kao kriterija razvijenosti i uspješnosti razvojnih politika na regionalnoj razini moguće je postići

uključivanjem i drugih relevantnih pokazatelja kojima se ocjenjuje napredak prostornih jedinica s demografskog, socijalnog, okolišnog, kulturnog i drugih aspekata.

alternativni pokazatelji regionalnog razvoja

Alternativni pokazatelji ili indeksi razvoja mogu se podijeliti u tri skupine, ovisno o metodologiji izračuna (prema: EPRS 2016: 3):

- pojedinačni pokazatelji (primjerice, Ginijev koeficijent koji mjeri stupanj dohodovnih nejednakosti)
- skup pokazatelja (primjerice, *Sustainable Development Indicator* – indeks održivog razvoja)
- kompozitni pokazatelji (kao što je *Human Development Index*, koji uključuju više indikatora te ih se odgovarajućim metodološkim pristupom svodi na jedinstvenu vrijednost).

Na globalnoj razini od strane međunarodnih institucija i statističkih organizacija te nacionalnih i regionalnih institucija, za mjerenje razvijenosti nacionalnih ekonomija, a u skladu s višedimenzionalnim razvojnim pristupom, razvijeni su brojni indikatori kao alternativa BDP-u *p. c.* Primjerice, HDI – indeks društvenog razvoja, ekološki otisak, indeks održivog razvoja, indeks slobode i drugi.

U odnosu na BDP, ovi pokazatelji ili indeksi predstavljaju pokušaj prilagodbe ili dopune BDP-a *p. c.* kao mjere razvoja. Primjerice, indeks stvarnog napretka – *Genuine Progress Index* (GPI) ili indeks održivog ekonomskog blagostanja – *Index of Sustainable Economic Welfare* (ISEW). Alternativni pokazatelji razvoja mogu se kvalificirati i prema razvojnim dimenzijama, odnosno tematskim skupinama; primjerice, problemi okoliša na globalnoj se razini mjere pokazateljem ekološkog otiska – *Ecological Footprint*, a institucionalni problemi indeksom sloboda – *Freedom Index*. Indeks društvenog napretka (*Social Progress Index* – SPI) uključuje različite društvene i okolišne indikatore bez ekonomske dimenzije pa se kao takav može promatrati i kao komplementarni pokazatelj BDP-a. (EPRS 2016)

Na regionalnoj razini postoje verzije ovih i drugih globalnih indeksa; međutim, njihova primjena u smislu sadržajne vjerodostojnosti ponekad je problematična, primjerice zbog nedovoljno dostupnih i pouzdanih podataka potrebnih za izračun. Također, primjerenost korištenja globalnih indeksa razvijenosti na nižim teritorijalnim jedinicama ovisi i o konkretnom teritorijalnom ustroju pojedine zemlje jer veliki broj regija i nižih prostornih jedinica nosi rizik većeg stupnja nepouzdanosti mjerenja i ocjenjivanja rezultata razvojnih procesa. (tablica 1.9.)

Tablica 1.9.: Primjeri alternativnih pokazatelja razvoja na regionalnoj razini

Naziv pokazatelja	Opis
Indeks regionalne konkurentnosti (<i>Regional Competitiveness Index – RCI</i>)	Kreiran je temeljem modela Globalnog indeksa konkurentnosti od strane Svjetskog ekonomskog foruma za potrebe mjerenja konkurentnosti regija EU-a. RCI je dostupan od 2010. godine, a izvješća se objavljuju svake tri godine. Temelji se na NUTS 2 regionalnoj podjeli. Sadrži veliki broj pokazatelja konkurentnosti sljedećih dimenzija: institucije, makroekonomska stabilnost, infrastruktura, zdravlje, osnovno obrazovanje, visoko obrazovanje i cjeloživotno učenje, efikasnost tržišta rada, veličina tržišta, tehnološka razvijenost, inovacije, uvjeti poslovanja.
Europski regionalni indeks ljudskog razvoja (<i>EU Regional Human Development Index – EU RHD</i>)	Konstruiran je za potrebe mjerenja ljudskog razvoja u regijama EU-a, a temelji se na NUTS 2 teritorijalnoj podjeli unutar pojedinih država. Polazište za izradu ovog indeksa bila je trodimenzionalna UN-ova struktura HDI-ja za mjerenje razvijenosti nacionalnih ekonomija; međutim, proširena je pokazateljima koji su relevantni s aspekta regionalnog razvoja i politike u zemljama EU-a. Rezultati su objavljeni 2014. godine.
Regionalni indeks siromaštva (<i>Regional Human Poverty Index – R-HPI</i>)	Konstruiran je temeljem UN-ovog višedimenzionalnog indeksa siromaštva (MPI), a izračunava se temeljem podataka o znanju, zdravlju, životnom standardu i socijalnoj isključenosti. Rezultati za zemlje EU-a objavljeni su 2014. godine, i to na razini NUTS 1 i NUTS 2.
Regionalni indeks održivog ekonomskog blagostanja (<i>Regional Index of Sustainable Economic Well-Being – R-ISEW</i>)	Primjenjuje se za potrebe mjerenja rezultata regionalnog razvoja u devet regija UK-a. Temelji se na vrednovanju potrošnje kao kriteriju ekonomske uspješnosti, ali se te vrijednosti korigiraju procjenom vrijednosti pozitivnih i negativnih ekonomskih aktivnosti i eksternalija (primjerice, pozitivnu korekciju čine rad u kućanstvu ili proračunski troškovi za zdravlje i obrazovanje, a negativnu troškovi zagađenja, kriminala, nesreća). Svrha je ovoga indeksa usmjeriti ciljeve regionalne i razvojne politike na implementaciju i provedbu koncepta održivog razvitka.
Indeks regionalnog blagostanja (<i>Regional Welfare Index – RWI</i>)	Sadržajno i metodološki vrlo je sličan R-ISEW-u, a primjenjuje se u nekoliko njemačkih pokrajina te ima potporu njemačkog ministarstva regionalnog razvoja. Ovaj indeks predstavlja prilagodbu nacionalnog indeksa blagostanja koji je za potrebe razvojnih uporišta Republike Njemačke kreiran 2009. godine. Indeksi R-ISEW i RWI izvedenice su globalnog indeksa stvarnog napretka (<i>Genuine Progress Index – GPI</i>) s obzirom na ciljeve mjerenja razvijenosti i primijenjenu metodologiju.
Regionalni indeks alternativnih indikatora kvalitete života (<i>Regional Index on Alternative Quality of Life Indicators – QUARS</i>)	Indeks je 2003. godine prihvaćen kao instrument sveobuhvatnog mjerenja kvalitete razvoja u 20 talijanskih regija. Relevantni pokazatelji kvalitete razvoja na razini regija obuhvaćaju višedimenzionalna razvojna područja: gospodarstvo i tržište rada, okoliš, jednake mogućnosti pristupa obrazovanju, zdravstvu, kulturi, prava građana i njihovo sudjelovanje u političkom i društvenom životu. Svaka ta dimenzija sadrži dodatne podindikatore koji se primjenom određene metodologije agregiraju u jedinstvenu vrijednost, odnosno vrijednost kompozitnog indeksa.

Izvori: European Commission (2013): EU Regional Competitiveness Index, RCI 2013; European Commission (2014): The EU Regional Human Development Index; European Commission (2014): Regional Human Poverty Index – Poverty in the regions of the European; Jackson, Tim, Centre for Well-Being, UK: The Regional Index of Sustainable Economic Well-Being (R-ISEW); Whitby, A. (2013): Barriers and Opportunities: The Use and Impact of the German National Welfare Index (NWI), World Future Council (WFC) and BRAINPOoL project; Sbilanciamoci, Roma: Assessing the Quality of Development in Italian Regions

Mjerenje regionalne razvijenosti u Republici Hrvatskoj

Ulaskom u EU, Republika Hrvatska se obvezala na usuglašavanje regionalne politike i procesa regionalnog razvoja sa smjernicama i ciljevima kohezijske politike EU-a. To prvenstveno podrazumijeva smanjenje regionalnih nejednakosti, jačanje kapaciteta svih teritorijalnih jedinica, dakle županija, gradova i općina, uz istovremeno vođenje posebne brige o izrazito osjetljivim područjima kao što su otoci, ruralne sredine, brdsko-planinska područja te sredine s posebnim ekonomskim i demografskim poteškoćama.

Indeks razvijenosti

Mjerenje dostignutog stupnja razvijenosti provodi se temeljem zakonski propisanog postupka izračuna indeksa razvijenosti. Indeks razvijenosti je kompozitni indeks koji sadrži pokazatelje ekonomske, demografske i financijske dimenzije. Posljednji izračun indeksa razvijenosti (2017. godine) temeljio se na sljedećim pokazateljima: prosječni dohodak po stanovniku, prosječni izvorni prihodi po stanovniku, prosječna stopa nezaposlenosti, opće kretanje stanovništva, indeks starenja stanovništva, stupanj obrazovanosti stanovništva (tercijarno obrazovanje). Na temelju propisane metodologije te vremenskog obuhvata izračunava se njegova vrijednost za sve županije i prostorne jedinice niže teritorijalne razine.

indeks razvijenosti

Vrijednost indeksa razvijenosti predstavlja kriterij za rangiranje i grupiranje teritorijalnih jedinica u odgovarajuće razvojne skupine. Dobivene vrijednosti indeksa predstavljaju jedno od polazišta za kreiranje i provođenje mjera regionalnog razvoja i regionalne politike, posebice s aspekta velikih regionalnih neravnoteža na prostoru Republike Hrvatske. Dosad su provedena tri službena postupka izračuna, rangiranja i razvrstavanja teritorijalnih jedinica temeljem indeksa razvijenosti, i to 2010., 2013. i 2017. godine.

Prema važećoj metodologiji, sve županije u prvoj i drugoj razvojnoj skupini (od ukupno četiri) su ispodprosječno razvijene i kao takve imaju status potpomognutih područja u Republici Hrvatskoj.

Regionalni indeks konkurentnosti

regionalni indeks konkurentnosti

Osim indeksa razvijenosti, s aspekta ocjene procesa regionalnog razvoja Republike Hrvatske, ali i usporedbe s ostalim zemljama Europske unije, Nacionalno vijeće za konkurentnost objavljuje rezultate regionalnog indeksa konkurentnosti Republike Hrvatske. Istraživanje i ocjenjivanje regionalne konkurentnosti provodi se od 2007. godine, i to za NUTS 2 i NUTS 3 razinu. Regionalni indeks konkurentnosti Republike Hrvatske izračunava se temeljem statističkih podataka i rezultata dobivenih anketnim

istraživanjima koji se odnose na kvalitetu poslovnog okruženja i poslovnog sektora različitih razvojnih dimenzija i tematskih područja. Rangiranje županija temeljem ovoga indeksa provedeno je 2007., 2010. i 2013. godine.

S aspekta upravljanja razvojnim procesima na regionalnoj razini, kao i vođenja regionalne politike sa središnje razine vlasti, mjerenje razvijenosti temeljem regionalnog indeksa konkurentnosti predstavlja dobru informacijsku podlogu te omogućuje praćenje razvojnih pomaka ili zaostajanja pojedinih županija prema konkretnim tematskim područjima.

Indeks gospodarske snage

Pokušaj doprinosa mjerenju razvijenosti na regionalnoj razini predstavlja i indeks gospodarske snage koji je za 2016. i 2017. godinu izradila i objavila Hrvatska gospodarska komora. Temeljem odabranih pokazatelja¹ i metodologije rangira se položaj hrvatskih županija.

**indeks
gospodarske
snage**

S obzirom na dobivene rezultate istraživanja, indeks gospodarske snage ukazuje na velike razvojne disproporcije, u ovom slučaju u području poslovanja i iskoristivosti gospodarskih potencijala na razini županija.

¹ BDP po stanovniku; ukupni prihod poduzetnika po zaposlenom; prosječne neto plaće po zaposlenom; neto dobit poduzetnika po zaposlenom; prihod na inozemnom tržištu poduzetnika po zaposlenom; stopa nezaposlenosti; projekcija promjene broja stanovnika 2011. – 2021. (za 2016. godinu projekcija 2013. – 2030.).

1.2.2. Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini

Nada Denona Bogović

Upravljanje razvojem u nižim teritorijalnim jedinicama, gradovima i općinama, u suvremenom i globaliziranom vremenu posebno dobiva na značaju. U literaturi se mogu pronaći brojne definicije **lokalnog ekonomskog razvoja**; međutim, svima njima je zajedničko da se radi o kontinuiranom procesu čiji je cilj stvaranje uvjeta za gospodarski i društveni razvoj lokalne zajednice.

Obilježje upravljanja razvojem na lokalnoj razini je i tzv. „partnerski pristup”, što znači da je u kreiranju prepoznatljivosti i stvaranju konkurentskih prednosti pojedinog lokaliteta važno i nužno zajedničko sudjelovanje lokalnih vlasti, lokalnog poduzetništva te civilnog sektora i domicilnog stanovništva.

upravljanje
lokalnim
ekonomskim
razvojem

Koncept lokalnog ekonomskog razvoja na neki je način pokušaj odgovora na negativne trendove globalizacijskih procesa te proizlazi iz suvremenih postulata decentralizacije nacionalnog prostora i modela upravljanja „odozdo” u odnosu na tradicionalni pristup upravljanja razvojem „odozgo”. Koncept lokalnog ekonomskog razvoja pretpostavlja da lokalna zajednica, mnogo bolje nego, primjerice, vlast na državnoj razini, može prepoznati i aktivirati svoje proizvodne potencijale te doprinijeti stvaranju poduzetničkog okružja, kreiranju novih radnih mjesta i društvenim koristima za lokalno stanovništvo.

Uspješnost samog procesa ovisi o brojnim činiteljima, a jedan od njih je zasigurno i kvalitetno strateško planiranje lokalnog ekonomskog razvoja koje se temelji na analizi početnog stanja te komparativnih i konkurentskih prednosti pojedine zajednice. U okviru izrade strateškog plana određuju se budući razvojni ciljevi, prioriteti i aktivnosti, ali i modeli mjerenja i praćenja dostignute razine lokalnog razvoja i uspješnosti samog procesa.

Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini – nacionalni okvir

razvijenost
lokalnih
teritorijalnih
jedinica

Za mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini moguće je primijeniti različite metodologije, što prvenstveno ovisi o specifičnim razvojnim polazištima i postavljenim ciljevima ekonomskog i društvenog razvoja konkretne zemlje. Kao i pri mjerenju razvijenosti na regionalnoj razini, mjerenje lokalnog razvoja s aspekta vođenja nacionalne razvojne strategije i konkretnih politika ovisit će o brojnim činiteljima kao što su:

- dostupnost podataka te razvijenost informacijskog sustava
- teritorijalni ustroj zemlje

- umreženost i kompatibilnost lokalnih, regionalnih i nacionalnih razvojnih ciljeva, strateških opredjeljenja i politika.

Zbog već naglašene složenosti i višedimenzionalnosti kako regionalnog tako i lokalnog razvoja, prilikom mjerenja razvoja pojedinih prostornih jedinica unutar jedinstvenog nacionalnog prostora, jedan od najznačajnijih problema s kojima se susreću istraživači i nositelji razvojnih politika je izbor reprezentativnih pokazatelja i njihove strukture. Zbog toga se u praksi pojedinih zemalja koriste različiti pokazatelji, skupine pokazatelja te kompozitni indeksi za ocjenu uspješnosti razvoja na lokalnoj razini.

**problemi
mjerenja**

U tablici 1.10. prikazane su osnovne dimenzije lokalnog ekonomskog razvoja (tematske skupine ili područja) izvedene temeljem istraživanja i preporuka Odjela za urbani razvoj Svjetske banke te međunarodne organizacije Udruženja gradova. Prema navedenim institucijama, svaka od tematskih skupina važna je s aspekta mjerenja razvoja lokalnih zajednica te se preporuča ocjena pojedinih kategorija i dostupnih pokazatelja za svaku od njih.

**dimenzije
lokalnog
ekonomskog
razvoja**

Tablica 1.10.: Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini – mogući pristup (nacionalni okvir)

Dimenzije lokalnog razvoja (tematske skupine)	Sadržaj mjerenja	Moguće kategorije i pokazatelji koji se analiziraju
Ekonomska struktura	Mjerenje je usmjereno na veličinu i strukturu lokalne ekonomije.	• veličina lokalne ekonomije (lokalni BDP, zaposlenost) • sektorska struktura i specijalizacija lokalne ekonomije (udio BDP-a i zaposlenosti po sektorima) • proizvodnost • investicije i dr.
Ljudski kapital	Naglasak je na procjeni kvalitete različitih sastavnica ljudskog kapitala lokalnog stanovništva.	• demografska obilježja (demografske strukture) • obilježja zaposlenosti i nezaposlenosti • obrazovanje
Institucije	Ocjenjuju se institucionalni uvjeti važni za stvaranje investicijske klime na lokalnoj razini.	• kvaliteta lokalne uprave (transparentnost donošenja odluka i zakona, stupanj kriminala) • poticanje poslovanja lokalnih tvrtki (postojanje ključnih ekonomskih institucija, dostupnost informacija o lokalnom gospodarstvu) • socijalna politika (socijalni transferi)
Lokalni doprinos	Procjenjuje se važnost lokalne zajednice s obzirom na odabrane kategorije.	• raspoloživost prirodnih resursa • lokacija i dostupnost tržišta • kvaliteta i dostupnost infrastrukturnih usluga

Izvor: prilagodba autora prema *The Cities Alliance* (2007): Understanding your local economy, A Resource Guide for Cities, Washington, str. 45–58.

Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini u Republici Hrvatskoj definirano je Zakonom o regionalnom razvoju te se, kao i za mjerenje razvijenosti na razini županija, primjenjuje usvojena metodologija izračuna indeksa razvijenosti. Temeljem posljednjeg provedenog postupka izračuna vrijednosti indeksa razvijenosti (2017. godine) za 556 jedinica lokalne samouprave (gradova i općina), izvršeno je njihovo grupiranje u osam razvojnih skupina (tablica 1.11.).

Tablica 1.11.: Grupiranje gradova i općina Republike Hrvatske prema stupnju razvijenosti

Područja razvijenosti	Razvojne skupine	Broj JLS
Iznadprosječno razvijene JLS	VIII. skupina	63
	VII. skupina	63
	VI. skupina	62
	V. skupina	63
	Ukupno	251
Ispodprosječno razvijene JLS (potpomognuta područja)	IV. skupina	77
	III. skupina	76
	II. skupina	76
	I. skupina	76
	Ukupno	305

Izvor: Denona Bogović, N. i drugi (2017): Evaluacija postojećeg i prijedlog novog modela za izračun indeksa razvijenosti te izračun novog indeksa razvijenosti jedinica lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj, Rijeka, Zagreb; dostupno na: https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/indeks%20razvijenosti/Studija_novi%20model%20indeksa%20razvijenosti_CLER.pdf

Iz tablice proizlazi da se 55 % gradova i općina u Republici Hrvatskoj nalazi u području ispodprosječne razvijenosti te kao takvi imaju status potpomognutih područja. To za nositelje razvojne i regionalne politike na nacionalnoj razini predstavlja obvezu pronalaženja adekvatnih mehanizama s ciljem podizanja razvojnih mogućnosti svih, a posebice ispodprosječno razvijenih lokalnih zajednica. S druge strane, takvo stanje zahtijeva osmišljen i koordiniran pristup svih sudionika razvojnih procesa na lokalnoj razini.

Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini – globalni okvir

razvijenost urbanih područja

Danas se lokalni razvoj obično promatra i s aspekta razvoja urbanih sredina, odnosno gradova, za koje se smatra da sve više predstavljaju pokretače razvoja širih prostornih područja. Zbog toga se razvijenost pojedinih gradskih središta te njihovih odabranih razvojnih dimenzija mjeri i ocjenjuje i s globalne razine.

Za takvo vrednovanje uspješnosti urbanog razvoja na globalnoj razini postoje specifični pokazatelji te sintetički i kompozitni indeksi (tablica 1.12.).

Tablica 1.12.: Primjeri mjerenja razvijenosti gradova – globalni okvir

Indeks gradske razvijenosti (<i>City Development Index – CDI</i>)	CDI je kompozitni indeks koji se sastoji od pet grupa pokazatelja: ostvareni gradski proizvod (može se usporediti s BDP-om na lokalnoj razini), infrastruktura (voda, struja, kanalizacija, telekomunikacije), gospodarenje otpadom, zdravlje i obrazovanje. Ovaj kompozitni indeks osmišljen je 1996. godine za Konferenciju UN-a o naseljima s ciljem mjerenja razvijenosti gradova i njihova rangiranja prema dobivenim vrijednostima. Kasnije je modificiran s obzirom na razvoj relevantne baze podataka. Tako modificirani indeks sadržavao je ključne indikatore za 232 grada u 113 zemalja svijeta za razdoblje od 1993. do 1998. godine.
Indeks gradskog napretka (<i>City Prosperity Index – CPI</i>)	Osmislio ga je UN 2012. godine kao alat za mjerenje održivosti gradova i urbanog razvoja. Metodološki, CPI je višedimenzionalan indeks koji prosperitet gradova mjeri temeljem različitih grupa pokazatelja od kojih svaka uključuje veći broj pojedinačnih indikatora. Grupe pokazatelja su: 1. produktivnost, 2. infrastruktura, 3. kvaliteta života, 4. pravednost i socijalna uključenost, 5. održivost okoliša i 6. vlada i zakonodavstvo.
Indeks globalne snage grada (<i>Global Power City Index – GPCI</i>)	Indeks rangira glavne svjetske gradove prema njihovoj snazi, magnetizmu koji privlači kreativne ljude i poduzetnike iz cijelog svijeta. Indeks od 2008. godine objavljuje Institut za urbanističke strategije – Mori Memorial Foundation iz Japana. Vrijednost indeksa se izračunava temeljem šest urbanih funkcija: 1. ekonomija 2. istraživanje i razvoj 3. kulturna povezanost 4. okoliš 5. životni uvjeti 6. dostupnost prometne infrastrukture. Svaka od ovih funkcija procjenjuje se temeljem određenog broja grupe pokazatelja, a svaku od tih grupa čini skup odabranih indikatora.
Zeleni indeks grada (<i>Green City Index – GCI</i>)	Metodologiju izračuna ovoga indeksa razvio je Economist Intelligence Unit (EIU) iz Londona u suradnji sa Siemensom iz Njemačke. Indeks se temelji na 30-ak pokazatelja unutar osam osnovnih tematskih područja: 1. upravljanje okolišem 2. kvaliteta zraka 3. energija 4. gospodarenje otpadom i korištenje zemljišta 5. voda 6. promet 7. emisije CO ₂ 8. zgradarstvo

Izvori: United Nations Human Settlements Programme (UN Habitat): Global Urban Indicators Database; UN Habitat (2015): The City Prosperity Initiative, 2015 Global City Report; Institute for Urban Strategies, The Mori Memorial Foundation (2017): Global Power City Index 2017; The Green City Index, dostupno na: https://www.siemens.com/entry/cc/features/greencityindex_international/all/en/pdf/gci_report_summary.pdf

1.3. Razvojni jaz u svjetskom gospodarstvu

Nada Karaman Aksentijević

Analizom pokazatelja razvijenosti pojedinih zemalja i regija moguće je utvrditi postojanje ogromnog razvojnog jaza u svjetskom gospodarstvu. U najrazvijenijim zemljama vidljiv je pomak u visini dohotka po stanovniku, strukturi zaposlenosti i životnom standardu stanovništva koji ih čini sve udaljenijima od najsiromašnijih. Nerazvijene zemlje bilježe stanovite razvojne pomake, ali oni nisu dovoljni. Stanje u svjetskom gospodarstvu su možda najzornije prikazali Todaro i Smith tvrdnjom da je pozicija najsiromašnijih zemalja u svjetskoj ekonomiji analogna onoj u kojoj se na stazi dugoj 1.500 metara utrkuju mladi atletičar i starac, pri čemu ovaj prvi već ima 1.000 metara prednosti. (Todaro i Smith 2006)

skupine zemalja prema visini dohotka po stanovniku

Svjetska banka klasifikacijom iz 2015. godine sve zemlje svijeta dijeli u četiri skupine prema visini dohotka po stanovniku (Svjetska banka 2015):

- zemlje niskog dohotka čiji je dohodak po stanovniku 0 – 1025 \$ ili manje
- zemlje nižeg srednjeg dohotka čiji je dohodak po stanovniku 1026 – 4035 \$
- zemlje višeg srednjeg dohotka čiji je dohodak po stanovniku 4036 – 12.475 \$
- zemlje visokog dohotka čiji dohodak po stanovniku iznosi najmanje 12.476 \$.

Samo 16 % svjetskog stanovništva živi u zemljama visokog dohotka (tablica 1.13.). Pridoda li se tome i stanovništvo u zemljama višeg srednjeg dohotka, proizlazi da tek polovica stanovništva svijeta (51 %) živi u uvjetima koji im omogućuju relativno dobar životni standard.

Tablica 1.13.: Stanovništvo i prosječni GNI per capita pojedinih skupina zemalja prema klasifikaciji Svjetske banke u 2015. godini

Skupina zemalja	stanovništvo (u 000)	% gradskog stanovništva	GNI p. c. (u \$)	GNI p. c. PPP (u \$)
Niski i srednji dohodak	6 159 600	49	4 510	9 782
Niski dohodak	638 300	31	619	1 602
Niži srednji dohodak	2 927 500	39	2 032	6 409
Viši srednji dohodak	2 593 000	64	8 260	15 627
Visoki dohodak	1 187 000	81	41 932	46 135

Izvor: WDI 2017

S druge strane, druga polovica čovječanstva, točnije 49 %, živi u siromaštvu ili u izuzetno skromnim uvjetima. 10,6 % svjetskog stanovništva preživljava s prosječno 4,4 \$ za dnevnu potrošnju, odnosno s prosječno 1.602 \$ prema kupovnoj moći na godišnjoj razini. Njihov dohodak po stanovniku prosječno iznosi tek 619 \$. Zemlje niskog dohotka imaju 69 % ruralnog stanovništva što ukazuje na to da njihova gospodarstva imaju vrlo jednostavnu strukturu utemeljenu na poljoprivredi i iskorištavanju prirodnih bogatstava, što je vidljivo i iz tablice 1.14.

Tablica 1.14.: Sektorska struktura dohotka za odabrane zemlje u 2015. godini prema Izvješću Svjetske banke

	Zemlja (GNI p. c. \$)	Primarni sektor	Sekundarni sektor	Tercijarni sektor
Zemlje niskog dohotka (0 – 995 \$)	Burundi (260 \$)	37	15	48
	Etiopija (590 \$)	34	23	43
	Sijera Leone (620 \$)	60	21	19
Zemlje srednjeg dohotka (996 – 12.474 \$)	Kina (8.690 \$)	8	41	51
	Brazil (8.580 \$)	5	19	76
	Turska (10.930 \$)	6	29	65
	Rusija (9.230 \$)	4	30	66
Zemlje visokog dohotka (> 12.475 \$)	Hrvatska (12.950 \$)	3	22	75
	Japan (36.680 \$)	1	29	70
	Austrija (47.120 \$)	1	25	74
	SAD (54.960 \$)	1	19	80
	Švicarska (84.180 \$)	1	25	74
	Norveška (93.820 \$)	2	30	68

Izvor: WDR 2017; <http://data.worldbank.org/Indicator/NY.GNP.PCAP.CD>

U zemljama nižeg srednjeg dohotka također je veliki udio ruralnog stanovništva (61 %). To znači da ni njihova gospodarstva još nisu doživjela strukturnu transformaciju zasnovanu na razvoju industrije i uz nju vezanih usluga, bez čega neće moći ostvariti značajniji razvojni iskorak jer loše prolaze u međunarodnoj razmjeni.

**obilježja
nerazvijenih
zemalja**

Nerazvijene zemlje karakteriziraju dominacija poljoprivrede i jednostavnih usluga u strukturi gospodarstva, niska razina akumulacije kapitala, brzi porast stanovništva i slaba ishranjenost stanovništva, prevladavajući udio primarnih proizvoda u izveznoj strukturi. Ostale dimenzije razvojnog jaza su: nezaposlenost (postojanje velikih rezervi radne snage), lošije obrazovne mogućnosti (viša razina nepismenosti, lošija obrazovna struktura zaposlenih i ukupnog stanovništva, znatno manje ljudskog kapitala nego u razvijenim zemljama), značajne ekonomske nejednakosti (mali dio stanovništva raspolaže velikim dijelom dohotka, visoki omjeri između razine dohotka kod najnižih i najviših dohodovnih skupina – čak preko 1:30). (Todaro, M., Smith, S. 2006)

**razlike u dohotku
pojedinih regija
svijeta**

Najrazvijeniji dio svijeta je regija Sjeverna Amerika. Ona ima čak 127 % veći dohodak po stanovniku, odnosno 86 % veći prema kupovnoj moći od regije Europa i Centralna Azija koja je druga po visini dohotka po stanovniku (tablica 1.15.).

Tablica 1.15.: Dohodak po stanovniku pojedinih regija svijeta u 2015. godini

Regija	GNI p. c. (u \$)	GNI p. c. PPP (u \$)
Istočna Azija i Pacifik	9 787	16 082
Europa i Centralna Azija	24 231	30 057
Latinska Amerika i Karibi	8 960	15 071
Bliski Istok i Sjeverna Afrika	8 231	18 846
Sjeverna Amerika	55 117	56 147
Južna Azija	1 537	5 661
Subsaharska Afrika	1 637	3 569

Izvor: WDI 2017

Sjeverna Amerika ima gotovo 34 puta veći dohodak po stanovniku od najnerazvijenije Subsaharske Afrike, odnosno 15,7 puta veći dohodak mjeri li se on prema kupovnoj moći.

Kada bi se Europa uspoređivala samostalno s ostalim dijelovima svijeta, tada bi razlike između nje i Sjeverne Amerike bile minimalne. U Europi se nalazi najveći broj zemalja visokog dohotka. Sve zemlje EU-a s izuzetkom Rumunjske i Bugarske u 2015. godini bile su u skupini zemalja visokog dohotka (tablica 1.16.).

Tablica 1.16.: Dohodak po stanovniku zemalja EU-a i ostalih zemalja najvišeg dohotka u svijetu

Zemlja	GNI <i>per capita</i> USD 2015.	PPP GNI <i>per capita</i> USD 2015.	Indeks
	(1)	(2)	(2)/(1)
Norveška	93 820	64 590	68,84
Švicarska	84 180	61 930	73,57
Danska	58 590	47 810	81,60
Švedska	57 810	47 390	81,98
SAD	54 960	56 430	102,67
Nizozemska	48 940	48 400	98,90
Austrija	47 120	47 510	100,83
Irska	46 680	46 410	99,42
Finska	46 360	40 840	88,09
Njemačka	45 790	48 260	105,39
Belgija	44 360	44 100	99,41
V. Britanija	43 340	40 550	93,56
Francuska	40 580	40 470	99,73
Japan	36 680	38 870	105,97
Italija	32 790	38 850	118,48
Španjolska	28 520	34 490	120,93
Portugal	20 530	28 590	139,26
Grčka	20 290	26 790	132,04
Češka	18 050	30 420	168,53
Slovačka	17 310	28 200	162,91
Latvija	14 900	24 220	162,55
Poljska	13 370	25 400	189,98
Mađarska	12 990	24 630	189,61
Hrvatska	12 760	21 730	170,29
Rumunjska	9 500	20 990	220,95
Bugarska	7 220	16 790	232,55
Katar	83 990	138 480	164,88
Australija	60 050	45 320	75,47
Kanada	47 250	43 580	92,23
Hong Kong	41 000	57 860	141,21
Makao	67 180	102 480	152,55
Kuvajt	42 150	84 360	200,14
Novi Zeland	40 020	36 150	90,33
Singapur	52 090	81 360	156,20
UAE	43 700	41 230	94,34

Izvor: izračun prema worldbank.org

**razvojna obilježja
u razdoblju
2002. – 2015.
godina**

Petnaestak godina ranije, točnije 2002. godine, u svijetu je živjelo 6,2 milijarde ljudi, od kojih 40,2 % u zemljama niskog dohotka. To je za 9 postotnih poena ili gotovo za trećinu više nego 2015. godine pa se u tom pogledu situacija značajno poboljšala. Dohodak po stanovniku u najnerazvijenijem dijelu svijeta iznosio je 2002. godine prosječno 430 \$. Iako je on u 2015. godini nominalno narastao na prosječno 600 \$, realno je pao za čak 24 % – s 2110 \$ na 1602 \$. To znači da je u 2015. godini životni standard stanovništva u najnerazvijenijim zemljama bio lošiji negoli petnaestak godina ranije. U svim ostalim skupinama zemalja dohodak po stanovniku prema kupovnoj moći je porastao, i to u zemljama nižeg srednjeg dohotka za 21 %, u zemljama višeg srednjeg dohotka za 64 %, a u zemljama visokog dohotka za 62 %. Iz toga se može zaključiti da su se relativne razlike u razini blagostanja stanovništva značajno povećale na štetu onih koji žive u zemljama nižih dohodovnih skupina (zemlje niskog i nižeg srednjeg dohotka) (tablica 1.17.).

Tablica 1.17.: Skupine zemalja prema visini dohotka po stanovniku u 2002. godini

Skupina zemalja	Stanovništvo (u 000)	% ukupnog stanovništva	GNI p. c. (u \$)	GNI p. c. PPP (u \$)
Zemlje niskog dohotka	2 495 000	40,2	430	2 110
Zemlje srednjeg dohotka	2 738 000	44,2	1 850	5 800
Zemlje nižeg srednjeg dohotka	2 408 000	38,8	1 400	5 290
Zemlje višeg srednjeg dohotka	329 000	5,3	5 110	9 550
Zemlje visokog dohotka	966 000	15,6	26 490	28 480

Izvor: WDI 2004

**zemlje niskog
dohotka po
stanovniku**

Iz tablice 1.18. je vidljivo da je 2015. godine u svijetu bilo 27 zemalja niskog dohotka po stanovniku. On se kretao u rasponu od 260 \$ do 920 \$. S izuzetkom Afganistana, Nepala i Haitija, radi se o zemljama Subsaharske Afrike koje se još uvijek suočavaju s posljedicama višestoljetnog kolonijalnog statusa i neokolonijalizma. Osim ekonomskih, uzroci razvojnog zaostajanja tih zemalja su i povijesni i politički. Obilježavaju ih unutarnji međuetnički i politički sukobi. Te zemlje su zapravo zajednice raznoraznih plemena i naroda objedinjenih u jednoj geografskoj regiji (<https://evalareport.wordpress.com/2017/03/08/zarisne-tocke-2017-subsaharska-afrika>). Često se dva plemena iz iste države ne razumiju, što dovodi do brojnih problema, te politički sukobi gotovo uvijek poprime plemenske dimenzije, što se u konačnici nerijetko rasplamsa u krvave ratove.

Tablica 1.18.: Zemlje najnižeg GNI-ja *p. c.* u 2015. godini

Zemlja	GNI <i>p. c.</i>	GNI <i>p. c. PPP</i>
Burundi	260	730
Srednjoafrička Republika	330	620
Malavi	340	1 140
Liberija	380	720
Niger	390	950
DR Kongo	410	720
Madagaskar	420	1 410
Gambija	460	1 580
Gvineja	470	1 120
Togo	540	1 330
Etiopija	590	1 620
Gvineja Bisao	590	1 450
Mozambik	590	1 170
Afganistan	610	1 940
Sijera Leone	620	1 560
Burkina Faso	640	1 660
Ruanda	700	1 720
Uganda	700	1 820
Nepal	730	2 500
Mali	760	1 970
Južni Sudan	790	1 630
Haiti	810	1 760
Benin	840	2 050
Zimbabve	860	1 710
Čad	880	2 110
Tanzanija	920	2 630

Izvor: WDI 2017.

Norveška je zemlja koja je u svjetskim razmjerima zabilježila najviši rast dohotka po stanovniku u razdoblju 2002. – 2015. godine (tablica 1.19.). Ostale zemlje koje su 2002. godine bile među prvih 10 s najvišim dohotkom po stanovniku imale su niže stope rasta pa su zabilježile zaostajanje u odnosu na Norvešku. Za razliku od njih, 10 zemalja najnižeg dohotka iz 2002. godine poboljšale su do 2015. godine svoju relativnu razvijenost u odnosu na Norvešku, ali njihovo zaostajanje je tako veliko da se radi o neznatnom razvojnem pomaku.

**kretanje dohotka
najrazvijenijih i
najnerazvijenijih
zemalja**

Tablica 1.19.: Promjene u visini GNI-ja *p. c.* u deset zemalja najvišeg i deset zemalja najnižeg GNI-ja *p. c.* u razdoblju 2002. – 2015.

Zemlja	2002.		2015.	
	GNI <i>p. c.</i>	Indeks deset najrazvijenijih = 100	GNI <i>p. c.</i>	Indeks deset najrazvijenijih = 100
Burundi	100	0,3	260	0,5
Etiopija	100	0,3	590	1,0
DR Kongo	100	0,3	410	0,7
Gvineja Bisao	130	0,4	590	1,0
Liberija	140	0,5	380	0,7
Sijera Leone	140	0,5	620	1,1
Malavi	160	0,5	340	0,6
Niger	180	0,6	390	0,7
Tadžikistan	180	0,6	1280	2,2
Eritreja	190	0,6	-	-
Švedska	25 970	87,4	57 810	101,1
Velika Britanija	25 510	85,8	43 340	75,8
Norveška	38 730	130,3	93 820	164,1
Švicarska	36 170	121,7	84 180	147,2
Finska	23 890	80,4	46 360	81,1
SAD	35 400	119,1	54 960	96,1
Japan	34 010	114,4	36 680	64,1
Austrija	23 860	80,3	47 120	82,4
Danska	30 260	101,8	58 590	102,5
Nizozemska	23 390	78,7	48 940	85,6
Prosjek deset najrazvijenijih zemalja	29 719	100,0	57 180	100,0

Izvor: izračun autora prema WDI 2017.

**tendencije
siromaštva**

Najveći globalni razvojni pomaci zabilježeni su u proteklih četvrt stoljeća u smanjenju siromaštva u svijetu mjeri li se ono uz pomoć međunarodne linije siromaštva koja je određena na razini 1,9 \$ po stanovniku za dnevnu potrošnju.

Broj stanovnika ispod linije siromaštva od 1990. do 2013. godine smanjen je za više od tri puta. Najveće je smanjenje zabilježeno od 2002. do 2013. godine, i to za gotovo 2,5 puta. Siromaštvo je, prema ovom pokazatelju, najviše smanjeno u Istočnoj Aziji i Pacifiku, a najlošiji rezultati zabilježeni su u Subsaharskoj Africi.

Tablica 1.20.: Globalni i regionalni trendovi pokazatelja siromaštva na bazi linije siromaštva iz 2011. godine (postotak stanovništva s manje od 1,9 \$ na dan) u razdoblju 1990. – 2013.

Regija	1990.	2002.	2013.
Istočna Azija i Pacifik	60,2	29,0	3,5
Europa i Srednja Azija	1,9	6,3	2,2
Latinska Amerika i Karibi	15,8	13,0	5,4
Bliski Istok i Sjeverna Afrika	6,0	-	*
Južna Azija	44,6	38,5	15,1
Subsaharska Afrika	54,3	55,6	41,0
Svijet	34,8	25,3	10,7

* Posljednji podatak je za 2008. godinu i iznosio je 2,1 %.

Izvor: WDI 2017

U 2013. godini više od polovice svih siromašnih ljudi u svijetu živjelo je u zemljama Subsaharske Afrike, a jedna trećina u zemljama Južne Azije.

O problemima siromaštva u svijetu i njegovu mjerenju govori se u drugome dijelu ove knjige.

Razvojni jaz u svijetu vrlo zorno ilustrira indeks društvenog razvoja (tablica 1.21.).

Tablica 1.21.: Zemlje najvišeg i najnižeg HDI-ja 2015. godine

Zemlja	HDI	Rang	Očekivano trajanje života	Prosječne godine školovanja	Očekivane godine školovanja	GNO PPP p. c.
Norveška	0,949	1	81,7	12,7	17,7	64 451
Australija	0,939	2	82,5	13,2	20,4	43 655
Švicarska	0,939	2	83,1	13,4	16,0	55 112
Njemačka	0,926	4	81,1	13,2	17,1	44 053
Singapur	0,925	5	83,2	11,6	15,4	80 192
Danska	0,925	5	80,4	12,7	19,2	43 415
Hrvatska	0,827	45	77,5	11,2	15,3	20 291
Burundi	0,404	184	57,1	3,0	10,6	693
Burkina Faso	0,402	185	59,0	1,4	7,7	1 562
Čad	0,396	186	51,9	2,3	7,3	2 044
Niger	0,353	187	61,9	1,7	5,4	897
Srednjoafrička Republika	0,352	188	51,5	4,2	7,1	562

Izvor: HDR 2017.

obrazovni i zdravstveni problemi u nerazvijenim zemljama

Analiza odnosa između najviše i najniže rangiranih zemalja po pojedinim komponentama tog indeksa otvara brojna pitanja i dvojbe oko mogućnosti smanjenja ogromnih razvojnih razlika čak i u vrlo dugom vremenskom razdoblju. Može li i kada zemlja čije stanovništvo ima prosječno 1,7 godina završenog formalnog obrazovanja i za koju se procjenjuje da će se u sagledivoj budućnosti to povećati na svega 5,4 godina dostići zemlje čije stanovništvo već sada ima prosječno više od srednjoškolskog obrazovanja, a u budućnosti će to biti najmanje završeno potpuno fakultetsko obrazovanje?

U konačnici, postavljaju se i pitanja: Kolika je motivacija za dugotrajno obrazovanje ljudi čiji je prosječni životni vijek svega pedesetak godina? Ne bi li se razvijene zemlje morale puno više angažirati na pružanju pomoći nerazvijenim zemljama, i to ne samo financijske, već i tehničke pomoći, pomoći u zdravstvenom prosvjećivanju i zdravstvenoj zaštiti, otvaranju boljih obrazovnih mogućnosti i izgradnji obrazovnih sustava kako bi se obrazovanje učinilo dostupnim svima?

1.4. Teorije ekonomskog razvoja kao podloga za usmjeravanje razvojnih procesa

Teorije ekonomskog razvoja objašnjavaju kako i zbog čega dolazi ili ne dolazi do razvoja. Ekonomija razvoja više od ostalih područja ekonomije nema općeprihvaćene teorije ili doktrine. Najveći broj teorija nastao je i razvio se u drugoj polovici 20. stoljeća kada se povećao interes ekonomista za probleme razvoja. S obzirom na vrijeme kada su nastale i dominirale, teorije se mogu grupirati u dvije velike skupine:

- teorije nastale u 17., 18., i 19. stoljeću
- teorije nastale u drugoj polovici 20. stoljeća.

1.4.1. Teorije nastale u 17., 18. i 19. stoljeću

Zoran Ježić

Teorije ekonomskog rasta i razvoja, u svojoj biti, stare su koliko i proučavanje ekonomije kao znanstvenog polja. U svojim najranijim radovima klasični ekonomisti se zapravo bave i razvojem jer opisuju kako su društva rasla i što je utjecalo na njihov razvoj.

U nastavku se daje pregled najznačajnijih teorija ekonomskog razvoja iz 17. i 18. stoljeća.

Teorija	Vrijeme dominacije
merkantilizam, fiziokracija	17. i 18. stoljeće
• teorije prije merkantilizma ne bave se rastom (i razvojem) nego se temelje na kršćanskoj teologiji i etici • cilj merkantilizma je maksimiziranje trgovine društva kako bi se ostvarili rast i dominacija nacionalnog gospodarstva • merkantilizam i fiziokracija smatraju da prosperitet naroda ovisi o njegovoj opskrbi kapitalom, bogatstvu zlatom, srebrom i vrijednošću trgovine. Naglašeno je održavanje visoke pozitivne trgovinske bilance kao sredstva akumuliranja kapitala, a da bi se postigla pozitivna trgovinska bilanca zagovarale su se protekcionističke mjere (tarife i subvencije domaćoj industriji) • najznačajniji teoretičari u okviru teorije: Jean-Baptiste Colbert, Thomas Munn, Jean Bodin, Philipp von Hörnigk, François Quesnay	

merkantilizam Merkantilizam se ne može u cjelini smatrati jedinstvenom ekonomskom teorijom. (<https://www.cs.mcgill.ca/~rwest/wikispeedia/wpcd/wp/m/Mercantilism.htm>) Nije postojao nijedan merkantilistički autor koji bi predstavio sveobuhvatnu shemu idealne ekonomije, kao što će to kasnije učiniti Adam Smith za klasičnu ekonomiju. Merkantilistički teoretičari su se više usredotočili na pojedinačne nacionalne ekonomije. Bit merkantilističke doktrine svodi se na teoriju povećanja novčane mase u zemlji i sprječavanju odljeva nacionalnog bogatstva izvan granica zemlje. Merkantilisti se posebno zalažu za trgovinu, ali samo u izvoznom smislu jer smatraju da su izvozni proizvodi sredstvo povećanja nacionalnog bogatstva. Uz njihovu teoriju usko je vezan

protekcionizam protekcionizam. Tipični merkantilistički ciljevi bili su pohranjivanje zlatnih i srebrnih poluga i šipki u što većim količinama, čime se željelo povećati nacionalno blagostanje i bogatstvo.

Merkantilizam je najviše uspjeha postigao u Francuskoj, gdje je ministar financija, Jean-Baptiste Colbert, između ostalog, uveo carinske tarife na uvoz. (<http://historiantes.blogspot.com/2009/02/el-mercantilismo-segun-jean-baptiste.html>). Merkantilizam uspjeh postiže i u Engleskoj, koja je u to vrijeme postala najveća europska sila.

fiziokratizam Fiziokratizam je ekonomska teorija razvijena u Francuskoj tijekom 18. stoljeća koja je poučavala da se izvori bogatstva i gospodarskog razvoja nalaze u poljoprivrednoj aktivnosti. (Clunies-Ross, A., Development Economics, 2009) Nastala je kao oštra reakcija na merkantilizam. (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51283>) Fiziokrati su smatrali da je prirodni poredak utemeljen na nepromjenjivim prirodnim zakonima i da je kao takav najbolji i najracionalniji. Stoga je, po ugledu na njega, trebalo ustanoviti i poredak u društvu i u gospodarstvu. Fiziokrati smatraju da, kao što priroda ima svoje samoregulatorne mehanizme, oni isto tako postoje u

društvenom i u gospodarskom poretku. Stoga su fiziokrati smatrali kako svako uplitanje države u takav poredak može samo smetati i štetiti te da gospodarski život treba prepustiti vlastitim zakonitostima i ekonomskoj slobodi.

Za razliku od merkantilista, koji su smatrali da je izvor svih bogatstava u novcu i plemenitim metalima što ih je usmjerilo prema proučavanju trgovine, fiziokrati su se bavili proizvodnjom, ponajviše poljoprivrednom proizvodnjom. Po njihovu mišljenju „zemlja je izvor svih bogatstava”. Držali su da industrija vrši preobrazbu postojeće društvene vrijednosti i da zbog toga ne utječe na promjenu materijalnog bogatstva zajednice. Stoga, prema fiziokratima, zemlju treba osloboditi od svakog miješanja države jer bi se ono negativno odrazilo i na poslovanje industrije. Smatrali su da država treba intervenirati jedino u području oporezivanja zemlje.

U 18. i 19. stoljeću razvijaju se klasične teorije.

klasične teorije

Teorija	Vrijeme dominacije
<i>klasične teorije Smitha i Ricarda</i>	18. i 19. stoljeće
- Adam Smith u djelu „Bogatstvo naroda” zagovara liberalizam nasuprot merkantilizmu. U tom je djelu, objavljenom 1776. godine, donio nove ideje kojima je isticana prirodna sloboda pojedinaca. Taj liberalizam koji je zagovarao bio je potpuna suprotnost državnoj kontroli koju su zagovarali merkantilisti. Temeljna Smithova ideja je kritika merkantilizma karakteriziranog trgovinskim monopolima osiguranim kroz restriktivne trgovinske privilegije (carine, zabrane trgovanja, posebne dozvole) pojedinaca, grupacija i cijelih država – protekcionizam. U svrhu zaštite tih trgovačkih interesa se tijekom cijeloga merkantilističkog razdoblja otvoreno upotrebljavala (i manipulirala) moć države i vojske (mornarice). - David Ricardo u djelu „Načela političke ekonomije i oporezivanja” posvećuje se raspodjeli bogatstva i oporezivanju. David Ricardo je na modelu dviju zemalja koje proizvode dva ista proizvoda s različitim troškovima proizvodnje pretpostavio da jedna od dviju zemalja ima apsolutnu prednost u proizvodnji oba proizvoda. U tom slučaju svaka zemlja uživa korist ako se specijalizira za proizvodnju i izvoz onih proizvoda koje može proizvesti uz relativno niže troškove. najznačajniji teoretičari u okviru teorije: Adam Smith, David Ricardo	

Najznačajniji klasični ekonomist je Adam Smith. U svom djelu „Bogatstvo naroda” objavljenom 1776. godine unio je nove ideje kojima je isticana prirodna sloboda pojedinaca. (Thirlwall, 2017) Liberalizam koji je zagovarao bio je potpuna suprotnost državnoj kontroli koju su zagovarali merkantilisti čije je vrijeme dominacije bilo 17. i 18. stoljeće. Smithovu teoriju je iznimno važno promatrati u kontekstu vremena u kojemu je nastala, odnosno ekonomskih odnosa koji su obilježili prethodno vremensko razdoblje (merkantilizam). Temeljna Smithova ideja je kritika merkantilizma karakteriziranog trgovinskim monopolima osiguranim kroz restriktivne trgovinske

privilegije (carine, zabrane trgovanja, posebne dozvole) pojedinaca, grupa i cijelih država – protekcionizam. U svrhu zaštite tih trgovačkih interesa se, kroz cijeli merkantilistički period, otvoreno upotrebljavala (i manipulirala) moć države i vojske (mornarice).

Smith je u teoriji apsolutnih prednosti dokazao da se isplate specijalizacija i izvoz robe, koja se u zemlji proizvodi efikasnije nego u inozemstvu, čime objašnjava kako zemlje ostvaruju ekonomski rast. (<https://www.investopedia.com/updates/adam-smith-economics/>) David Ricardo postavlja pitanje što bi se dogodilo kada bi jedna zemlja imala apsolutnu prednost u proizvodnji svih proizvoda. Teorija komparativnih prednosti nastoji objasniti strukturu međunarodne razmjene. Bavi se određivanjem dobara koje će neka zemlja sudionica vanjske trgovine izvoziti i uvoziti u određenom trenutku.

Godine 1817. David Ricardo je pretpostavio, na modelu dviju zemalja koje proizvode dva ista proizvoda s različitim troškovima proizvodnje, da jedna od dviju zemalja ima apsolutnu prednost u proizvodnji oba proizvoda. Prema tom načelu svaka zemlja uživa korist ako se specijalizira za proizvodnju i izvoz onih dobara koje može proizvesti uz relativno niže troškove. Ricardo je smatrao da je trgovina među zemljama određena onime u čemu je svaka zemlja relativno bolja, tj. specijalizirana i dominantna. (<https://www.investopedia.com/terms/d/david-ricardo.asp>)

Godine 1817. David Ricardo je napisao „Načela političke ekonomije i oporezivanja”. Bavi se pitanjem raspodjele i njenim utjecajem na ekonomski rast i razvoj. Ricardo zastupa radnu teoriju vrijednosti, tj. smatra da roba, ako je korisna, dobiva prometnu vrijednost iz dva razloga: zbog njene rijetkosti i količine rada koja je potrebna za njenu proizvodnju. Prema Ricardu, specijalizacija u proizvodnji omogućuje rast. (Thirlwall 2017)

U 19. stoljeću javlja se i „ekonomski nacionalizam”.

Teorija	Vrijeme dominacije
ekonomski nacionalizam	19. stoljeće
- ekonomski nacionalizam ili ekonomija patriotizma odnosi se na ideologiju koja pogoduje državnom intervencionizmu. U mnogim slučajevima, ekonomski nacionalisti se protive globalizaciji ili barem sumnjaju u prednosti neograničene slobodne trgovine. - Marxova ekonomska škola (Karl Marx, Friedrich Engels) zasniva se na analizi krize u kapitalizmu, ulozi i distribuciji viška proizvoda i vrijednosti u različitim vrstama gospodarskih sustava, prirodi i podrijetlu ekonomske vrijednosti te utjecaju klasne borbe na ekonomske i političke procese u zemlji najznačajniji teoretičari u okviru teorije: Karl Marx, Friedrich Engels, Alexander Hamilton, Friedrich List, Henry Clay	

Ekonomski nacionalizam ili ekonomski patriotizam odnosi se na ideologiju koja pogoduje državnom intervencionizmu čak i ako to zahtijeva nametanje tarifa i drugih ograničenja na kretanje rada, robe i kapitala. U mnogim slučajevima, ekonomski nacionalisti se protive globalizaciji ili barem sumnjaju u prednosti neograničene slobodne trgovine.

**ekonomski
nacionalizam ili
ekonomski
patriotizam**

Alexander Hamilton se smatra „zaštitnikom” Američke škole ekonomske filozofije koja je dominirala ekonomskom politikom nakon 1861. godine. (<https://www.history.com/topics/american-revolution/alexander-hamilton>) Čvrsto je podržavao vladinu intervenciju kojom se podupire poslovanje jer je smatrao da se time ostvaruje ekonomski rast. Hamilton se 1781. godine suprotstavio britanskim idejama slobodne trgovine za koje je vjerovao da su pogodne za kolonijalne i carske moći. Vjeruje da protekcionizam pomaže razvijanju gospodarstva u nastajanju nove nacije. Po Hamiltonovu mišljenju, snažna izvršna vlast povezana s podrškom naroda glavni je pokretač ekonomskog rasta i razvoja.

Karl Heinrich Marx bio je utjecajni njemački filozof i politički ekonomist. (Thirlwall 2017) Ekonomska škola koju zastupa zasniva se na analizi krize u kapitalizmu, ulozi i distribuciji viška proizvoda i vrijednosti u različitim vrstama gospodarskih sustava, prirodi i podrijetlu ekonomske vrijednosti te utjecaju klasne borbe na ekonomske i političke procese u zemlji. Težio je znanstvenoj analizi i kritici kapitalizma i smatra se jednim od najutjecajnijih teoretičara socijalizma i komunizma. Marx se, uz Émilea Durkheima te Maxa Webera, smatra jednim od trojice principijelnih arhitekata modernih društvenih znanosti. Glavno Marxovo djelo je „Kapital” u tri knjige koje se bave ekonomskom problematikom. Drugo njegovo djelo su „Ekonomsko-filozofski rukopisi”. Glavne ideje Marxova i Engelsova zajedničkog rada uključuju razradu i objašnjenje sredstava proizvodnje, načina proizvodnje, analize odnosa u društvu te objašnjenje eksploatacije i otuđenja. Marxove analize položaja radnika u procesu rada u „Kapitalu” zapravo reproduciraju njegove ranije ideje. Otušenje radnika, rada i proizvoda rada pitanja su kojima se Marx neprestano vraća. Marx i Engels smatraju da je rad za radnika u kapitalističkom sustavu samo sredstvo za njegovo održavanje na životu. Naime, radnik istovremeno za kapitalista proizvodi višak vrijednosti, a za sebe stalno reproducira odnose nejednakosti. Položaj najamnog radnika, bez obzira na visinu najamnine, takav je da se u proizvodnju rada mora stalno prisvajati neka količina neplaćenog rada. Zato je najamni radnik indiferentan prema karakteru svoga rada. U biti, njegov je položaj degradiran na sredstvo za rad. Radnik je tvorac vrijednosti, ali nema mogućnosti da ih prisvoji kao uporabne vrijednosti. Stoga se radnik u procesu proizvodnje stalno opredmećuje u tuđem proizvodu. Radnikov proizvod pretvara se ne samo u robu koja njemu ne pripada, nego i u kapital kao onaj društveni odnos u kojemu

**kritika
kapitalizma**

radnik zauzima podređeni položaj. Kapitalist, isto tako, stalno „kupuje” radnu snagu kao izvor bogatstva, pretvarajući čovjeka u najamnog radnika. To neprestano pretvaranje čovjeka u najamnog radnika, prema Marxu i Engelsu, osnovni je uzrok društvene nejednakosti.

1.4.2. Teorije razvoja koje su nastale u 20. stoljeću

Nada Karaman Aksentijević

Teorija	Vrijeme dominacije
<i>Linearno-fazna teorija rasta (Teorija faznog rasta)</i>	50. i 60. godine dvadesetoga stoljeća
• razvoj je sinonim za brzi, agregatni ekonomski rast • proces razvoja promatra kao seriju sukcesivnih faza ekonomskog rasta kroz koje moraju proći sve zemlje • ekonomski rast moguće je postići odgovarajućom kombinacijom štednje i investicija, a za zemlje u razvoju kvantitetom i kombinacijom štednje, investicija i inozemne pomoći • zemlje u razvoju moraju proći put ekonomskog rasta koji su već prošle razvijene zemlje • najznačajniji modeli u okviru teorije: – model „faze rasta” Walta W. Rostowa – Harrod-Domarov model rasta	

Od druge polovice dvadesetoga stoljeća u svijetu dominira pet teorija razvoja:

1. Linearno-fazna teorija rasta
2. Teorija strukturalnih promjena
3. Teorija međunarodne zavisnosti u razvoju
4. Neoklasična liberalna teorija
5. Endogena teorija ekonomskog rasta (teorija novog rasta).

1. Linearno-fazna teorija rasta (Teorija faznog rasta)

**Model
„faza rasta”**

Model „faza rasta” Walta Rostowa objašnjava da se transformacija nerazvijenih u razvijene zemlje može opisati kroz niz koraka ili faza kroz koje moraju proći sve zemlje. Ukupno postoji pet faza ekonomskog razvoja društva na temelju kojih se sve zemlje mogu svrstati u jednu od pet kategorija: 1. tradicionalno društvo, 2. društvo koje je ostvarilo preduvjete za dostizanje samopodržavajućeg rasta, 3. društvo u uzletu, 4. društvo u kretanju ka zrelosti, 5. društvo masovne potrošnje.

Razvojne faze imaju neku svoju unutarnju logiku i kontinuitet i ne mogu se preskočiti. Da bi ostvarile ekonomski razvoj, nerazvijene zemlje trebaju slijediti pravila razvoja naprednijih zemalja.

U Harrod-Domarovom modelu rasta opisuje se kako štednja i investicije vode k većem rastu.

**Harrod-Domarov
model rasta**

Ekonomski rast ima sljedeći tijek (Todaro, M., Smith, S. 2006):

**MOBILIZACIJA DOMAĆE I INOZEMNE AKUMULACIJE >
RAST INVESTICIJA > UBRZAVANJE EKONOMSKOG RASTA**

Štednja (S) omogućuje investicije, a ona je određeni udio u GNP-u (Y).

$$S = s(Y) \quad (1.1)$$

Investicije rezultiraju porastom kapitala.

$$I = \Delta K \quad (1.2)$$

Porast kapitala dovodi do porasta GNP-a.

Između angažiranog kapitala i GNP-a postoji određeni odnos koji se naziva prosječnim kapitalnim koeficijentom, odnosno:

$$\Delta K / \Delta Y = k \quad (1.3)$$

U konačnici to znači da je $\Delta K = k \Delta Y$ ili

$$\Delta K = \Delta Y / k$$

Investicijama se omogućuje porast kapitala,

$$I = \Delta K$$

a one su jednake ukupnoj štednji.

$$S = I$$

Jednakost štednje i investicija može se napisati i uz pomoć relacija (1.1.) i (1.3.) kao

$$s \times Y = k \times \Delta Y \quad (1.4)$$

Dijeleći dvije strane jednadžbe prvo s y, a potom s k, dobijemo izraz:

$$s/k = \Delta y/y \quad (1.5)$$

Izraz $\Delta y/y$ zapravo predstavlja stopu rasta GNP-a iz izraza (1.5.). Iz toga proizlazi da je stopa rasta nacionalnog dohotka pozitivno povezana (proporcionalna) sa stopom štednje i negativno povezana (obrnuto proporcionalna) s kapitalnim koeficijentom.

Ekonomska logika izraza (1.5.) je jasna i jednostavna. Ako neka zemlja želi ostvariti ekonomski rast, mora štedjeti i investirati. Što su veće štednja i investicije u nacionalnom gospodarstvu, ono može ostvariti viši rast. Primjerice, uz pretpostavku da zemlja ostvaruje stopu akumulacije (štednje) od 9 % i da je prosječni kapitalni koeficijent 3, tada iz relacije (1.5.) proizlazi da će ostvariti stopu rasta od 3 %:

$$\Delta y/y = s/k = 9\%/3 = 3\%$$

Iz toga dalje slijedi da za ostvarenje stope rasta od 5 % ona mora ostvariti stopu akumulacije od 15 %:

$$\Delta Y/y = 5\%$$

$$k = 3$$

$$5\% = S/3$$

$$S = 3 \times 5\% = 15\%.$$

Linearno-fazni pristup pokazao se neuspješnim jer zemlje u razvoju ne mogu ostvariti dostatnu akumulaciju za brži rast i razvoj, a ako je i ostvare, imaju velikih problema jer su štednja i investicije nužan, ali ne i dovoljan uvjet razvoja. One imaju deficit ostalih razvojnih faktora koji su komplementarni štednji i investicijama: nedostatak obrazovane radne snage, nedostatak menadžerskih potencijala, nedostatak znanja o planiranju i upravljanju razvojnim projektima.

2. Teorija strukturalnih promjena

Teorija	Vrijeme dominacije
Teorija strukturalnih promjena	60-ih i 70-ih godina dvadesetoga stoljeća
- nastala je kao rezultat niza neuspjeha u primjeni teorije linearno-faznog modela rasta i sumnje intelektualaca u zemljama u razvoju u ispravnost te teorije - oslanja se na modernu ekonomsku teoriju i statističke analize nastojeći objasniti procese strukturalnih promjena koje zemlja u razvoju mora ostvariti ako želi postići i održati ubrzani ekonomski rast. To su procesi transformacije: - ruralna > urbana ekonomija - poljoprivredna ekonomska struktura > ekonomska struktura zasnovana na proizvodnim i uslužnim djelatnostima. najznačajniji modeli (teorije): Lewisova teorija razvoja Empirijska analiza Hollis B. Cheneryja	

Osnovni model strukturalne teorije nastao je sredinom 50-ih godina dvadesetoga stoljeća. Formirao ga je nobelovac W. A. Lewis pa se stoga naziva Lewisovom teorijom razvoja. Široku primjenu imao je 60-ih godina dvadesetoga stoljeća kada su nerazvijene zemlje bile suočene s velikim viškovima radne snage. Rješavanje tog problema nudi Lewisova teorija. Prema njoj, gospodarstva nerazvijenih zemalja sastoje se od dva sektora:

Lewisova teorija razvoja

- tradicionalnog, ruralnog u kojemu postoje viškovi radne snage (bilježi nultu graničnu proizvodnost rada)
- visokoproduktivnog urbanog industrijskog sektora u koji postupno prelazi radna snaga iz poljoprivrede.

Do tranzicije poljoprivredne radne snage u industrijski sektor dolazi:

- zbog toga što je razina nadnica u industrijskom sektoru viša (Lewis polazi od pretpostavke da bi one trebale biti najmanje 30 % veće nego u ruralnom sektoru da bi došlo do međusektorskih migracija)
- ekspanzije proizvodnje u industrijskom sektoru. Ona je moguća zbog viška profita nad plaćama u industrijskom sektoru. Taj višak u Lewisovom modelu vlasnik poduzeća u potpunosti reinvestira.

Pretpostavke na kojima ovaj model počiva ne odgovaraju ekonomskoj i institucionalnoj stvarnosti većine zemalja u razvoju iz više razloga:

1. Lewisov model polazi od pretpostavke da se sav profit reinvestira što rezultira otvaranjem novih radnih mjesta. Međutim, poslodavci mogu reinvestirati u složeniju opremu pri čemu se ostvaruje tehnološki napredak, ali se smanjuje potrošnja ljudskog rada po jedinici proizvodnje. U tom slučaju, unatoč ekonomskom rastu, tj. porastu GNP-a, ne dolazi do razvoja jer se ne povećava razina zaposlenosti.

2. Lewisov model pretpostavlja da višak radne snage postoji u ruralnim područjima, a da u urbanim područjima postoji puna zaposlenost. Međutim, u mnogim zemljama u razvoju situacija je gotovo obrnuta.

3. U Lewisov model ugrađena je pretpostavka da velika konkurencija na tržištu radne snage omogućuje zadržavanje nepromijenjene razine nadnica u industrijskom sektoru sve dok se ne iscrpe viškovi radne snage u ruralnom sektoru. U stvarnosti nije tako jer su nadnice rasle pod utjecajem pregovaračke moći sindikata i politike zapošljavanja multinacionalnih kompanija.

Sve to ukazuje na činjenicu da Lewisov model zahtijeva značajne modifikacije pretpostavki da bi bio usklađen sa stvarnošću zemalja u razvoju.

model empirijske analize

Model empirijske analize izučava strukturalne promjene analizirajući razvojne obrasce.

Osnovne postavke ove teorije su:

- Štednja i investicije su nužan, ali ne i dovoljan uvjet razvoja.
- Za tranziciju gospodarstva iz tradicionalnog u moderni ekonomski sustav potrebno je ostvariti čitav niz promjena u ekonomskoj i socijalnoj sferi.
- Razlike u stupnju i brzini razvoja između zemalja u razvoju posljedica su nacionalnih i međunarodnih ograničenja.

Nacionalna ograničenja su: raspoloživi resursi, izdvajanje zemlje za obrazovanje, veličina zemlje, brojnost stanovništva, institucionalna ograničenja (vladina politika, ciljevi razvoja).

Najznačajnija međunarodna ograničenja su dostupnost inozemnog kapitala, dostupnost inozemne tehnologije, uključenost u međunarodnu razmjenu odnosno pristup međunarodnim tržištima.

Prednosti u razvoju nerazvijenih zemalja u odnosu na industrijalizirane zemlje, u vremenu kada su i one same bile nerazvijene, su mogućnosti pribavljanja kapitala i tehnologije iz inozemstva, mogućnost uvoza proizvoda te postojanje izvoznih tržišta. Stoga one mogu ostvarivati brži razvoj.

Najpoznatiji model strukturnih promjena je Cheneryjev model. On je proveo međuprostornu i vremensku analizu istražujući obrasce (putove) razvoja brojnih zemalja. Uspio je identificirati nekolicinu karakteristika razvojnog procesa. To su: prijelaz s poljoprivredne na industrijsku proizvodnju, postupna akumulacija fizičkog i ljudskog kapitala, promjene u potrošnji potrošača, porast gradova i urbane industrije kao posljedice migracije iz sela u grad, smanjenje veličine obitelji, postupni porast, a potom smanjenje rasta ukupnog stanovništva.

**empirijska
analiza Hollisa B.
Cheneryja**

3. Teorija međunarodne zavisnosti u razvoju

Teorija	Vrijeme dominacije
<i>Teorija međunarodne zavisnosti u razvoju</i>	70-ih godina dvadesetoga stoljeća
• zastupa tezu da su zemlje „Trećeg svijeta”* zarobljene dominacijom bogatih zemalja i razvojnou ovisnošću o njima • osobito je bila prihvaćena među intelektualcima zemalja tzv. „Trećeg svijeta” koji su bili nezadovoljni teorijom faznog rasta i teorijom strukturnih promjena • u zemljama „Trećeg svijeta” osjećala se politička, ekonomska i institucionalna rigidnost koja je bila posljedica unutarnjih i vanjskih okolnosti pa je ova teorija kod njih bila dobrodošla • teorija naglasak stavlja na neravnotežu međunarodne moći i ukazuje na nužnost ekonomskih, političkih i institucionalnih reformi (prvenstveno međunarodnih, a tek u manjoj mjeri unutarnjih). • glavni pravci u okviru teorije: – model neokolonijalne ovisnosti – model lažne paradigme – teze dualističkog razvoja	

* Termin koji se u novije vrijeme uglavnom koristi kako bi se opisale siromašne zemlje u razvoju, a u to vrijeme je označavao zemlje u razvoju koje se u vrijeme Hladnog rata nisu svrstale ni uz SAD niti uz bivši SSSR.

Osnovni pravci teorije međunarodne zavisnosti u razvoju:

Model neokolonijalne ovisnosti

Osnovna postavka modela je da u međunarodnom (svjetskom) sustavu dominiraju nejednaki odnosi moći između centra (razvijenih zemalja) i periferije (nedovoljno razvijenih zemalja). Bogate zemlje namjerno eksploatiraju ili nenamjerno zanemaruju siromašne zemlje što njihove pokušaje za ostvarenjem neovisnosti (političke i ekonomske) čini bezuspješnim.

U održavanju međunarodnog sustava nejednakosti bogatim zemljama pomažu elite u siromašnim zemljama (zemljovlasnici, poduzetnici, vojni vladari, trgovci, javni namještenici i vođe trgovinske unije) koji imaju visoka

**model
neokolonijalne
ovisnosti u
razvoju**

primanja, socijalni status i političku moć i stoga im odgovara zadržavanje postojećeg stanja. Domaća elita povezana je, služi i nagrađena je te stoga ovisna o međunarodnim interesnim skupinama uključujući i multinacionalne institucije Svjetsku banku i MMF koji su privrženi bogatim kapitalističkim zemljama.

Specifičnost modela neokolonijalne ovisnosti je činjenica da nedovoljnu razvijenost promatra kao fenomen potaknut izvana. Stoga se zastupnici ove teorije zalažu za revolucionarne borbe i velika restrukturiranja svjetskog kapitalističkog sustava da bi se oslobodile ovisne nacije.

Model lažne paradigme

model lažne paradigme

Model lažne paradigme nedovoljnu razvijenost „Trećeg svijeta” pripisuje:

- pogrešnom i neprikladnom savjetovanju od strane međunarodnih savjetodavnih agencija (iz razvijenih zemalja i multinacionalnih organizacija). Oni nisu nedobronamjerni, ali nude koncepte i modele razvoja koji nisu prikladni za zemlje u razvoju
- obrazovanju u inozemstvu vodećih sveučilišnih intelektualaca, visokopozicioniranih ekonomista u donošenju državnih odluka i državnih činovnika. Oni pokušavaju strane koncepte i teorijske modele nekritički primijeniti u svojoj zemlji, što je nemoguće i stoga neuspješno
- u sveučilišnim krugovima prioritet se daje izučavanju kvantitativnih modela (odnosa uloženog kapitala i ostvarenog GNP-a te mogućnosti povećanja štednje i investicija radi maksimiziranja stope rasta GNP-a. Zanimaju se strukturalne i institucionalne reforme bez kojih nema razvoja.

Model teze dualističkog razvoja

model teze dualističkog razvoja

Model teze dualističkog razvoja zasnovan je na konceptu dualizma. Polazište tog koncepta je suživot i rast razlika između bogatih i siromašnih nacija te bogatih i siromašnih ljudi.

Koncept dualizma je implicitno prisutan u teoriji strukturalnih promjena i eksplicitno u teoriji međunarodne razvojne ovisnosti. Široko je rasprostranjen u ekonomiji razvoja.

Ključni elementi modela teza dualističkog razvoja su:

- u određenom prostoru može supostojati različiti skup uvjeta od kojih su neki inferiorni, a drugi superiorni (tradicionalne metode proizvodnje u ruralnom sektoru i moderne metode u urbanim sektorima; suživot bogatih

i siromašnih ljudi, suživot visokoobrazovane elite s masom nepismenih i, naposljetku, suživot bogatih industrijaliziranih zemalja sa siromašnim ruralnim društvima)

- suživot bogatih (superiornih) i siromašnih (inferiornih) zemalja nije povijesni fenomen koji će s vremenom nestati
- superiornost i inferiornost zemalja ne samo da ne pokazuju znakove smanjivanja, već imaju stalnu tendenciju rasta
- međuodnos između superiornih i inferiornih je takav da superiorni ne čine ništa ili čine nedovoljno da bi pomogli inferiornima.

Nedostatak teorija međunarodne ovisnosti u razvoju je taj što ne govore o tome kako zemlje same mogu potaknuti unutarnji razvoj, osim u ekstremnim slučajevima kada predlažu eksproprijaciju privatne imovine i njeno podržavanje. No, upravo se taj model podržavanja u međunarodnoj povijesti pokazao neefikasnim i jedan je od uzroka sloma socijalističkog sustava.

4. Neoklasična teorija

Teorija	Vrijeme dominacije
Neoklasična teorija	80-ih i 90-ih godina dvadesetoga stoljeća u zapadnim učenjima o razvoju i djelomice u zemljama „Trećeg svijeta”
• zagovara slobodno tržište kao jedini pravi regulator ekonomskih aktivnosti • protiv je državnog intervencionizma • preveliko miješanje države u gospodarstvo te loše vođenu ekonomsku politiku smatra osnovnim uzrokom razvojnog zaostajanja • zalaže se za privatizaciju državnih poduzeća, razvoj slobodnog tržišta i poticanje inozemnih investicija kako bi se povećala dostatna akumulacija za ostvarenje viših stopa ekonomskog rasta • Glavni pravci: – tradicionalna neoklasična teorija rasta – neoklasična kontrarevolucija (analiza slobodnog tržišta, teorija javnog izbora, tržišno orijentirani pristup)	

Neoklasična kontrarevolucija

Neoklasična kontrarevolucija dominira 80-ih godina dvadesetoga stoljeća, i to je posljedica prevlasti konzervativnih vlada u SAD-u, Kanadi, Velikoj Britaniji, Zapadnoj Njemačkoj. Najveći značaj daje slobodi tržišta, a protiv je državne regulacije ekonomskih aktivnosti. Njena je središnja teza da je nedovoljna razvijenost posljedica velike državne intervencije u gospodarstvu koja usporava rast.

**neoklasična
kontrarevolucija**

Prema ovoj teoriji, zemlje „Trećeg svijeta” nerazvijene su zbog „tvrde ruke” vlastite države i zbog korupcije, a ne zbog politike razvijenih prema manje razvijenim zemljama.

Ekonomski rast moguće je stimulirati razvojem slobodnog tržišta, privatizacijom državnih poduzeća, promicanjem slobodne trgovine i izvoza, privlačenjem inozemnih investicija, smanjivanjem utjecaja države na cijene i financijska tržišta.

U okviru ove teorije prepoznatljiva su tri pravca:

1. analiza slobodnog tržišta

2. teorija javnog izbora („nova politička ekonomija”)

3. tržišno orijentiran pristup.

**analiza
slobodnog tržišta**

Osnovna postavka teorije analize slobodnog tržišta je da su tržišta sama za sebe efikasna, a državni intervencionizam je kontraproduktivan.

**teorija javnog
izbora**

Teorija javnog izbora zalaže se za minimum državne intervencije. Zastupa stav da je država potpuno kontraproduktivna u odnosu na gospodarstvo te da država ne može ništa dobro napraviti jer ljudi koriste državni autoritet za svoje sebične interese. Stoga je minimalna vlada najbolja vlada.

**tržišno orijentiran
pristup**

Tržišno orijentiran pristup je noviji pristup u okviru teorije neoklasične kontrarevolucije. Zastupa ga Svjetska banka i njeni ekonomisti. Ovaj pristup priznaje da postoji mnogo nesavršenosti tržišta proizvoda i tržišta faktora proizvodnje te da su one prisutnije u manje razvijenim zemljama. Stoga vlade imaju ključnu ulogu u omogućavanju tržišnih operacija intervenirajući u određena područja, i to:

- fizičku i socijalnu infrastrukturu
- brigu o zdravlju
- obrazovni sustav
- stvaranje klime za razvoj privatnog poduzetništva.

Uporište neoklasične kontrarevolucije je tradicionalna neoklasična teorija rasta koja je rezultat Harrod-Domarovog i Solowljevog modela. Solowljev neoklasični model nastao je proširenjem Harrod-Domarovog modela. Oba modela naglašavaju važnost štednje za ostvarivanje rasta (razvoja). Nobelovac Robert Solow je uveo u jednadžbu rasta tehnološki napredak kao treću, nezavisnu varijablu. Tehnološki napredak je rezidualni faktor koji objašnjava dugoročni rast, određen je egzogeno i ne ovisi o ostala dva faktora (radu i kapitalu).

Prema tradicionalnoj neoklasičnoj teoriji rasta, rast *outputa* je rezultat promjene jednog ili više sljedećih faktora:

**tradicionalna
neoklasična
teorija rasta**

- povećanja kvantitete i kvalitete rada (putem rasta stanovništva i obrazovanja)
- povećanja kapitala (putem štednje i investicija)
- poboljšanja tehnologije.

Jedna od osnovnih postavki teorije je da liberalizacija nacionalnog tržišta dovodi do dodatnih domaćih i inozemnih investicija što omogućuje porast GNP-a. Stoga brži rast i razvoj imaju otvorene ekonomije jer ostvaruju priljev kapitala iz inozemstva: kapital teče iz bogatih u siromašne zemlje koje imaju jeftiniju radnu snagu i stoga je povrat na investicije viši. Za razliku od toga, zatvorene ekonomije koje nemaju inozemnih aktivnosti imaju niže stope akumulacije jer nemaju inozemnih investicija. Stoga, uz pretpostavku jednakih ostalih faktora, rastu sporije.

5. Endogena teorija ekonomskog rasta ili teorija novog rasta

Teorija	Vrijeme dominacije
<i>Endogena teorija ekonomskog rasta ili teorija novog rasta</i>	od 90-ih godina dvadesetoga stoljeća
• još uvijek se formira (u eklektičkoj je fazi) • pokušava razjasniti rezidual u jednadžbama rasta neoklasičara • pokušava objasniti nepodudarnost (odstupanja) svjetske prakse od nekih postavki neoklasične teorije • naglašava ulogu javne politike u promociji ekonomskog razvoja, posebno u području razvoja infrastrukture i ljudskog kapitala	

Teorija endogenog rasta još je uvijek eklektička; tek se razvija i formira. Nastala je i počela se razvijati pokušavajući objasniti dio stope rasta koji je u neoklasičnim jednadžbama označen kao rezidual te tražeći odgovor zašto je razvoj zemalja „Trećeg svijeta” opovrgnuo ili doveo u pitanje neke osnovne postavke neoklasične teorije, primjerice:

- Zašto nizak pokazatelj kapital/rad nije donio visoke stope povrata na investicije?
- Zašto reforme tržišta (liberalizacija trgovine i domaćeg tržišta), koje su visokozaduženim zemljama nametnule Svjetska banka i MMF, nisu rezultirale privlačenjem stranog kapitala?

Zanimljiv je njen doprinos u području objašnjenja međunarodnih tijekova kapitala koji nisu u skladu s postavkama neoklasične teorije – prema siromašnim zemljama gdje zbog bi niskog pokazatelja kapital/rad trebala biti viša stopa povrata na investicije.

Objašnjenje je u niskom stupnju komplementarnih investicija u ljudski kapital (obrazovanje), infrastrukturu i/ili u istraživanje i razvoj. Stoga predlažu aktivnu ulogu javne politike u promociji ekonomskog razvoja putem izravnih i neizravnih investicija u ljudski kapital te u znanjem intenzivne industrije.

skupine modela endogenog rasta

Osnovne skupine modela endogenog rasta su:

1. **modeli zasnovani na eksternalijama** (Romer) prema kojima nove investicije u kapital (fizički i ljudski) dugoročno doprinose ekonomskom rastu
2. **modeli zasnovani na istraživanju i razvoju** (Romer, Grossman, Helpman) prema kojima gospodarstva koja više investiraju u istraživanje i razvoj brže rastu u dugom roku
3. **AK modeli** gospodarski rast objašnjavaju kao isključivu posljedicu akumulacije ljudskog i fizičkog kapitala (Becker, Murphy, Tamura).

Ishodišni model endogenog rasta je ROMEROV MODEL. Model se bavi tehnološkim prelijevanjem (*spillover*) koje se javlja u procesu industrijalizacije. Osnovno polazište modela je da razvojni procesi započinju u poduzeću ili u nekoj djelatnosti. Znanje koje je dio osnovnog kapitala poduzeća je, u osnovi, javno dobro koje se prelijeva (endogenizira) na druga poduzeća u okviru jedne nacionalne ekonomije.

Nove teorije ekonomskog razvoja, koje su postale utjecajne 1990-ih godina i nakon 2000. godine, naglašavaju **KOMPLEMENTARNOST** između nekoliko uvjeta koji su neophodni za uspješan razvoj:

- Nekoliko faktora mora zajedno djelovati u dovoljnoj mjeri da bi se pokrenuo održivi razvoj.
- Akcija koju započne jedno poduzeće, pojedinac ili država potiče druge ekonomske subjekte na započinjanje iste akcije.

Posljedica komplementarnosti je često da povrat ulaganja ovisi o ulaganjima drugih subjekata (efekt mreže). Naime, u mnogim situacijama je potrebno da veliki broj aktera izvrši ulaganja kako bi ona bila profitabilna za svakoga od njih (primjerice: kod informatičkih tehnologija korisnost primjene operativnog sustava veća je ako je veći broj korisnika).

Prema ovim teorijama, napredak u razvoju često izostaje zbog toga što ekonomski subjekti ne mogu koordinirati svoje ponašanje (izbore) što dovodi do toga da svi ostaju u situaciji goroj od alternativne (razvojne). To može biti posljedica poteškoća u koordinaciji aktivnosti, činjenice da različiti ljudi imaju različite interese, iščekivanja da netko drugi napravi prvi korak. U ekonomiji razvoja ovakav se pristup naziva **PRISTUPOM POGREŠKE U KOORDINACIJI**. Državna politika može odigrati značajnu ulogu u izbjegavanju pogreške u koordinaciji (primjerice, provođenje specijalizirane obuke za potrebe modernih industrija).

Ako izostane koordinacija države, dogodit će se tzv. „**ZAMKA NERAZVIJENOSTI**” koja zapravo znači da se zadržava zatečena nerazvijenost.

U nedemokratskim zemljama vladajući režim može svjesno držati svoju zemlju u zamci nerazvijenosti jer bi mu ekonomski razvoj donio gubitak vlasti.

Prema novim teorijama razvoja u započinjanju razvojnog procesa posebno je važan veliki poticaj (*big push*). **MODEL VELIKOG POTICAJA** objašnjava kako tržišne pogreške mogu dovesti do udruženih ekonomskih napora da bi se razvojni proces pokrenuo ili ubrzao. Ti će naponi najvjerojatnije biti potaknuti javnom politikom. Tipičan primjer je preuzimanje troškova obuke zaposlenika od strane države ako se želi započeti proces industrijalizacije neke nerazvijene zemlje.

Začetnik modela velikog poticaja bio je Paul Rosentein-Rodan, formalnu logiku modela dali su Kevin Murphy, Andrei Shleifer i Robert Vishny, a njihov pristup pojednostavio je i popularizirao Paul Krugman. (Todaro, M. i Smith, S. 2006)

Važan model koji pruža značajan uvid u zamke nerazvijenosti (niskog ekvilibrija) je **KREMEROV MODEL**. Postavio ga je Michael Kremer. Naziva se i teorijom O-prstena, a naziv je preuzet iz katastrofe Challengera 1986. godine. Njime se objašnjava da suvremena proizvodnja zahtijeva da se mnoge aktivnosti obavljaju zajedno da bi bilo koja od njih dosegla visoku vrijednost. Osnovnu ideju ovoga modela potvrđuju visok stupanj podjele rada i specijalizacije svojstvene razvijenim ekonomijama. Zanimljivo je spomenuti jednu bitnu postavku Kremerovog modela koja je nazvana „pozitivno odabranim sparivanjem”. Ona podrazumijeva da se najbolji uvijek sparuju s najboljima, a lošiji s lošijima. Time se, primjerice, objašnjava zašto su proizvođači visoke vrijednosti uvijek koncentrirani u zemljama koje imaju visokokvalificiranu radnu snagu.

Kratki presjek različitih teorijskih pristupa problemu ekonomskog rasta i razvoja potvrđuje kako nema općeprihvaćene doktrine.

U svakom od teorijskih pristupa postoje spoznaje koje mogu značajno pridonijeti sagledavanju problema rasta i razvoja:

1. **Linearno-fazna teorija rasta** ukazuje na značajnu ulogu štednje i investicija u promociji održivog dugoročnog rasta koji omogućuje ulazak u višu razvojnu fazu.
2. **Teorija strukturalnih promjena** naglašava nužne strukturne transformacije gospodarstva bez kojih nema razvoja.
3. **Teorija međunarodne zavisnosti u razvoju** ukazuje na nužnost promjene ponašanja bogatih zemalja i vladajućih elita u nerazvijenim zemljama kako bi se potaknuo brži razvoj siromašnih.
4. **Neoklasična teorija** naglašava negativne posljedice miješanja države u gospodarstvo, prvenstveno kroz utjecaj neefikasnosti državnih poduzeća i promašaje vladinih politika na zaostajanje zemalja u razvoju.
5. **Teorija novog rasta** priznaje postavke tradicionalne teorije rasta radi objašnjenja razvoja pojedinih zemalja. Ne fetišizira tržište kao tradicionalna teorija rasta već naglašava ulogu državne politike u poticanju dugoročnog rasta i razvoja, posebice u području razvoja infrastrukture, ljudskog kapitala i znanja.

U pronalaženju optimalnih obrazaca razvoja nužno je polazišta tražiti u spoznajama sadržanima u pojedinim teorijama razvoja imajući na umu da nijedna od njih ne može dati odgovore na sve razvojne probleme pa stoga ni ne daje konačna rješenja za svaku pojedinu zemlju.

2 SIROMAŠTVO, DOHODOVNE NEJEDNAKOSTI I RAZVOJ

Siromaštvo više nije neizbježno. Svijet ima materijalne i prirodne resurse, znanje i ljude da učine svijet bez siromaštva realnim za manje od jedne generacije.

(James Speth, izvršni direktor Razvojnog programa UN-a, Human Development Report, 1997.)

U ovome poglavlju studenti će naučiti:

- Što je siromaštvo i kako ga je moguće izmjeriti
- Kakve su tendencije siromaštva u suvremenom svijetu
- Zašto raste interes znanstvenika i političara za izučavanje problema siromaštva
- Rješava li ekonomski rast problem siromaštva
- U čemu je razlika između siromaštva i socijalne isključenosti
- Što su ekonomske nejednakosti i kako ih je moguće izmjeriti
- Kakve su tendencije dohodovnih nejednakosti mjerene razlikom u dohotku između razvijenih i nerazvijenih zemalja
- U kojim zemljama su najmanje, a u kojim najveće dohodovne nejednakosti
- Kako se države mogu boriti protiv siromaštva
- Koji su najznačajniji uzroci siromaštva i zašto je povećanje obrazovanosti stanovništva jedan od ključnih zadataka u smanjenju siromaštva

2.1. Siromaštvo i dohodovne nejednakosti – ključni razvojni problemi suvremenog svijeta

Nada Karaman Aksentijević

Siromaštvo je jedan od najvećih problema suvremenog čovječanstva pa je vrlo utemeljena i obvezujuća poruka Svjetskog samita o društvenom razvoju održanog u Kopenhagenu 1995. godine da je iskorjenjivanje siromaštva nedovršeni posao dvadeset i prvog stoljeća. Također, to objašnjava zašto je iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi utvrđeno kao prvi od Milenijskih ciljeva UN-a.

Prema procjenama UN-a, na koncu prvog desetljeća 21. stoljeća oko jedne trećine svjetskog stanovništva živjelo je s manje od dva dolara za dnevnu potrošnju. (UN 2009) Svjetska banka je 2008. godine definirala da svi oni koji imaju dnevni prihod manji od 1,25 USD žive u uvjetima ekstremnog siromaštva, a takvih je bilo čak 1,2 milijarde, odnosno oko petine svjetskog stanovništva.

Siromaštvom su osobito pogođeni ruralno stanovništvo, žene, etničke manjine i starosjedilačko stanovništvo, a u posljednjem desetljeću i milijuni migranata koji lutaju svijetom pokušavajući naći novi dom i novo, bolje mjesto za život sebi i svojoj djeci. Oko dvije trećine vrlo siromašnih zarađuju za preživljavanje radeći na malim poljoprivrednim dobrima ili kao loše plaćeni poljoprivredni radnici. Oko 80 % siromašnih u Africi i Aziji locirano je u ruralnim područjima, a u Latinskoj Americi oko 50 %. Žene čine značajnu većinu siromašnih u svijetu; one imaju niže zarade, manje mogućnosti pristupa obrazovanju, manju mogućnost zapošljavanja u formalnom sektoru, nisu im dostupna zanimanja koja donose bolju zaradu, imaju slabiji pristup socijalnoj sigurnosti i državnim programima zapošljavanja. Veliki dio poslova koje obavljaju žene nije plaćen (svi kućanski poslovi, briga o djeci i starijim osobama). Najsiromašniji dio stanovništva u zemljama niskog dohotka živi u domaćinstvima koja vode žene i u kojima uglavnom nema muškaraca koji ostvaruju prihod. Do podataka o relativnom siromaštvu etničkih manjina i starosjedilačkog stanovništva teško je doći jer zemlje iz političkih razloga ne žele ukazati na ovaj problem. Međutim, rezultati nekih istraživanja potvrđuju da su ove dvije skupine stanovništva izrazito izložene

**najsiromašnije
skupine
stanovništva**

siromaštvu. U Meksiku je 80 % starosjedilačke populacije siromašno u odnosu na 18 % populacije koja nije starosjedilačka.

Slična situacija kao u Meksiku je i u Boliviji, Gvatemali, Peruu, SAD-u, Kanadi, a primjeri velikih problema etničkih manjina prisutni su u Iraku (Kurdi), Šri Lanki (Tamili), Kini (Tibetanci). (Todaro, Smith 2006)

kako žive siromašni ljudi

Najsiromašniji ljudi pate od neuhranjenosti, žive u trošnim i nesigurnim nastambama te u nehygijskim uvjetima, nemaju pristup pitkoj vodi, lošeg su zdravlja, nepismeni su ili nedovoljno opismenjeni, žive u ekološki zagađenim područjima, imaju malo ili uopće nemaju političku moć. Oni uglavnom pokušavaju preživjeti nadničarenjem u poljoprivredi ili u rubnim sirotinjskim četvrtima velikih svjetskih gradova. Međutim, siromašnima se smatraju i oni ljudi kojima prihodi ne omogućuju živjeti standardom života koji se smatra prihvatljivim u zemlji u kojoj žive. To je vrlo jasno naglašeno u Zajedničkom izvješću o socijalnoj uključenosti koje je 2004. godine prihvatila Europska komisija. Siromašni ljudi su suočeni s problemima nezaposlenosti, niskih prihoda, loših uvjeta stanovanja, neodgovarajuće zdravstvene skrbi, nedovoljnih mogućnosti za cjeloživotno obrazovanje te za sudjelovanje u kulturnim i sportskim aktivnostima i manifestacijama. Oni su vrlo često isključeni ili marginalizirani u različitim socijalnim, ekonomskim i kulturnim aktivnostima u kojima sudjeluju drugi članovi društva, a nerijetko ne mogu ostvariti svoja temeljna građanska prava.

siromaštvo u zemljama EU

U Europskoj uniji, koju čine uglavnom zemlje visokog dohotka i najrazvijeniji je dio svijeta, prema podacima EUROSTAT-a u 2015. godini 18,5 % ili oko 93 milijuna ljudi živjelo je ispod nacionalne granice siromaštva. To znači da je gotovo svaki peti stanovnik bio siromašan. Tijekom 2016. godine je 117,5 milijuna ljudi, odnosno 23,4 % stanovništva EU-a, bilo u opasnosti od siromaštva ili socijalne isključenosti, što znači da su se nalazili u najmanje jednoj od sljedeće tri situacije: bili su u opasnosti od siromaštva nakon socijalnih transfera (dohodovno siromaštvo), ozbiljno materijalno ugroženi ili su živjeli u kućanstvima s vrlo niskim intenzitetom rada.

Posljednjih nekoliko desetljeća povećavale su se razlike u kvaliteti života između bogatog i siromašnog stanovništva u pojedinim zemljama svijeta što je vidljivo kroz različitu raspoloživost materijalnih dobara za zadovoljenje potreba stanovništva, uvjete stanovanja, očekivani životni vijek, mogućnost zapošljavanja, ishranjenost stanovništva, zdravstvenu zaštitu i dostupnost obrazovanja. To je posljedica rastućih dohodovnih nejednakosti.

U svjetskim razmjerima povećavale su se razlike u razvijenosti između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja svijeta. Jaz između bogatih i siromašnih zemalja je fenomen koji se pojavio tijekom razdoblja modernog gospo-

darskog razvoja. Od 1820. godine najveći jaz između bogatih i siromašnih, mjeran odnosom dohotka po stanovniku između tadašnjega vodećeg svjetskog gospodarstva, Velike Britanije, i najsiromašnije Afrike, bio je 4:1. Do 1998. godine jaz između najbogatijeg gospodarstva SAD-a i najsiromašnije Afrike povećao se na 20:1. Današnje goleme razlike pokazuju da su neki dijelovi svijeta postigli moderni gospodarski rast, dok drugi nisu. (Sachs 2007) Pokazatelji o dostignutoj razvijenosti mjerenoj visinom GNI-ja po stanovniku u posljednjih desetak godina pokazuju da su razlike u razvijenosti između najrazvijenijih i najnerazvijenijih zemalja svijeta dostigle omjer i veći od 1:400. Međutim, siromaštvo nije iskorijenjeno ni u najbogatijim zemljama svijeta.

1950-ih i 1960-ih godina mnoge su zemlje u razvoju postizale visoke stope rasta BDP-a *per capita*, ali je životni standard većine stanovništva i dalje bio nizak. Tada su se počeli pojavljivati novi pogledi na razvoj. Tijekom 1970-ih godina sve veći broj ekonomista ukazuje na to da rast BDP-a *per capita* nije dostatan pokazatelj razvoja. Rašireno siromaštvo, velike i rastuće dohodovne nejednakosti te sve veća nezaposlenost poticali su ekonomiste i političare na nova promišljanja o razvoju pa se 1970-ih javljaju redefinicije razvoja koje slijede slogan o nužnosti „preraspodjele rasta”. (Todaro, M. 1997)

**siromaštvo i novi
pogledi na razvoj**

Brojni su bili ekonomisti koji su naglašavali da smanjenje siromaštva, nezaposlenosti i dohodovnih nejednakosti znači da se zemlja razvija. Ako se jedan ili dva od tih problema pogoršavaju, pogotovo ako su prisutna sva tri, počelo se smatrati da se razvoj ne događa, čak i ako se dohodak po glavi stanovnika udvostručio. (Brinkman 1995)

Tendencije pada zaposlenosti, sve većih nejednakosti i pada realnog dohotka 40 % najsiromašnijeg stanovništva obilježavale su zemlje u razvoju i 70-ih i 80-ih godina, a to traje još uvijek. Unatoč tome, Svjetska banka je sve do konca 1980-ih zastupala tezu da je ekonomski rast osnovni cilj razvoja, a na samom početku 1990-ih došlo je do vidljivog zaokreta.

U Izvješću o svjetskom razvoju 1991. godine (*World Development Report*, Svjetska banka 1991) stoji: „Izazov razvoja... poboljšanje kvalitete života. Posebno u siromašnim zemljama svijeta bolja kvaliteta života traži općenito više prihoda – ali ona uključuje i mnogo više od toga... bolje obrazovanje i viši standard zdravstva i prehrane, i manje siromaštva, i čišći okoliš, i više jednakosti u životnim prilikama, i veću individualnu slobodu i bogatiji kulturni život.”

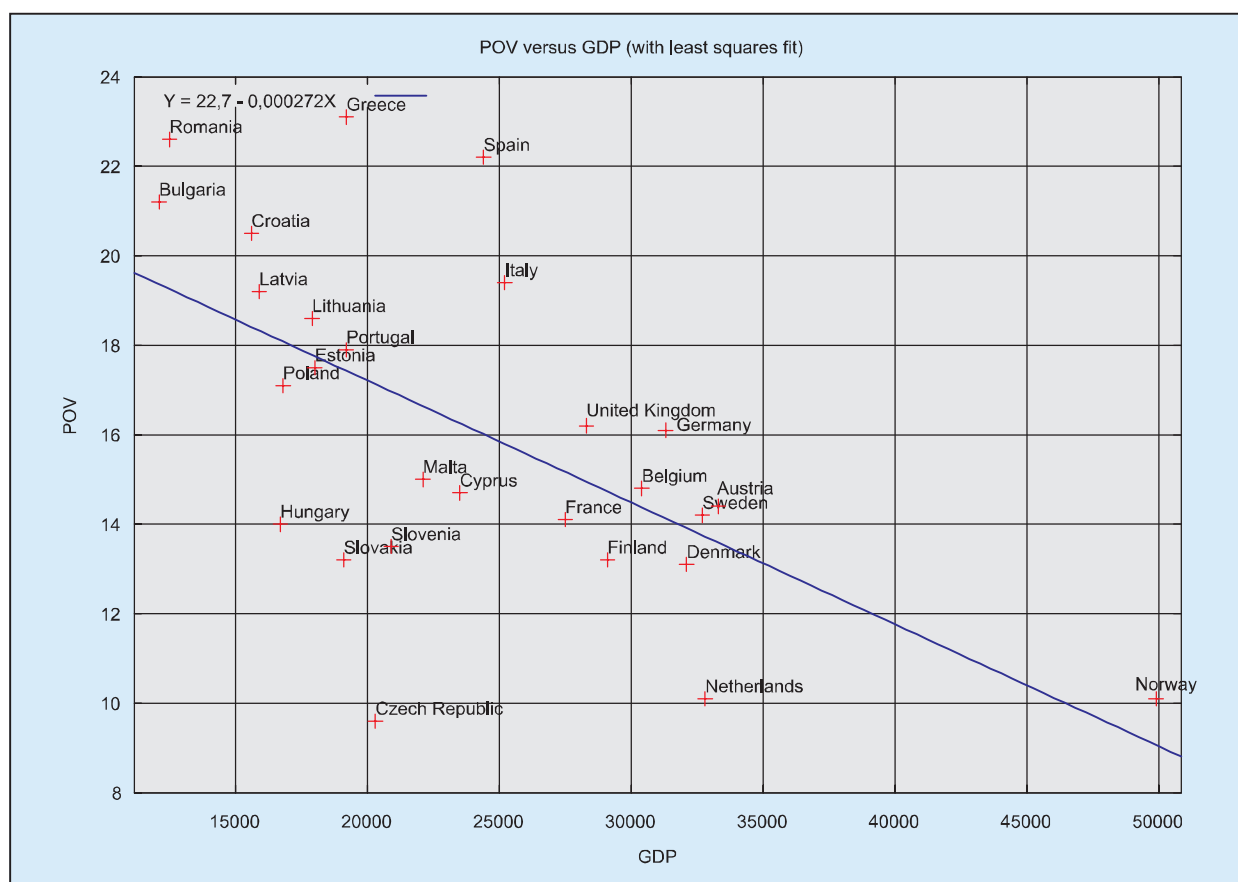
80-ih i 90-ih godina dvadesetoga stoljeća, kada dolazi do jačanja neoliberalizma, MMF i Svjetska banka zagovornice su tzv. „Washingtonskog konsenzusa”.

Najveći prigovori „Washingtonskom konsenzusu” od strane teoretičara razvoja bili su: 1) u konsenzusu se zastupa stav da će se siromaštvo riješiti rastom i da ne čini glavnu prepreku razvoju što se pokazalo netočnim; 2) izostavljen je problem eliminiranja apsolutnog siromaštva te smanjenja nejednakosti koje teoretičari razvoja smatraju ključnim ciljevima i instrumentima razvoja.

odnos visine dohotka i rizika od siromaštva

U zemljama visokog dohotka smanjuje se ekstremno siromaštvo, ali problem siromaštva i dohodovnih nejednakosti ostaje. Rezultati istraživanja koje su autori proveli na primjeru zemalja EU-a u 2012. godini pokazuju da postoji veza između visine dohotka i rizika od siromaštva (grafikon 2.1.) jer zemlje s najvišim dohotkom imaju najniži rizik od siromaštva, a zemlje s najnižim dohotkom imaju najveći rizik od siromaštva. Međutim, koeficijent korelacije (0,60052) ukazuje na umjerenu povezanost. (Karaman Aksentijević, N., Ježić, Z. 2014) Iz toga se također može zaključiti da rast dohotka sâm po sebi ne rješava problem siromaštva.

Grafikon 2.1.: Utjecaj BDP-a na rizik od siromaštva za zemlje Europske unije (n=28) u 2012. godini

Izvor: Karaman Aksentijević, N. i Ježić, Z. (2014)

Na samitu država američkog kontinenta 1998. godine u Santiagu postignut je novi konsenzus o ulozi države u razvoju („Santiago konsenzus”) koji su prihvatile i međunarodne razvojne institucije, a jedan od njegovih osnovnih postulata je naglašavanje odgovornosti vlada za ublažavanje siromaštva. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

U bivšim socijalističkim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, porast siromaštva i nejednakosti sastavni je dio tranzicijskih promjena. Demokratizacija, liberalizacija i privatizacija nužno su vodile porastu nejednakosti u usporedbi s razinom u vrijeme socijalizma te raširenom siromaštvu. Tome su doprinijeli neregulirani procesi s brojnim deficitima od kojih su najznačajniji institucionalni, strukturalni i demokratski. Brojni građani u tim zemljama povećanje siromaštva i ekonomskih nejednakosti doživljavaju kao posljedicu korupcije, u Hrvatskoj i ratnog profiterstva, organiziranog kriminala, nepostojanja vladavine prava te kršenja ljudskih prava. (Bičanić, I., Franičević, V. 2005)

Siromaštvo stanovništva u posljednjih je stotinjak godina doživjelo značajne promjene pa se sve više govori o „novom siromaštvu”. Početkom 20. stoljeća siromaštvo je bilo akutno i ciklično, a siromašni su živjeli u potpuno različitoj kulturi od kulture srednjih slojeva. Ono je sredinom 20. stoljeća postalo kronično i strukturno. Uvelike su nestale razlike u težnjama i načinu života siromašnih i srednje klase. Iako su nezaposlenost i slaba razina obrazovanja glavni uzroci siromaštva, zaposlenje danas više nije sigurna brana protiv egzistencijalnih nedaća pa siromaštvo pogađa i one koji stalno rade, ali slabo zarađuju. (Šućur 2001)

„**novo
siromaštvo**”

Početak 21. stoljeća označio je veći angažman nacionalnih država i međunarodnih institucija u borbi protiv siromaštva. Vijeće Europe je 2000. godine prihvatilo Agendu o socijalnoj politici (*Social Policy Agenda*) i prijedlog za izradu nacionalnih programa borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Godine 2005. UN je objavio tzv. „Milenijski projekt”, strategiju u borbi protiv svjetskog siromaštva do 2015. godine, a Vlada RH usvojila je Program borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti. To se dogodilo nakon što je Svjetska banka provela istraživanje o siromaštvu i označava početak ozbiljnijeg praćenja problema siromaštva. (Karaman Aksentijević, N., Denona Bogović, N., Ježić, Z. 2006)

**strategije za
borbu protiv
siromaštva**

Međutim, siromaštvo se u svijetu nije u proteklom desetljeću smanjivalo, a kriza koja je započela 2008. godine povećala je broj siromašnih i izoštrila je sve veće dohodovne razlike između siromašnih i najbogatijih.

Joseph E. Stiglitz u svojoj knjizi „Cijena nejednakosti: kako današnje podijeljeno društvo ugrožava našu budućnost” naglašava da se siromaštvo

povećava zbog djelovanja tržišnih zakonitosti koje imaju pozitivne, ali i mnoštvo negativnih posljedica. Neke od negativnih posljedica su povećanje siromaštva i ekonomskih nejednakosti. Ako izostane uloga vlade odnosno nositelja ekonomske politike, tržište može dovesti do velike koncentracije bogatstva. Upravo stoga je jasno da ga treba „ukrotiti” kako bi davalo koristi za većinu građana, a to, prema Stiglitzu, i jest poruka onih koji protestiraju diljem svijeta želeći nacionalne politike koje će promovirati jednakost, poštenje i pravdu.

U prvim postrecesijskim godinama na početku trećeg tisućljeća (od 2002. do 2007. godine) 1 % najbogatijih Amerikanaca prisvojilo je više od 65 % ukupnog nacionalnog dohotka, a u 2010. godini 93 %. Istodobno je većina građana SAD-a živjela sve lošije. U SAD-u je očekivani životni vijek 78 godina, ali siromašni žive 10 %, odnosno gotovo osam godina kraće od najbogatijih. Oni koji su podrijetlom iz siromašnih obitelji sve su češće osuđeni da zauvijek ostanu siromašni. (Stiglitz, J. 2012)

Političari koji su u funkciji nositelja ekonomske politike nerijetko usporavaju borbu protiv siromaštva smatrajući je zaprekom ekonomskom rastu. Međutim, teoretičari razvoja poput Todara i Smitha smatraju da u zemljama niskog dohotka vlade imaju mogućnosti intervencije u četiri područja, i to mjerama koje će omogućiti smanjenje siromaštva i ekonomskih nejednakosti uz istodobno zadržavanje ili čak ubrzanje ekonomskog rasta. To su: promjena funkcionalne raspodjele prihoda putem politika kojima je cilj promjena relativnih cijena proizvodnih faktora, modifikacija raspodjele po veličini prihoda putem progresivne preraspodjele vlasništva nad proizvodnim faktorima, promjena raspodjele po veličini prihoda primjenom progresivnih poreza na prihod i bogatstvo, direktni novčani transferi i javno pružanje usluga najsiromašnijim skupinama stanovništva. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

Smatra se da u svim zemljama postoje **četiri temeljna stupa u borbi protiv siromaštva**: 1) ekonomski rast i povećanje mogućnosti zapošljavanja; 2) investicije u razvoj ljudskog kapitala; 3) progresivna porezna politika; 4) socijalni transferi. (Šućur, Z. 2005) Dok su progresivna porezna politika i socijalni transferi izravno ili neizravno vezani uz preraspodjelu ostvarenog dohotka, povećanje mogućnosti zapošljavanja kao posljedica ekonomskog rasta te investicije u razvoj ljudskog kapitala u domeni su vođenja uspješne razvojne politike i u funkciji su stvaranja pretpostavki za trajno rješavanje problema siromaštva.

U novije vrijeme, osim o problemu siromaštva, sve se više govori o socijalnoj isključenosti. Tako je u 1989. godini pojam socijalne isključenosti

postao sastavni dio preambule Europske socijalne povelje, a izmijenjena ili revidirana Socijalna povelja iz 1996. godine uvela je jedno novo pravo – pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti. Tema socijalne isključenosti zauzela je vrlo važno mjesto i na kopenhagenskom samitu UN-a o društvenom razvoju iz 1995. godine. (Šućur, Z. 2004)

Siromaštvo i socijalna isključenost nisu sinonimi. To su bliski pojmovi, ali među njima postoje razlike. Isključenost se više shvaća kao proces koji pojedince sprječava da sudjeluju u svim aspektima života jednog društva.

Socijalno isključeni su oni pojedinci koji nisu u mogućnosti sudjelovati u normalnim (uobičajenim) aktivnostima društva kojemu pripadaju zbog čimbenika koji su izvan njihove kontrole (nezaposlenost, siromaštvo, nedostatak osnovnih sposobnosti, invaliditet, diskriminacija i dr.). Socijalna isključenost višedimenzionalni je pojam koji povezuje materijalne i nematerijalne aspekte životnoga standarda. Biti isključen ne znači samo biti bez prihoda ili materijalnih resursa, već i imati reducirane i pokidane društvene veze, odnosno izgubiti svoje mjesto u društvu. ([http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx? ID=56929](http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56929))

**socijalna
isključenost**

Osobu smatramo isključenom ako je i siromašna i socijalno izolirana i bez posla. Iako samo po sebi svako od tih stanja bitno otežava život, prikraćujući pojedinca radno, ekonomski ili sociokulturno, njihova kombinacija produbljuje pogođenost i otežava izlazak iz takvoga stanja povećavajući rizik potonuća u potpunu socijalnu isključenost. (Matković, T. i Štulhofer, A. u Starc, N. *et al.* 2006)

S povećanim rizikom od socijalne isključenosti posebice se suočavaju osobe s posebnim potrebama (invaliditetom), beskućnici, starije osobe, žene, žrtve obiteljskog nasilja, bivši zatvorenici, liječeni ovisnici, izbjeglice i prognanici. (www.ijf.hr/progress/projekt3.ppt)

2.2. Mjerenje siromaštva

Nada Karaman Aksentijević

Mjerenje siromaštva nakon 2000. godine postaje sve rasprostranjenije u svijetu. Njime se bave međunarodne institucije, ali i nacionalne države kojima su to važni indikatori u borbi protiv siromaštva. Koncept siromaštva i njegove implikacije za socijalnu strategiju i socijalnu politiku zanimljiv je ekonomistima s aspekta potrebe određivanja blagostanja s jedne strane te pokazatelja siromaštva s druge strane. Oni stoga preporučuju uvođenje određenog dohotka i ekonomskih standarda koji će biti važna pomoć u vođenju nacionalnog razvoja i socijalne politike. (Johansson 2002)

Pritom se koriste **pokazatelji apsolutnog siromaštva, relativnog siromaštva i pokazatelji relativne deprivacije**. **Pokazatelji apsolutnog siromaštva** daju uvid u mogućnost zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba. Oni ukazuju na to koliko su siromašni stvarno siromašni, ali je njihovo mjerenje izuzetno kompleksno. Stoga se učestalo koriste pokazatelji temeljeni na konceptu relativnog siromaštva koji u obzir uzimaju raspoloživi dohodak kućanstva, broj članova u kućanstvu (veličinu kućanstva) i distribuciju dohotka unutar populacije. (DZS 2013) Ti pokazatelji ukazuju na vjerojatnost rizika od siromaštva, ali ne i na njegovu stvarnu rasprostranjenost i veličinu.

multidimenzionalni indeks siromaštva

stopa materijalne deprivacije

Pokazatelji relativne deprivacije ukazuju na nedostatak određenih dobara i određenih uvjeta za normalan život. Od 2011. godine Svjetska banka koristi multidimenzionalni indeks siromaštva (MPI) koji pokazuje deprivaciju u tri dimenzije siromaštva: zdravlju, obrazovanosti stanovništva i životnom standardu. (UNDP 2013) Za zemlje EU-a EUROSTAT izračunava stopu materijalne deprivacije. Ona sadrži pokazatelje o materijalnim uvjetima koji utječu na kvalitetu života kućanstava.

linija apsolutnog siromaštva

Za mjerenje apsolutnog siromaštva mora se utvrditi granica siromaštva koju čini određeni iznos prihoda za dnevnu potrošnju, a koji osigurava minimum životnog standarda stanovništva. Ta razina prihoda naziva se linijom apsolutnog siromaštva. Siromašnima se smatraju ljudi koji žive

ispod utvrđene minimalne razine stvarnog prihoda koji je nužan za zadovoljenje osnovnih potreba. U vrijeme donošenja Milenijskih ciljeva, OUN je utvrdio međunarodnu liniju siromaštva kao dnevni prihod od jednog dolara po stanovniku koja se primjenjuje još od 80-ih godina dvadesetoga stoljeća. Međutim, od 2008. godine, prema definiciji Svjetske banke smatra se da su siromašni svi oni koji raspolažu s manje od 1,25 USD za dnevnu potrošnju, i to prema kupovnoj moći. Ocijenjeno je, naime, da prihod od 1 USD nije dovoljan za pokriće nužnih troškova koji omogućuju ostvarenje egzistencijalnog minimuma.

Naposljetku, u Izvještaju o ljudskom razvoju koji je Svjetska banka objavila za 2016. godinu utvrđeno je da su siromašni svi ljudi koji imaju prihode manje od 1,9 USD prema kupovnoj moći pa možemo reći da je to trenutno međunarodna linija apsolutnog siromaštva.

**međunarodna
linija apsolutnog
siromaštva**

U ekonomskoj literaturi postoje brojni prijedori o tome kolika stvarno treba biti linija siromaštva. Tako je nobelovac Angus Deaton već 2010. godine tvrdio da je granica od 1,25 USD previsoka za neke nerazvijene, a mnogo-ljudne zemlje poput Indije. (Deaton, A. 2010)

Za razliku od njega, brojni ekonomisti s pravom tvrde da je ta granica možda primjenjiva na zemlje niskog dohotka, ali je preniska za zemlje srednjeg dohotka pa za njih predlažu podizanje granice na 2 USD za dnevnu potrošnju. Naposljetku, sve je više onih koji su protiv bilo kakve arbitražno određene međunarodne linije siromaštva. To argumentiraju činjenicom da opća linija siromaštva loše odražava nacionalnu liniju siromaštva i ne pokazuje stvarne mogućnosti zadovoljenja osnovnih potreba stanovništva u pojedinoj zemlji. (Perkins, D. H., Radelet, S., Lindauer, D. L., Block, S. A. 2013)

Iz tablice 2.1. vidljivo je da se udio siromašnog u ukupnom stanovništvu doista može razlikovati primijeni li se kriterij međunarodne linije siromaštva ili nacionalne granice siromaštva. Uzrok tome je različita razina cijena u pojedinim zemljama, ali i metodološke razlike koje se javljaju pri izračunu nacionalne granice siromaštva.

Ograničenja se pojavljuju i prilikom usporedbe siromaštva unutar jedne zemlje jer su, primjerice, troškovi života veći u urbanim nego u ruralnim područjima. Ovome treba pridodati i činjenicu da se prikupljanje podataka o siromaštvu uglavnom vrši anketno, pri čemu ne postoji uvijek spremnost anketiranih da iznesu točne podatke. Ako se koriste podaci o dohotku iz nacionalnih statistika, treba imati na umu da podaci u zemljama s većim udjelom „sive ekonomije” ne obuhvaćaju dio prihoda stanovništva pa stoga daju iskrivljenu sliku o stvarnom siromaštvu.

Tablica 2.1.: Udio siromašnog u ukupnom stanovništvu odabranim zemljama u razvoju u razdoblju 2005. – 2014. godine

Zemlja	% stanovništva s manje od PPP 1,9 USD dnevno	% stanovništva ispod nacionalne granice siromaštva
Albanija	1,1	14,3
Bangladeš	18,5	31,5
Benin	53,1	36,2
Bosna i Hercegovina	0,1	17,9
Burkina Faso	43,7	40,1
Burundi	77,7	64,6
Srednjoafrička Republika	66,3	62,0
Čad	38,4	46,7
Crna Gora	0,0	8,6
Filipini	13,1	25,2
Indija	21,2	21,9
Kazahstan	0,0	2,7
Liberija	68,6	63,8
Madagaskar	77,8	75,3
Mali	49,3	43,6
Mozambik	68,7	54,7
Niger	45,7	48,9
Nigerija	53,5	46,0
Srbija	0,2	25,4
Togo	54,2	55,1
Tunis	2,0	15,5
Uganda	34,6	19,5
Ukrajina	0,0	6,4
Zambija	64,4	60,5

Izvor: <http://hdr.undp.org/en/composite/MPI>

**utjecaj cijena
potrošačke
košarice na
siromaštvo**

S obzirom na različitu razinu cijena nesporno je da se stanje siromaštva u pojedinoj zemlji može realnije utvrditi tek ako je poznata **cijena potrošačke košarice** koju čine:

- troškovi prehrane (mogu biti utvrđeni na temelju preporuke nutricionista o dnevnim prehrambenim potrebama ili na temelju ankete u lokalnim domaćinstvima)
- troškovi odjeće i obuće
- troškovi stanovanja odnosno smještaja
- troškovi za medicinsku skrb.

Kada bismo kao kriterij za utvrđivanje siromaštva uzeli cijenu potrošačke košarice, linija siromaštva ne bi u svim zemljama bila jednaka, a u mnogim bi zemljama značajno odstupala od aktualne međunarodne linije siromaštva. Ovaj problem UN i Svjetska banka zasad pokušavaju riješiti na način da utvrđuju liniju siromaštva za pojedina područja ili regije u svijetu.

U studijama o siromaštvu koje se periodično izrađuju za pojedine zemlje u obzir se uzimaju nacionalni troškovi života pa zapravo samo te studije odražavaju pravu sliku siromaštva. U novije vrijeme Svjetska banka u godišnjim izvještajima o ljudskom razvoju, osim podatka o postotku stanovništva koje živi s manje od 1,9 USD dnevno, objavljuje i podatak o postotku stanovništva koji živi ispod nacionalne linije siromaštva.

Nacionalna linija siromaštva je granica siromaštva (dnevni prihod po stanovniku) koju državna vlast smatra odgovarajućom za svoju zemlju.

**nacionalna linija
siromaštva**

Jedna od mjera apsolutnog siromaštva je indeks apsolutnog siromaštva koji iskazuje udio siromašnog u ukupnom stanovništvu.

**indeks
apsolutnog
siromaštva**

$$\text{Indeks apsolutnog siromaštva (headcount indeks)} = H / N$$

H – broj onih čiji je prihod ispod linije apsolutnog siromaštva (međunarodne linije siromaštva)

N – ukupan broj stanovnika

Za ozbiljnije analize siromaštva nije dovoljno izračunati indeks apsolutnog siromaštva (*headcount* indeks) jer on iskazuje samo relativni udio siromašnog u ukupnom stanovništvu. No, on ne govori ništa o tome koliko su siromašni stvarno siromašni, odnosno koliko im prihoda nedostaje za preživljavanje.

Stoga ekonomisti i statističari pokušavaju izračunati ukupni jaz siromaštva.

Mjerenje ukupnog jaza siromaštva

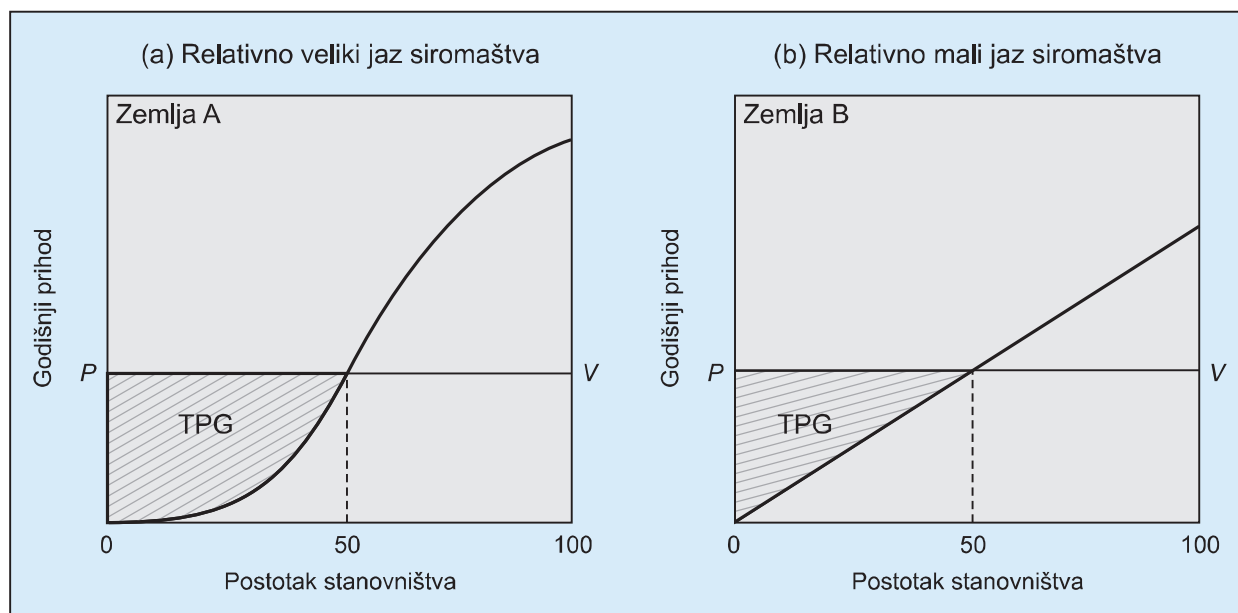
Ukupni jaz siromaštva (TPG) izražava ukupan iznos prihoda koji je neophodan da bi svi koji se nalaze ispod linije siromaštva dostigli tu liniju.

**ukupni jaz
siromaštva**

Ukupni jaz siromaštva (TPG) je zasjenjeno područje između dohodovnog profila populacije i linije siromaštva (PV).

Iz dijagrama na grafikonu 2.2. vidljivo je da se u obje zemlje 50 % stanovništva nalazi ispod linije siromaštva. Međutim, ukupni jaz siromaštva je veći u zemlji A.

Grafikon 2.2.: Mjerenje ukupnog jaza siromaštva

Izvor: prilagodba autora prema Todaro, M. i Smith, S. 2006, str. 191

Ukupni jaz siromaštva TPG izračunava se tako da zbrojimo iznose koji predstavljaju razliku između prihoda na razini linije siromaštva (y_p) i prihoda koje ostvaruju siromašne osobe (y_i).

$$TPG = \sum_{i=1}^H (Y_p - Y_i)$$

prosječni jaz siromaštva

Prosječan jaz siromaštva po stanovniku (APG) izračunavamo tako da ukupan jaz siromaštva podijelimo s brojem stanovnika.

$$APG = TPG/N$$

prosječni nedostatak prihoda

Važna mjera siromaštva je i pokazatelj koji se zove **prosječan nedostatak prihoda (AIS)**. Kazuje nam koliki je prosječan iznos prihoda koji nedostaje siromašnoj osobi da bi dostigla liniju siromaštva. Izračunava se kao odnos ukupnog jaza siromaštva i broja siromašnih.

$$AIS = TPG/H$$

S obzirom na kompleksnost izračuna apsolutnog siromaštva, u statističkim publikacijama, kao i u znanstvenim i stručnim istraživanjima, siromaštvo se uglavnom mjeri i iskazuje kao relativno siromaštvo.

Relativno siromaštvo utvrđuje siromaštvo u odnosu prema nacionalnom životnom standardu. Relativna granica siromaštva utvrđuje se kao određeni postotak medijalnog ili prosječnog dohotka kućanstva. U EU-u službena linija siromaštva definirana je kao 60 % medijana nacionalnog ekvivalentnog dohotka. To znači da se smatra da su u riziku od siromaštva osobe čiji je prihod ispod 60 % medijana dohotka (**AROP pokazatelj**).

**relativno
siromaštvo**

Tablica 2.2.: Stopa rizika od siromaštva u RH i odabranim zemljama 2014. godini

Zemlja	Stopa rizika od siromaštva
EU-28	17,2
Rumunjska	25,4
Španjolska	22,2
Grčka	22,1
Estonija	21,8
Bugarska	21,8
Letonija	21,2
Portugal	19,5
Hrvatska	19,4
Italija	19,4
Litva	19,1
Poljska	17,0
Ujedinjeno Kraljevstvo	16,8
Njemačka	16,7
Luksemburg	16,4
Malta	15,9
Belgija	15,5
Irska	15,3
Švedska	15,1
Mađarska	14,6
Slovenija	14,5
Cipar	14,4
Austrija	14,1
Francuska	13,3
Finska	12,8
Slovačka	12,6
Danska	11,9
Nizozemska	11,6
Češka	9,7

Izvor: Statističko priopćenje, 14.1.2.2015.

Prema konceptu relativnog siromaštva, siromasi su siromašni u usporedbi s ostalim stanovništvom odnosno kućanstvima. Relativno siromaštvo ne govori dovoljno o tome jesu li i koliko su neki ljudi stvarno siromašni, već više govori o nejednakostima u raspodjeli i o „prijetnji siromaštva” određenim populacijskim skupinama. Nedostatak relativnog siromaštva je i u tome što se ono utvrđuje temeljem ankete pri čemu uvijek postoji određena vjerojatnost da ćemo dobiti netočne pokazatelje jer anketirani, primjerice, ne moraju iskazati sve vrste prihoda koje ostvaruju po različitim osnovama.

stopa materijalne deprivacije

Stoga se kao pokazatelj siromaštva koristi i **stopa materijalne deprivacije** (DZS 2013) koja sadrži pokazatelje o materijalnim uvjetima koji utječu na kvalitetu života kućanstava. To su: nemogućnost adekvatnog grijanja u zimskim mjesecima, nemogućnost plaćanja tjedan dana godišnjeg odmora izvan kuće, nemogućnost adekvatne prehrane (meso, riba ili vegetarijanski ekvivalent barem svaki drugi dan), nemogućnost podmirenja neočekivanog financijskog izdatka, kašnjenje s plaćanjem troškova najamnine ili režijskih troškova, nemogućnost posjedovanja automobila, perilice za rublje, televizora u boji i telefona. Ako si neka osoba ne može priuštiti četiri ili više od navedenih uvjeta, smatra se da je teško materijalno deprivirana.

indeks ljudskog siromaštva

Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) 1997. godine je kao pokazatelj siromaštva uveo **indeks ljudskog siromaštva (HPI)** zbog nezadovoljstva kriterijem Svjetske banke „dolar na dan”. Indeks ljudskog siromaštva analogan je indeksu ljudskog razvoja (HDI) – siromaštvo se mjeri posredstvom tri ključne uskraćenosti stanovništva:

- trajanja života – oko 30 % stanovništva u najnerazvijenijim zemljama vjerojatno neće doživjeti 40 godina starosti
- osnovnog obrazovanja (mjereno postotnim udjelom odraslih osoba koje su nepismene)
- ekonomske snabdjevenosti (mjereno postotkom osoba bez pristupa zdravstvenim ustanovama i čistoj vodi te postotkom djece u dobi do pet godina koja su neuhranjena).

Niži HPI je povoljniji jer označava manji postotni udio stanovništva koje je uskraćeno.

Stanje u pojedinim zemljama može se bitno razlikovati mjeri li se indeksom apsolutnog siromaštva (H/N koji iskazuje udio stanovništva s manjkom prihoda mjereno primjenom kriterija 1,25 USD za dnevnu potrošnju) i indeksom ljudskog siromaštva (HPI). Zemlje koje su bolje rangirane prema HPI-ju imaju bolje rezultate u smanjivanju siromaštva.

Od 2011. godine Svjetska banka koristi **multidimenzionalni indeks siromaštva (MPI)** koji pokazuje deprivaciju u tri dimenzije siromaštva: zdravlje, obrazovanost stanovništva i životni standard. (UNDP 2013) MPI je razvijen 2010. godine u okviru inicijative Oxford Poverty & Human Development i Programa Ujedinjenih naroda za razvoj i koristi različite čimbenike za utvrđivanje siromaštva izvan popisa prihoda. Zamijenio je prethodni indeks ljudskog siromaštva. (<http://www.ophi.org.uk/>)

**multidimenzionalni
indeks siromaštva**

MPI je pokazatelj akutnog višedimenzionalnog siromaštva. Pokazuje broj ljudi koji su višedimenzionalno siromašni (pokazuju deprivacije u 33,33 % izračunatih pokazatelja) i broj uskraćenosti kojima su siromašna kućanstva obično izložena. On odražava uskraćenost u vrlo rudimentarnim uslugama i temeljnim ljudskim funkcijama. MPI otkriva drugačiji obrazac siromaštva od siromaštva mjenjenim raspoloživim dohotkom jer osvjetljava drugačiji skup uskraćenosti.

Indeks koristi iste tri dimenzije kao indeks ljudskog razvoja: zdravlje, obrazovanje i životni standard. MPI je zapravo ponderirani indeks koji se izračunava pomoću deset pokazatelja. (Alkire 2011)

Prema metodologiji Svjetske banke (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes.pdf), sljedeći se **pokazatelji koriste za izračun MPI-ja, odnosno njegovih osnovnih komponenti:**

1. Obrazovanje (svaki pokazatelj u indeksu je ponderiran s 1/6):

- godine školovanja: deprivacija je prisutna ako nijedan član kućanstva nije završio pet godina školovanja
- djeca koja pohađaju školu: deprivacija je prisutna ako djeca školske dobi ne pohađaju školu do osmog razreda.

2. Zdravlje (svaki pokazatelj u indeksu je ponderiran s 1/6):

- smrtnost dojenčadi: deprivacija postoji ako je bilo koje dijete u obitelji umrlo
- prehrana: deprivacija postoji ako je bilo koja odrasla osoba ili dijete za koje postoje informacije o prehrani pothranjeno.

3. Životni standard (svaki pokazatelj u indeksu je ponderiran s 1/18):

- električna energija: deprivacija postoji ako kućanstvo nema struju
- sanitarni uređaji: deprivacija postoji ako se sanitarni objekt kućanstva ne poboljšava, ili se poboljšava, ali se dijeli s drugim kućanstvima
- pitka voda: deprivacija postoji ako kućanstvo nema pristup pitkoj vodi ili je sigurna pitka voda udaljena od kuće više od 30 minuta hoda

- pod: deprivacija postoji ako kućanstvo ima priljav, pješčani ili zemljani pod
- gorivo za kuhanje: deprivacija je prisutna ako se kuha gnojem, drvetom ili ugljenom
- imovina u vlasništvu: uskraćenost postoji ako kućanstvo ne posjeduje više od jednog radija, televizije, telefona, bicikla, motocikla ili hladnjaka i ne posjeduje vlastiti automobil ili kamion.

Osoba se smatra siromašnom ako je uskraćena u najmanje 33,33 % ponderiranih pokazatelja.

Intenzitet siromaštva označava udio pokazatelja u kojima je ona siromašna.

Uz naznačene slabosti pojedinih vrsta pokazatelja te veću ili manju subjektivnost ako se podaci prikupljaju anketiranjem, veliki problem u mjerenju siromaštva predstavlja i činjenica da njime nisu obuhvaćeni beskućnici, osobe smještene u različitim institucijama, migranti i tražitelji azila kojih u suvremenom svijetu ima sve više, a koji su u najvećoj mjeri izloženi siromaštvu.

2.3. Ekonomske nejednakosti i njihovo mjerenje

Nada Karaman Aksentijević

Raspodjela ekonomske moći, koja se najčešće mjeri veličinom dohotka ili potrošnje pojedinca ili kućanstva, u ekonomskoj se literaturi označava pojmom **ekonomska nejednakost**. U međunarodnim publikacijama kao pokazatelj nejednakosti uglavnom se koristi veličina dohotka (GNI ili GDP) po stanovniku pa se nerijetko pojam ekonomske i dohodovne nejednakosti poistovjećuje.

**ekonomska
nejednakost**

U ekonomskoj literaturi već dugo je prisutan interes za istraživanje ekonomskih nejednakosti. U središtu interesa je utjecaj gospodarskog rasta i razvoja na ekonomske nejednakosti i obrnuto. Budući da su te nejednakosti u konačnici posljedica raspodjele dohotka, može se reći da je njihovo istraživanje bilo zastupljeno još u radovima Ricarda, Marxa i Keynesa.

**teorijska
istraživanja
ekonomskih
nejednakosti**

No, prijelomnicom u teorijskoj razradi problema ekonomskih nejednakosti smatra se 1955. godina kada je objavljena Kuznetsova krivulja obrnutog U. Njome Kuznets objašnjava odnos između rasta dohotka i promjene u njegovoj raspodjeli dokazujući da se u početnoj fazi gospodarskog rasta nejednakost povećava da bi se kasnije počela smanjivati. Svoje je istraživanje Kuznets testirao na podacima za Njemačku, SAD i Veliku Britaniju. Mnogi istraživači su tijekom sljedećih desetljeća pokušavali dokazati postojanje krivulje obrnutog U na primjerima pojedinih zemalja želeći utvrditi korelaciju između rasta GDP-a i stupnja nejednakosti. Zajedničko je obilježje svih radova koji su prihvaćali i podupirali Kuznetsovu hipotezu da gospodarski rast i razvoj neminovno dovodi do porasta nejednakosti, makar u početnoj fazi razvoja. Takav zaključak temelji se na stavu o nespojivosti efikasnosti gospodarskih aktivnosti i jednakosti raspodjele dohotka. (Karaman Aksentijević, N., Denona Bogović, N. 2005)

Međutim, početkom 90-ih godina dvadesetoga Stoljeća ovi se stavovi napuštaju u suvremenoj ekonomskoj literaturi. Dokazuje se da Kuznetsova krivulja ne može u potpunosti opisati suvremena iskustva razvoja te da je istovremeno moguće ostvariti gospodarski rast i veću jednakost. Nove teorijske i empirijske nalaze omogućuju suvremene, sveobuhvatnije baze

podataka. Posebno su zanimljiva istraživanja Deiningera i Squirea iz 1998. godine; oni su prikupili kvalitativno unaprijeđenu bazu podataka na kojoj su utemeljene sve novije empirijske studije te utvrdili da ne postoji sustavna veza između ekonomskog rasta i nejednakosti mjerenih Ginijevim koeficijentom.

Na temelju provedene empirijske analize, oni ukazuju na to da su razdoblja rasta u podjednakom broju slučajeva povezana s rastom i padom nejednakosti. No, istodobno ukazuju na postojanje snažne veze između gospodarskog rasta i rasta dohotka najsiromašnije petine stanovništva. To znači da najsiromašniji općenito imaju koristi od gospodarskog rasta.

U radu Nevesa i Tavers Silve izložen je ključni pregled empirijske literature o učincima nejednakosti na gospodarski rast. Oni primjećuju da su razlike koje se uočavaju u mjerenju odnosa između ekonomskog rasta i nejednakosti vrlo često posljedica društvenih uvjeta u pojedinim zemljama, vremenskim razdobljima na koje se istraživanja odnose, varijabli koja se koristi za mjerenje nejednakosti, strukturi podataka i tehnikama procjene. Oni zaključuju da mehanizmi koji povezuju nejednakost s rastom djeluju različito u različitim okolnostima. (Neves, P. C., Tavers Silva, S. M. 2014)

Stoga je razumljivo da je ekonomska literatura sve bogatija empirijskim istraživanjima koja nisu samo usredotočena na obilježja, tendencije i uzroke ekonomskih nejednakosti, već i na utjecaj ekonomske i socijalne politike na smanjenje tih nejednakosti. Istražuju se nejednakosti u pojedinim zemljama ili pojedinim grupama zemalja podjednake razine razvijenosti, odnosno sličnih ekonomsko-povijesnih obilježja.

Ovdje je zanimljivo spomenuti rezultate istraživanja o kretanju nejednakosti na globalnoj, svjetskoj razini koncem drugog, odnosno početkom trećeg tisućljeća. Usprkos industrijalizaciji i urbanizaciji mnogih zemalja u posljednjih pedesetak godina, istraživanja ukazuju na negativne trendove. Globalna dohodovna nejednakost nikada nije bila veća nego početkom 21. stoljeća. Prema Milanoviću, najbogatijih 1 % svjetskog stanovništva raspolagalo je ukupnim iznosom dohotka kao i 57 % najsiromašnijih prema dohodovnim skupinama. Mjereno paritetom kupovne moći, Milanović dokazuje da je početkom 21. stoljeća 25 % najbogatije svjetske populacije primalo 75 % svjetskog dohotka. Najsiromašnijih 75 % stanovništva participiralo je samo u 25 % dohotka. 2,4 milijarde ljudi čiji je dohodak bio ispod 1.000 dolara godišnje živjelo je u Indiji, Indoneziji i ruralnom dijelu Kine. Iako je činila 42 % svjetske populacije, ova grupa primala je samo 9 % svjetskog PPP dohotka. (Milanović, B. 1999)

Za mjerenje nejednakosti stanovništva najčešće se koriste:**mjerenje
nejednakosti**

- raspodjela stanovništva po veličini prihoda
- Lorenzova krivulja
- Ginijev koeficijent.
- Osim ovih pokazatelja, još se koriste:
- Kuznetsov omjer
- Palma omjer (S_{80}/S_{20})
- kvintilni omjer.

Raspodjela stanovništva po veličini prihoda

Pri mjerenju nejednakosti primjenom raspodjele stanovništva po veličini prihoda evidentira se svo stanovništvo ili domaćinstva i njihov prihod neovisno o načinu na koji se ostvaruje, tj. iz kojih izvora (plaća, kamata, dividenda, renta, darovi, nasljeđe). Potom se svi pojedinci ili kućanstva grupiraju u skupine prema visini prihoda (dohodovne skupine). Obično se stanovništvo dijeli u petine ili desetine, i to od najnižih prema najvišim zaradama, i utvrđuje se koliki udio ukupnog nacionalnog prihoda prima svaka od dohodovnih skupina. U sljedećoj tablici prikazano je kako izgleda tipična dohodovna raspodjela u jednoj zemlji u razvoju mjerena na ovaj način.

Uočljivo je da petina stanovništva koja pripada najvišoj dohodovnoj skupini ima veći udio u dohotku (51 %) nego ukupno preostale četiri petine stanovništva raspoređene u četiri dohodovne skupine (49 %).

Tablica 2.3.: Tipična raspodjela veličine osobnog prihoda u jednoj zemlji u razvoju prema udjelima u prihodu – petine i desetine

Pojedinci	Osobni prihod (novčane jedinice)	Postotni udio u ukupnom prihodu	
		Petine	Desetine
1	0,6		
2	0,7		1,3
3	1,2		
4	1,6	4,1	2,8
5	2,0		
6	2,1		4,1
7	2,3		
8	2,6	9,0	4,9
9	2,9		
10	3,2		6,1
11	3,6		
12	3,7	13,4	7,3
13	4,1		
14	5,2		9,3
15	6,1		
16	7,0	22,4	13,1
17	10,6		
18	11,9		22,5
19	13,2		
20	15,4	51,1	28,6
Ukupno (nacionalni dohodak)	100,0	100	100

Napomena: mjerenje nejednakosti = odnos gornjih 20 % prema donjih 40 % = $51,1/13,1 = 3,9$ (Kuznetsov omjer)

Kuznetsov omjer

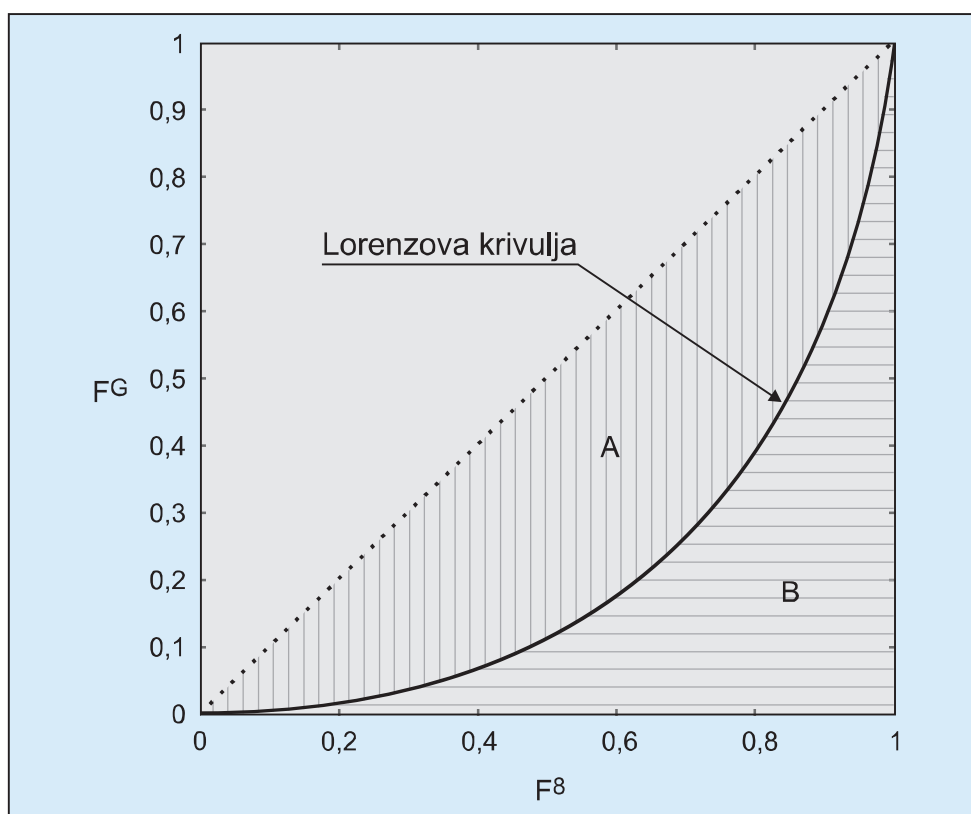
Iz dohodovne distribucije može se izračunati zajednička mjera nejednakosti ili Kuznetsov omjer koji predstavlja omjer između prihoda gornjih 20 % i donjih 40 % stanovništva. Kuznetsov omjer često se koristi kao mjera stupnja nejednakosti između grupa najvišeg i najnižeg dohotka u nekoj zemlji. U literaturi se nailazi i na S80/S20 koeficijent nejednakosti dohotka kojim se mjeri odnos dohotka između najviše i najniže dohodovne skupine stanovništva. U novije vrijeme sve je raširenija primjena Palminog omjera. Oba pokazatelja bit će objašnjena u ovom poglavlju.

Lorenzova krivulja

Lorenzova krivulja pokazuje koliki postotak dohotka je ostvario određeni postotak primatelja. Lorenzova krivulja prikazuje se u koordinatnom sustavu, pri čemu je na osi x prikazan postotni udio primatelja dohotka (od najnižih k najvišim dohodovnim skupinama), a na osi y postotni udio ukupnog prihoda koji svaka od tih skupina ostvaruje.

Lorenzova krivulja

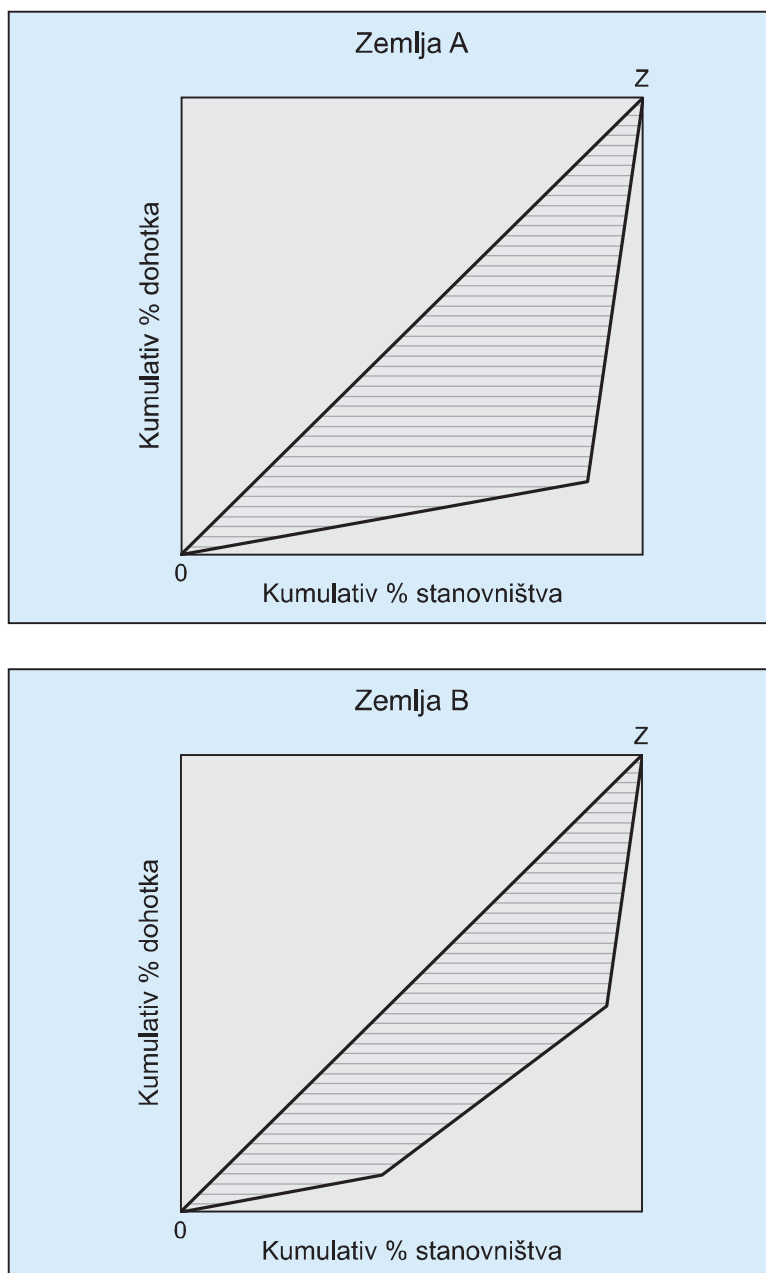
Grafikon 2.3.: Lorenzova krivulja

Izvor: prilagodba autora prema Todaro, M., Smith, S. 2006, str. 186.

„Savršenu jednakost” u raspodjeli prihoda prikazuje dijagonalna linija na prethodnoj slici jer svaka postotna skupina stanovništva prima isti postotak od ostvarenog dohotka – donjih 40 % stanovništva ostvaruje udio od 40 % u ostvarenom dohotku, a gornjih 10 % stanovništva samo 10 %.

Grafikon 2.4.: Različiti tipovi raspodjele prikazani Lorenzovom krivuljom

Izvor: prilagodba autora prema Clunies-Ross, A., Forsyth, D. i Mozammel, H. (2009): Development Economics, McGraw-Hill Higher Education, London

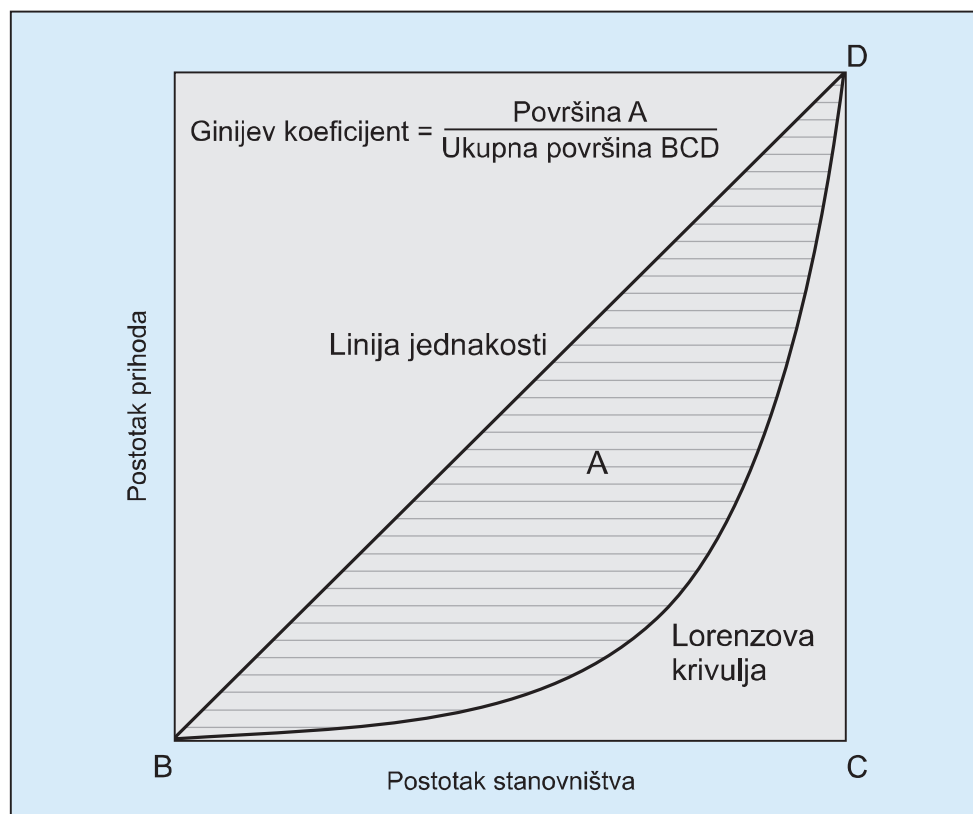
Što je Lorenzova krivulja udaljenija od dijagonale, to je veći stupanj nejednakosti. Što je veća zakrivljenost Lorenzove linije, to je viši relativni stupanj nejednakosti.

Ginijev koeficijent

Ginijev koeficijent pokazuje intenzitet dohodovnih nejednakosti pa se može reći da on iskazuje nejednakosti u financijskom smislu. Izračunava se kao omjer između površine koja se nalazi između linije jednakosti i Lorenzove krivulje i površine od $\frac{1}{2}$ kvadrata u kojemu leži krivulja.

Ginijev koeficijent

Grafikon 2.5.: Izračunavanje Ginijevog koeficijenta

Izvor: prilagodba autora prema Todaro, M., Smith, S., 2006, str. 186.

Ginijev koeficijent se kreće u rasponu od 0 do 1 ili u rasponu od 0 do 100. Kada bi njegova vrijednost bila 0, to bi značilo da je postignuta idealna jednakost u raspodjeli dohotka i da svi stanovnici imaju isti dohodak. S druge strane, kada bi Ginijev koeficijent bio 1 odnosno 100, to bi značilo da jedna osoba prima sav raspoloživi dohodak u jednoj zemlji, odnosno, da je postignuto stanje savršene nejednakosti.

U zemljama koje imaju relativno ravnomjernu raspodjelu Ginijev koeficijent iznosi između 0,2 i 0,35 (20 i 35). U zemljama s vrlo izraženim dohodovnim nejednakostima u raspodjeli Ginijev koeficijent iznosi između 0,5 i 0,7 (50 i 70).

Prema podacima UNDP-a, u razdoblju od 2010. do 2015. godine najveće dohodovne nejednakosti imale su Južna Afrika, Namibija i Haiti, a najmanje nejednakosti Ukrajina, Slovenija i Norveška. (<http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI>)

Prvih pet zemalja s najmanjim nejednakostima ima Ginijev koeficijent oko 2,5, dok pet najlošijih ima između 5,6 i 6,3. Uz 18 zemalja koje su imale Ginijev koeficijent manji od tri, u razdoblju 2010. – 2015. godine u svijetu su bile još 34 zemlje s Ginijevim koeficijentom manjim od 3,5. To su: Australija, Švicarska, Njemačka, Irska, Kanada, Velika Britanija, Japan, Luksemburg, Francuska, Austrija, Estonija, Cipar, Poljska, Sao Tome i Principe, Kambodža, Nepal, Pakistan, Mađarska, Mauritanija, Hrvatska, Crna Gora, Azerbajdžan, Bosna i Hercegovina, Armenija, Mongolija, Tadžikistan, Timor, Palestina, Etiopija, Mali, Sjeverna Leone, Gvineja, Burundi i Niger. To znači da su 52 zemlje u svijetu imale relativno ravnomjernu raspodjelu dohotka.

Trinaest zemalja navedenih u tablici 2.4. imalo je vrlo izražene dohodovne nejednakosti. Preostalih 136 zemalja svijeta imalo je u razdoblju 2010. – 2015. godine izražene dohodovne nejednakosti, ali u tim zemljama Ginijev koeficijent nije prešao granicu od pet, što znači da nejednakosti nisu ušle u zonu vrlo visokih vrijednosti. Među tim zemljama je i nekolicina najmnogoljudnijih zemalja svijeta (Kina, Brazil, Rusija, SAD, Indonezija i Indija, koja doduše tek neznatno prelazi vrijednost koeficijenta od 3,5).

Tablica 2.4.: Zemlje s najnižim i najvišim dohodovnim nejednakostima mjerenima Ginijevim koeficijentom

Zemlja	Prosječni Ginijev koeficijent 2010. – 2015.
Zemlje s najnižim Ginijevim koeficijentom (<3)	
Ukrajina	2,41
Slovenija	2,56
Norveška	2,59
Češka	2,61
Slovačka	2,61
Kazahstan	2,63
Kirgistan	2,68
Moldavija	2,68
Island	2,69
Finska	2,71
Bjelorusija	2,72
Švedska	2,73
Rumunjska	2,75
Belgija	2,76
Nizozemska	2,80
Albanija	2,90
Danska	2,91
Srbija	2,91
Hrvatska	3,25
Zemlje s najvišim Ginijevim koeficijentom (>5)	
Čile	5,05
Honduras	5,06
Gvineja Bisau	5,07
Panama	5,07
Paragvaj	5,17
Kolumbija	5,35
Lesoto	5,42
Zambija	5,56
Srednjoafrička Republika	5,61
Bocvana	6,05
Haiti	6,08
Namibija	6,10
Južnoafrička Republika	6,34

Izvor: <http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI>

Palma omjer

Statističke publikacije UN-a u novije vrijeme osim Ginijevog koeficijenta objavljuju i Palma omjer kao pokazatelj dohodovnih nejednakosti. Palma omjer je omjer između dohotka 10 % najbogatijeg stanovništva i dohotka 40 % najsiromašnijeg stanovništva. Temelji se na radu čileanskog ekonomista Gabriela Palme koji je utvrdio da su prihodi srednje klase gotovo uvijek oko polovice bruto nacionalnog dohotka dok je druga polovica podijeljena između najbogatijih 10 % i najsiromašnijih 40 %. Udio ove dvije skupine znatno varira između pojedinih zemalja.

Tablica 2.5.: Najviše i najniže rangirane zemlje svijeta prema Palma omjeru u razdoblju 2010. – 2015. godine

Zemlja	Palma
Zemlje s najmanjim nejednakostima	
Ukrajina	0,82
Norveška	0,88
Slovenija	0,88
Slovačka	0,88
Švedska	0,90
Moldavija	0,90
Kazahstan	0,92
Hrvatska	1,20
Zemlje s najvećim nejednakostima	
Lesoto	4,30
Zambija	4,30
Srednjoafrička Republika	4,48
Namibija	5,76
Bocvana	5,82
Haiti	6,45
Južnoafrička Republika	7,14

Izvor: <http://hdr.undp.org/en/composite/IHDI>

Prema podacima u *Human Development Reportu* u razdoblju 2010. – 2015. godine Ukrajina, Norveška i Slovenija imale su najmanje dohodovne nejednakosti mjerene Palma omjerom dok su najveće nejednakosti imale Južnoafrička Republika, Haiti i Bocvana. Radi se o zemljama koje su bile u najboljoj, odnosno najlošijoj skupini mjereno Ginijevim koeficijentom pa se može zaključiti da su u promatranom razdoblju dohodovne nejednakosti između najbogatijih i najsiriromašnijih skupina pratile trendove ukupnih dohodovnih nejednakosti.

Kvintilni omjer dohotka ($S80/S20$) je odnos između ukupnoga dohotka 20 % populacije s najvišim dohotkom (peti kvintil) i ukupnoga dohotka 20 % populacije s najnižim dohotkom (prvi kvintil). To je pokazatelj dohodovne nejednakosti koji mjeri jaz između petina najnižih i najviših dohodaka u nekoj zemlji. Kao pokazatelj dohodovnih nejednakosti više se koristi u EU-u nego u ostatku svijeta.

**kvintilni omjer
dohotka**

2.4. Mjere za smanjivanje siromaštva

Zoran Ježić

Koje će se mjere i aktivnosti primijeniti u borbi protiv ekonomskih nejednakosti i siromaštva ovisi o brojnim čimbenicima: ekonomskim, socijalnim, političkim. Prilikom njihova definiranja nužno je poznavati uzroke koji u najvećoj mjeri određuju stupanj nejednakosti i siromaštva u konkretnoj zemlji. Identifikacija ključnih čimbenika je preduvjet efikasnog i dugotrajnog smanjenja stupnja siromaštva i pravednije distribucije ostvarenog dohotka. Drugim riječima, to znači ostvarivanje društvenog i ekonomskog razvoja u skladu sa suvremenim poimanjem ekonomskog razvoja prema kojemu se razvoj zemlje ostvaruje ako se ostvaruju tri istodobna procesa: gospodarski rast mjeran razinom bruto domaćeg proizvoda po stanovniku, smanjenje nezaposlenosti, odnosno rast zaposlenosti i smanjenje siromaštva. Za smanjivanje siromaštva zemlje mogu poduzeti cijeli niz mjera, a postoje četiri moguća područja intervencije koje najčešće provode nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

pravci smanjenja siromaštva

Osnovni pravci djelovanja mjera za suzbijanje siromaštva su poticanje zapošljavanja i povećanja produktivnosti, pomoći, utjecaj na obrazovnu politiku, smanjivanje (rodnih) nejednakosti i razvoj kvalitetnih institucija. (https://en.wikipedia.org/wiki/Poverty_reduction) Dugoročno je najbolja mjera povećanje obrazovanosti stanovništva, ali često se primjenjuje niz mjera koje se navode u nastavku. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

1. Promjena funkcionalne raspodjele prihoda politikama čiji je cilj promjena relativnih cijena proizvodnih faktora

funkcionalna raspodjela prihoda

Pod funkcionalnom raspodjelom prihoda podrazumijeva se udio koji u nacionalnom dohotku (prihodu) ostvaruje svaki od proizvodnih faktora (zemlja, radna snaga i kapital), odnosno vlasnici tih faktora. Prihod proizvodnih faktora trebao bi odgovarati njihovom doprinosu ostvarenoj proizvodnji. To pretpostavlja da jediničnu cijenu svakog faktora određuje odnos ponude i potražnje. U stvarnosti je to samo djelomično točno.

Primjerice, sindikati mogu ishoditi povećanje minimalne plaće čak i u uvjetima velike nezaposlenosti, država može svojim politikama utjecati na visinu plaća kroz subvencije, ona može utjecati na njihov porast kroz povećanje troškova svoga funkcioniranja... Cijena radne snage tako može biti vrlo visoka čak i u uvjetima visoke nezaposlenosti. Slično je i s određivanjem cijene zemljišta i kapitala jer veliki zemljoposjednici i monopolisti mogu manipulirati svojim cijenama. Država svojim mjerama također može utjecati na cijenu kapitala u uvjetima njegove nestašice: subvencioniranim kamatama, poreznim olakšicama, precijenjenim deviznim tečajem, niskim carinama na uvoz kapitalnih dobara. Smanjenjem relativne cijene rada u uvjetima visoke nezaposlenosti, a povećanjem cijene kapitala u uvjetima njegove oskudnosti, nudilo bi se više radnih mjesta za nezaposlene i više poslova za nedovoljno zaposlene što bi utjecalo na smanjenje siromaštva i nejednakosti u zemlji.

**povećanje
minimalne plaće**

2. Modifikacija raspodjele po veličini prihoda putem preraspodjele vlasništva nad proizvodnim faktorima

Glavni uzrok nejednakosti u raspodjeli prihoda u većini zemalja je visoka koncentracija vlasništva pojedinih proizvodnih faktora. Naime, mali udio stanovništva ima velik udio u vlasništvu proizvodnih faktora; 20 % stanovništva raspolaže s 50 % dohotka jer tih 20 % posjeduje i kontrolira preko 90 % proizvodnih resursa: fizički kapital i zemlju, financijski kapital (obveznice i dionice) i ljudski kapital (u obliku boljeg obrazovanja i zdravstvene zaštite). Politikama preraspodjele dohotka može se utjecati na promjenu ovakvog stanja. Podizanje prihoda od poljoprivrednih gospodarstava opisano je kao srž napora protiv siromaštva budući da tri četvrtine siromašnih ljudi danas čine poljoprivrednici. (<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY>) Procjene pokazuju da je rast poljoprivredne produktivnosti malih poljoprivrednika u prosjeku najmanje dvostruko učinkovitiji u korist najsiromašnijeg stanovništva. Nadalje, poboljšanje upravljanja vodama učinkovit je način smanjivanja siromaštva među poljoprivrednicima.

preraspodjela

Naime, boljim upravljanjem vodom siromašni poljoprivrednici mogu poboljšati produktivnost. Kao moguću mjeru smanjenja siromaštva moguće je koristiti i komercijalne kredite (mikrokrediti) za male poduzetnike u urbanim sredinama radi proširenja poslovanja i otvaranja novih radnih mjesta za lokalno stanovništvo. Također je potrebno povećati mogućnosti uključivanja u obrazovne programe radi povećanja potencijala za ostvarenje prihoda.

3. Promjena raspodjele po veličini prihoda primjenom progresivnih poreza na prihod i bogatstvo

progresivni porezi

Ovo je tipična politika kojom se osiguravaju financijska sredstva za poboljšanje životnog standarda 40 % najsiromašnijeg stanovništva. Sastoji se od progresivnog oporezivanja tekućih osobnih prihoda i prihoda poduzeća, akumuliranih sredstava (štednje) te imovine fizičkih osoba i poduzeća. Ova politika može uključivati i progresivne takse na nasljeđe. Koncipirana je tako da teret poreza u najvećoj mjeri pada na skupine stanovništva s najvišim prihodima i imovinom. U mnogim zemljama, razvijenima i zemljama u razvoju, često se politika progresivnih poreza u svojoj provedbi u praksi pretvara u regresivne poreze jer skupine s nižim i srednjim prihodom plaćaju razmjerno veći udio prihoda za porez u odnosu na skupine koje imaju više razine prihoda. To je posljedica činjenice da siromašniji plaćaju porez na plaće i porez na robu koju kupuju u maloprodaji, na što otpada najveći dio njihova prihoda. S druge strane, najveći dio ukupnih prihoda bogatih potječe od prihoda na proizvodne fondove i financijski kapital, što često prolazi neprijavljeno. Usto, bogati imaju i moć izbjegavanja plaćanja poreza bez bojazni od državnih sankcija.

4. Direktni novčani transferi i javno pružanje usluga najsiromašnijim skupinama stanovništva

direktni transferi i subvencije

Radi se o javnoj potrošnji koja je financirana iz poreza i predstavlja važan instrument politike usmjerene na iskorjenjivanje siromaštva. Neke od mjera koje se provode su razvoj javnog zdravstva u udaljenim ruralnim područjima i u prigradskim područjima, besplatni školski i predškolski obroci, opskrba vodom i elektrifikacija udaljenih seoskih i otočnih područja, subvencioniranje cijene osnovnih živežnih namirnica. Direktni transferi i subvencije mogu biti vrlo djelotvorni, ali u njihovu se provođenju javljaju četiri velika problema: kako osigurati da sredstva uistinu dobiju oni koji su siromašni; potrebno je postići da korisnici ne postanu posve ovisni o programu protiv siromaštva (kako ih poticati da rade na unaprjeđenju svojih sposobnosti te da usvoje poduzetnički duh). Nadalje, važno je osigurati da se ljudi ne udalje od produktivnog angažmana u alternativnim ekonomskim aktivnostima (bilo bi korisno nametnuti radni zahtjev prije davanja pomoći; primjerice, sudjelovanje u izgradnji infrastrukture). Potrebno je suzbiti i nezadovoljstvo takvim programima. Naime, često su na programe protiv siromaštva ogorčeni oni koji naporno rade, a ni sami nisu daleko iznad linije siromaštva.

S obzirom na to da je siromaštvo višedimenzionalni problem, važno je naglasiti i da borba protiv njega **ne može biti ograničena samo na sustav**

socijalne pomoći. Iz perspektive borbe protiv siromaštva i isključenosti značajne su sljedeće politike: politika plaća, politika zapošljavanja i zaštita od nezaposlenosti, porezna politika, mirovinski sustav, zdravstvena zaštita, stanovanje, obrazovanje, obiteljska politika te socijalna skrb i pomoć.

**ekonomske
politike u borbi
protiv siromaštva**

S obzirom na to da je stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu aktivnosti osobe najviša kod nezaposlenih osoba, **zapošljavanje** je jedno od značajnijih područja kojim se može doprinijeti smanjenju stope rizika od siromaštva. U svrhu poboljšanja stanja na tržištu rada potrebno je provoditi mjere **aktivne politike zapošljavanja**. Mjere ne mogu zamijeniti novo zapošljavanje temeljeno na gospodarskom rastu, ali mogu pomoći najugroženijim ciljnim skupinama da na određeno vrijeme uđu u svijet rada sa svrhom jačanja kompetencija, znanja i vještina kako bi bile što konkurentnije na tržištu rada.

**aktivne politike
zapošljavanja**

Uspješna borba protiv siromaštva pretpostavlja pravodobno i precizno praćenje promjena važnih s aspekta blagostanja socijalno depriviranih skupina građana. Značajan je problem u tome što u mnogim područjima nema važnih statističkih podataka ili su ti podaci nepouzdani. S obzirom na manjkavost informacija u samom sustavu socijalne skrbi, potrebno je unaprijediti sustav prikupljanja podataka te imati preciznu evidenciju o sredstvima koja se troše za pojedine namjene u sustavu socijalne skrbi.

Sustav socijalne skrbi podrazumijeva socijalne naknade i socijalne usluge, a temelji se na načelu supsidijarnosti, što podrazumijeva odgovornost pojedinca i obitelji za vlastitu socijalnu sigurnost. Uloga je države da u tome pomaže s ciljem sprječavanja, ublažavanja i otklanjanja socijalne ugroženosti.

Još jedna od mjera smanjivanja siromaštva i socijalne isključenosti je **pravo na zdravstvenu zaštitu te skrb o starijim osobama**.

Siromaštvo ne znači samo nizak dohodak i potrošnju, već i niske razine ljudskog razvoja (mjerene obrazovanošću stanovništva, niskom razinom dostupnosti zdravstvenog sustava, ali i osjećajem bespomoćnosti, ranjivosti i straha). Stoga Svjetska banka kao mjere za smanjenje siromaštva navodi **promicanje prilika, osnaživanje i povećanje sigurnosti, ali i povećanje obrazovanosti stanovništva**. (<http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/PMch9.pdf>)

**promicanje
jednakih prilika**

Promicanje jednakih prilika podrazumijeva da siromašno stanovništvo ima jednako pravo na stjecanje i uporabu resursa koji omogućuju rast. Cilj osnaživanja je potaknuti siromašno stanovništvo na sudjelovanje u donošenju razvojnih politika, a povećanje sigurnosti podrazumijeva smanjenje

ekonomskih i prirodnih šokova kojima je podložnije siromašno stanovništvo. Cilj Svjetske banke u smanjivanju siromaštva je postići da do 2030. godine samo 1 % ukupne svjetske populacije bude siromašno. (Thirlwall 2017)

Ravallion (2013) navodi da se povećanjem dohotka po stanovniku za 1 % siromaštvo smanjuje za 1,7 %. Ovaj izračun temelji se na pretpostavci da se razvojne nejednakosti unutar zemalja jednako brzo smanjuju. Naime, smatra se da se siromaštvo ne može smanjivati jednako i po navedenoj stopi ako unutar zemlje postoje veće razvojne nejednakosti. Prema Ravillionu, ako se cilj Svjetske banke ostvari, broj siromašnih bi do 2030. godine trebao pasti na 200 milijuna (ili oko 3 % svjetske populacije). Prema izračunima Svjetske banke, da bi se ostvario cilj od 1 % siromašnog stanovništva do 2030. godine, potrošnju kućanstava bi trebalo na godišnjoj razini povećati za 7.6 % (Thirlwall 2017), što se može smatrati nerealnim.

**važnost mjera
socijalne politike**

Siromaštvo ne znači samo niski dohodak, nisku potrošnju, nerazvijenost ljudskog kapitala, već i osjećaj nemoći, ranjivosti i straha. Stoga valja naglasiti da se na smanjenje siromaštva i isključenosti najčešće **djeluje mjerama socijalne politike jer je u drugim područjima teško intervenirati.**

2.5. Obrazovanost stanovništva i siromaštvo

Zoran Ježić

Suvremena istraživanja ekonomskih nejednakosti i siromaštva sve više naglašavaju da se njihovi ključni uzroci nalaze u području porezne politike, politike radne snage i zapošljavanja te posebice obrazovanja i obrazovanosti. Smatra se da buduće tendencije kretanja nejednakosti i siromaštva, odnosno mogućnosti njihova smanjenja, značajno ovise o smanjenju razlika u dostupnosti obrazovanja svim dohodovnim kategorijama stanovništva.

**važnost
smanjenja razlika
u obrazovanosti
stanovništva**

U novijoj ekonomskoj literaturi izražena je zastupljenost radova koji se bave problematikom obrazovanja i ekonomskih nejednakosti. Neki od njih obrađuju stupanj korelacije između dohotka stanovništva i obrazovanosti te uz pomoć kvantitativne analize dokazuju da distribucija dohotka ovisi o obrazovanju. Time se zapravo aktualiziraju i produbljuju ranije spoznaje o korelaciji između zarade (dohotka) pojedinca i njegove obrazovanosti. Još davne 1964. godine Gary Becker i Barry Chiswick specificirali su troškove investicije u ljudski kapital kao udio u zaradi koji bi bio ostvaren da investicije nije bilo. (Becker, G. S., Barry, R. C. 1966) Desetak godina kasnije Jacob Mincer je ustvrdio: „Ako su samo troškovi pohađanja škole za dodatnu godinu oportunitetni troškovi studentova vremena i ako je proporcionalni porast zarade uzrokovan dodatnim školovanjem konstantan tijekom životnog vijeka, tada će kretanje zarade biti linearno korelirano individualnim godinama obrazovanja, a pad te međuzavisnosti mogao bi se protumačiti stopom povrata investicija u obrazovanje.” (Mincer, J. 1974) Brojni su autori istraživali stope povrata investicija u obrazovanje, posebice visoko obrazovanje. (Becker, Hanoch, Mattila, Freeman, Mc Connell i Brue) Mc Connell i Brue su 80-ih godina dvadesetoga stoljeća izračunali stope povrata investicija u visoko obrazovanje, odnosno kretanje premija na visoko obrazovanje za razdoblje od 1963. do 1986. godine. Premije su iskazali kao postotnu razliku u tjednim zaradama visokoobrazovanih i srednjoškolski obrazovanih radnika. Tijekom vremenskog razdoblja te su razlike varirale ovisno o ponudi i potražnji za radnom snagom. Najmanja razlika bila je 1963. godine kada su visokoobrazovani tjedno zarađivali 47 % više od zaposlenih sa završenom srednjom školom, a najveća je razlika bila u 1986. godini – čak 67 %. (Mc Connell, C. R., Brue, S. L. 1992) Krueger i Lindahl procijenili su da svaka dodatna godina obrazovanja rezultira

povećanjem zarade za oko 10 % u SAD-u te da stopa povrata investicija u obrazovanje varira tijekom vremena i da se u pojedinim zemljama razlikuje. (Krueger, A. B., Lihdahl, M. 2001) U posljednjih desetak godina naglasak se stavlja na važnost obrazovnih kurikulumu u smanjenju siromaštva. (Puyate: *Manpower development through relevant technology education curriculum for sustainable poverty alleviation*, 2017, Manuela Tvaronavičienė: *Sustainable economic growth and development of educational systems*, Journal of International Studies, 2017) Nadalje, s obzirom na značajne promjene tehnike i tehnologije i njihov utjecaj na rast i razvoj te smanjenje dohodovnih nejednakosti, autori Grusky, Goldin i Monahan bave se utjecajem tehnologije u obrazovanju na smanjenje nejednakosti. (<https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780429968372/chapters/10.4324%2F9780429499821-10>; http://publicsurveillance.com/papers/Picturing_tech_change.pdf)

Provedene analize i istraživanja pokazali su da su i u većini posttranzicijskih zemalja edukacijske premije značajno povećane: razlika u plaći između fakultetski obrazovanog radnika i radnika s osnovnim obrazovanjem u nekim je zemljama više nego udvostručena između 1989. i 1993. godine. Dobar primjer je Poljska: prije tranzicije fakultetski obrazovani radnik zarađivao je oko 35 % više od radnika s osnovnom edukacijom, a do 1993. godine ova se razlika povećala na 75 %. U Mađarskoj i Poljskoj razlika u plaćama zbog premije obrazovanja doprinosi između 11–15 % ukupnoj dohodovnoj nejednakosti stanovništva, u Estoniji i Latviji između 7 i 9 %, Sloveniji blizu 20 %. (*Making Transition Work for Everyone*, Svjetska banka 2000) Prema posljednjim podacima za 2016. godinu, u Hrvatskoj je razlika u prosječnoj neto plaći fakultetski obrazovanog radnika i radnika s nižom stručnom spremom iznosila 236 % (izračun autora prema SLJRH-2017: 172).

utjecaj obrazovanja na zarade zaposlenih

Može se reći i da je cilj novijih istraživanja ukazati na utjecaj obrazovanja na zarade zaposlenih te ocijeniti značaj obrazovanja kao investicije (Carrillo, A. Z. 2001), odnosno ukazati na činjenicu da veće izdvajanje sredstava za javno obrazovanje može smanjiti dohodovne nejednakosti u državi (Sylwester, K. 2002), a time i siromaštvo. Willen, Hendel i Shapiro na primjeru SAD-a proučavaju smanjivanje nadnica najneobrazovanijih slojeva i produbljivanje ekonomskih nejednakosti uslijed povećanja dostupnosti višeg obrazovanja. Naime, oni zaključuju da siromašni dio populacije postaje još siromašniji kada ostane na istoj obrazovnoj razini uz istovremeno povećavanje obrazovne razine, a time i povećanje nadnica ostalog dijela populacije. (Willen, P., Hendel, I., Shapiro, J. 2004) Isto dokazuju i Goldin i Katz (2018) i navode da se razlike nakon 1980. godine još značajnije povećavaju između najneobrazovanijih i najobrazovanijih dijelova stanovništva. (<https://www.taylorfrancis.com/books/e/9780429968372/chapters/10.4324%2F9780429499821-10>)

Vrlo su zanimljivi i pokušaji mjerenja utjecaja obiteljske pozadine (*backgrounda*) te sposobnosti pojedinca na njegovo obrazovanje i na visinu zarade. Koristeći se strukturnim dinamičkim modelom Belzil i Hansen dokazuju da obiteljska pozadina, osobito obrazovanost roditelja, doprinose obrazovnim dosezima djece čak sa 68 %, a da je u skupini identificiranih faktora utjecaja najmanji čisti utjecaj njihovih sposobnosti. Istodobno, individualne razlike u plaćama su prvenstveno posljedica njihovih specifičnih sposobnosti čiji je doprinos čak 73 %. (Belzil, C., Hansen, J. 2003) Značajan je napor istraživača da analizom dugih vremenskih nizova za veći broj zemalja dokažu kako pravednija raspodjela obrazovnih mogućnosti stanovništva u dužim razdobljima ima velik utjecaj na pravedniju raspodjelu dohotka. (De Gregorio, J., Lee, J. W. 2002) U novije vrijeme sve veću pažnju zaokuplja problem utjecaja cjeloživotnog obrazovanja na ekonomsku poziciju pojedinca. Dokazuje se da je cjeloživotno obrazovanje nužan uvjet zaposlenosti pojedinca te istodobno ukazuje na problem nepostojanja pokazatelja o pozitivnom utjecaju cjeloživotnog obrazovanja na plaću što je nužno za daljnja istraživanja sveukupnih ekonomskih beneficija cjeloživotnog obrazovanja. (Jenkins, A., Vignoles, A., Wolf, A., GalindoRueda, F. 2003)

**utjecaj
cjeloživotnog
obrazovanja na
ekonomsku
poziciju
pojedinca**

Objašnjavajući uzroke velikog porasta dohodovnih nejednakosti i siromaštva u europskim tranzicijskim ekonomijama (CEE zemljama), Svjetska banka naglašava utjecaj edukacijskih premija koje su rezultat ulaganja u obrazovanje pojedinca. Ispod linije siromaštva u tim zemljama nalaze se uglavnom nezaposlene, slabo obrazovane osobe. (*Making Transition Work for Everyone*, Svjetska banka 2000) Istražujući faktore utjecaja na dohodovne nejednakosti u tranzicijskim ekonomijama, A. Kaasa u grupi demografskih činitelja posebno izdvaja važnost razvijenosti ljudskih resursa. (Kassa, A. 2003)

Analizom sadržaja usvojenih Milenijskih ciljeva organizacije UN moguće je uočiti značaj koji se pridaje porastu obrazovanosti kao jednom od najsnažnijih sredstava u borbi protiv siromaštva i smanjenja razvojnog rascjepa u svijetu te u smanjenju dohodovnih nejednakosti stanovništva pojedinih zemalja. Ostvarenjem tih ciljeva želi se, između ostalog, postići da osnovno obrazovanje bude dostupno svima, odnosno osigurati da do 2015. godine djeca svuda u svijetu imaju mogućnost završiti osnovno obrazovanje te da se poveća stopa pismenosti stanovništva u dobi od 15 do 24 godine. Također se želi postići veća dostupnost obrazovanja ženama jer je ocijenjeno da su one podložnije siromaštvu zbog niže obrazovanosti i potplaćenosti.

**Milenijski ciljevi i
obrazovanost**

Obrazovanost ima utjecaj na siromaštvo i dohodovne nejednakosti unutar pojedinih zemalja jednako kao što ima i na razvojne nejednakosti između pojedinih zemalja na globalnoj, svjetskoj razini. Najbogatije zemlje svijeta imaju najobrazovanije stanovništvo, a najsiromašnije najneobrazovanije.

Dakle, isto kao što je siromaštvo stanje u kojemu žive uglavnom neobrazovani pojedinci i njihove obitelji, može se ustvrditi da je siromaštvo obilježje država s neobrazovanim stanovništvom. S druge strane, u državama s obrazovanim stanovništvom ostvaruje se visoki dohodak *per capita*, a udio siromašnog stanovništva je znatno manji.

Stopa rizika od siromaštva djece u korelaciji je sa stupnjem obrazovanja roditelja. Prema podacima EUROSTAT-a (15. srpnja 2013.), koji su prikazani za tri dobne skupine djece (manje od šest godina, od šest do 11 godina i od 12 do 17 godina) i tri obrazovne razine roditelja prema ISCED97 (razina 0-2, razina 3-4 i razina 5-6), Republika Hrvatska je u odnosu na Europsku uniju zabilježila značajno lošije rezultate. Tako npr. stopa rizika od siromaštva za djecu starosti od 12 do 17 godina čiji roditelji imaju završenu razinu obrazovanja 0-2 (najviši stupanj obrazovanja do završene osnovne škole) u Europskoj uniji iznosi 57,2 %, dok je ta stopa u Republici Hrvatskoj 76,2 %.

Rano uključivanje u sustav obrazovanja od ključne je važnosti za daljnji uspjeh djeteta u obrazovnom sustavu. Također je potrebno uvođenje sustava obaveznog predškolskog obrazovanja godinu dana prije redovnog polaska u školu za svu djecu te poticati mogućnosti vertikalne prohodnosti u sustavu obrazovanja. Istraživanja pokazuju (*The impact of poverty on educational outcomes for children*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2528798/>) da je posebnu pažnju potrebno usmjeriti u obrazovanje manjinskih skupina osiguravanjem materijalnih potpora za njihovo obrazovanje. Djeca s teškoćama pripadaju jednoj od najrizičnijih skupina po pitanju siromaštva i socijalne isključenosti. Zbog toga je potrebno raditi na osmišljavanju mjera kojima će se takvim osobama omogućiti stjecanje kvalifikacija i općenito uključenost u obrazovni sustav. Što se tiče visokog obrazovanja, posebnu pažnju potrebno je posvetiti socijalnoj dimenziji studiranja i povećanju postotka završnosti. S tim u vezi, potrebno je provoditi mjere vezane uz smanjenje odustajanja od studija prije stjecanja kvalifikacije (*dropout rate*), kao i olakšanje pristupa studiju svim studentima radi stvaranja uvjeta za sudjelovanje i uspješan završetak studija bez prepreka vezanih za njihov društveni ili socijalni status. Poseban naglasak potrebno je staviti na studente s invaliditetom.

Cjeloživotno učenje preduvjet je zapošljivosti i održivosti na tržištu rada te ostvarivanja osobnog potencijala i razvijanja aktivnog građanstva. Značajna uloga u provođenju politike cjeloživotnog učenja, između ostalog, pripada obrazovanju odraslih koje predstavlja važnu komponentu kontinuiteta cjeloživotnog učenja. Europski prosjek sudjelovanja u cjeloživotnom obrazovanju je 8,9 %, dok je, primjerice, u Republici Hrvatskoj svega 2,9 %. Stopa sudjelovanja odraslih u neformalnom obrazovanju veća je od formalnog. Mjerom poticanja i unaprjeđenja koncepta cjeloživotnog učenja poseban naglasak stavljen je na obrazovanje odraslih jer u usporedbi s mlađim

Tablica 2.6.: Odabrane zemlje prema BDP-u *p. c.*, prosječnoj mjesečnoj plaći i postotku od BDP-a za obrazovanje 2016. godine

Zemlja	BDP <i>p. c.</i>	Prosječna mjesečna plaća	Ulaganje u obrazovanje u % od BDP-a
Norveška	97 307,40	3 351,82	6,87
Švicarska	85 597,30	5 849,20	5,28
Australija	61 925,50	3 333,78	5,12
Danska	60 707,20	3 014,59	8,74
Švedska	58 938,80	2 500,71	6,98
Sjedinjene Američke Države	54 629,50	2 796,21	5,42
Irska	54 374,40	2 735,45	6,15
Nizozemska	52 172,20	2 568,53	5,93
Austrija	51 190,80	2 059,36	5,80
Kanada	50 235,40	2 366,30	5,40
Finska	49 823,70	2 560,30	6,76
Njemačka	47 821,90	2 508,11	5,08
Belgija	47 352,90	2 100,02	6,55
Ujedinjeno Kraljevstvo	46 332,00	2 493,78	6,23
Francuska	42 732,60	2 239,27	5,68
Izrael	37 208,00	2 155,88	5,64
Japan	36 194,40	2 579,36	3,86
Italija	34 908,50	1 905,98	4,29
Slovenija	30 824,00	1 156,38	5,68
Španjolska	29 767,40	1 455,14	4,98
Grčka	21 498,40	908,19	4,09
Češka	19 529,80	942,37	4,51
Čile	14 528,30	837,91	4,52
Hrvatska	13 475,30	773,16	4,31
Rusija	12 735,90	532,65	4,10
Argentina	12 509,50	877,91	6,26
Brazil	11 384,40	535,46	5,82
Turska	10 515,00	697,31	2,86
Meksiko	10 325,60	615,44	5,19

Izvor: Svjetska banka

dobnim skupinama, koje su više uključene u aktivnosti učenja, pristup i sudjelovanje odraslih osoba u aktivnostima cjeloživotnog učenja nije na zadovoljavajućoj razini. Osobe koje ne posjeduju ni kvalifikacije niti određene kompetencije imaju manju mogućnost pronalaženja zaposlenja i veći rizik od socijalne isključenosti, a time i od siromaštva.

Iz tablice 2.7. je vidljivo da najsiromašnije zemlje imaju najniži obuhvat stanovništva primarnim obrazovanjem u dobi do 14 godina. To se, naravno, odražava i na očekivane godine školovanja.

Tablica 2.7.: Zemlje s najnižom stopom obuhvaćenosti primarnim obrazovanjem i očekivane godine školovanja u 2016. godini

Zemlja	Obuhvaćenost primarnim obrazovanjem	Očekivane godine školovanja
Džibuti	52,42	6,9
Mali	56,91	9,6
Niger	63,79	6,1
Mauritanija	70,87	8,3
Senegal	72,33	8,1
Solomonski otoci	72,64	9,7
Gambija	74,91	-
Burkina Faso	75,20	8,0

Izvor: worldbank.org

Ljudska prava i obrazovanje

Jedan od načina sprječavanja socijalne isključenosti je osvješćivanje društva o pravima i dužnostima građana. U tom je smislu uključivanje obrazovanja o ljudskim pravima u nastavne planove i programe od neizmjerne važnosti, pri čemu je osobito važno apostrofirati teme čiji će cilj biti prevladavanje predrasuda i diskriminacije prema socijalno osjetljivim skupinama, kao što su sve vrste manjina, prevencija nasilja i promocija interkulturnih aktivnosti.

UNESCO je 2015. godine (<https://www.children.org/global-poverty/global-poverty-facts/facts-about-world-poverty-and-education>) utvrdio da 124 milijuna djece u svijetu nije obuhvaćeno obrazovanjem. Različiti su razlozi zašto djeca ne pohađaju školu. Neka djeca pripadaju obiteljima koja si to ne mogu priuštiti, dok su druga previše bolesna ili previše gladna da bi prisustvovala. Svi ovi razlozi jasno ukazuju na činjenicu da je u pozadini ovog problema siromaštvo. Isto istraživanje je pokazalo da se sa svakom dodatnom godinom obrazovanja potencijalni dohodak obitelji poveća za 10 %. Siromaštvo se smanjuje što više ljudi ima pristup obrazovanju, a investicije u obrazovanje i obrazovni sustav donose razvoj. To zapravo znači da su obrazovanost stanovništva i siromaštvo u odnosu međuovisnosti; što je siromašnije stanovništvo slabije obrazovano, povećanje obrazovanosti više smanjuje stopu siromaštva.

3

FAKTORI RAZVOJA

**Na stopu ekonomskog rasta utječe sve,
od količine kiše do politike.**

(Joseph Shumpeter)

U ovome poglavlju studenti će naučiti:

- Koji su ključni razvojni faktori
- Kako se mijenjao značaj pojedinih razvojnih faktora tijekom ekonomske povijesti
- Kako stanovništvo i njegova brojnost utječu na ekonomski razvoj
- Što su ljudski potencijali, a što ljudski kapital i zašto se smatraju ključnim faktorima suvremenog razvoja
- Kakva je obrazovna struktura zemalja različite razvijenosti i kako ona utječe na njihovu razvojnu perspektivu
- Definirati i objasniti pojam tehnologije
- Objasniti što je tehnološki napredak koji je neutralan, koji štedi rad i koji štedi kapital
- Objasniti pojam industrijske revolucije i navesti osnovna obilježja prve, druge, treće i četvrte industrijske revolucije
- Definirati valove tehnološkog napretka i navesti suvremene signifikantne tehnološke tijekove
- Prezentirati i kritički promišljati teorijski model kretanja zemalja visokog i niskog stupnja apsorpcije znanja, tehnologije i inovacija
- Utvrditi međuovisnost utjecaja ljudskih potencijala, tehnologije, inovacija i sposobnost njihove apsorpcije u procesu gospodarskog rasta i razvoja
- Objasniti što je znanje prvog, drugog, trećeg i četvrtog reda i navesti tko ga može posjedovati
- Znati upotrijebiti metodu transformacije varijabli za izračun učinkovitosti istraživačkih kapaciteta, tehnologije i inovacija kao i sposobnosti apsorpcije znanja i tehnologije
- Definirati i objasniti indeks tehnološkog dostignuća (TAI)

3.1. Klasifikacija faktora rasta i razvoja

Nada Karaman Aksentijević

Analizom različitih teorijskih pristupa problemima ekonomskog rasta i razvoja te razvojnih iskustava visokorazvijenih zemalja moguće je prepoznati nekoliko ključnih razvojnih faktora. To su:

1. Akumulacija kapitala koja ne podrazumijeva samo akumulaciju fizičkog kapitala. Ona uključuje investicije u:

- zemljište
- fizički kapital
- ljudske resurse.

2. Stanovništvo i radna snaga

3. Tehnološki napredak.

Akumulacija kapitala pretpostavka je ulaganja u povećanje raspoloživih resursa ili u poboljšanje njihove kvalitete. Ona podrazumijeva odricanje od tekuće potrošnje radi povećanja proizvodnje u budućnosti.

**akumulacija
kapitala**

Ulaganja u povećanje kvalitete zemljišta (instaliranje sustava za navodnjavanje i/ili odvodnjavanje, korištenje umjetnih gnojiva, pesticida i insekticida) omogućuje povećanje proizvodnje na postojećim poljoprivrednim površinama.

Ulaganja u fizičku opremu (kapital) mogu se podijeliti na direktna i indirektna ulaganja. Direktna ulaganja u povećanje zaliha fizičkog kapitala (strojevi i uređaji) neposredno omogućavaju postizanje većih *outputa*. Indirektna ulaganja u fizički kapital podrazumijevaju ulaganja u ekonomsku infrastrukturu koja omogućuje odvijanje i integriranje ekonomskih aktivnosti (ceste, vodoopskrba, kanalizacija, odvodnja, željeznica, električna energija, telekomunikacije...).

Ulaganja u ljudske resurse obuhvaćaju ulaganja u formalno i neformalno obrazovanje i u zdravlje zaposlenih. Ulaganjem u ljudske resurse stvara se ljudski kapital i povećavaju se ljudski potencijali koji sve više postaju glavna konkurentna prednost poduzeća i nacionalnih gospodarstava.

**stanovništvo i
radna snaga**

Posljedica rasta stanovništva je i povećanje radne snage koje u osnovi predstavlja značajan pozitivan faktor utjecaja na ekonomski rast i razvoj. Porast stanovništva donosi potencijalno veće domaće tržište u budućnosti, a veća raspoloživost radne snage potencijalno veću proizvodnju. No, porast radne snage u zemljama u razvoju može predstavljati ogroman razvojni problem ako ju gospodarstvo ne može produktivno zaposliti.

**tehnološki
napredak**

Tehnološki napredak brojni ekonomisti apostrofiraju kao najvažniji izvor ekonomskog rasta jer on rezultira poboljšanjem izvršavanja tradicionalnih zadataka (proizvodnja hrane, medicinska dijagnostika, stjecanje novih znanja, gradnja prometnica) pa omogućuje da se proizvodi više i kvalitetnije. Tehnološki napredak može biti: (1) neutralan; (2) tehnološki napredak koji štedi rad; (3) tehnološki napredak koji štedi kapital. Od 19. stoljeća nadalje tehnološki napredak prvenstveno štedi rad jer se odvija u razvijenim zemljama koje imaju kapital, a oskudijevaju radnom snagom. Tehnološki napredak koji štedi kapital je mnogo rjeđi, a upravo je on potreban u manje razvijenim zemljama. Podrazumijeva primjenu različitih mehaničkih ili elektromehaničkih naprava koje olakšavaju ljudski rad i povećavaju njegovu proizvodnost (primjerice: električna mužnja krava, električna kosilica, mješalice za miješanje betona), ali ga ne zamjenjuju. Za ostvarenje kratkoročnog rasta u svakoj zemlji može biti dovoljno korištenje postojećih resursa. S druge strane, ostvarenje dugoročnog rasta pretpostavlja investicije u poboljšanje i povećanje kvalitete postojećih resursa i/ili nove investicije kojima se povećava količina raspoloživih proizvodnih resursa.

Osim tri navedena ključna faktora rasta i razvoja, postoji i čitav niz drugih ekonomskih i neekonomskih faktora kojima je moguće objasniti zašto su se neke zemlje brže, a druge sporije razvijale, odnosno o kojima ovisi kada će se rast i razvoj događati i kojom će se dinamikom odvijati. Joseph Shumpeter tvrdi da na stopu ekonomskog rasta utječe sve, od padanja kiše do politike. Samuelson i Nordhaus govore o četiri kotača napretka od kojih se svaki sastoji od niza komponenti.

Tablica 3.1.: Četiri kotača napretka

Sposobnost ljudi	veličina radne snage, pismenost, spretnost, disciplina
Prirodna bogatstva	nafta i plin, tlo i klima
Tvorba kapitala	oprema i tvornice, opći društveni kapital
Tehnologija i poduzetništvo	kvaliteta tehničkog i znanstvenog znanja, nagrade za inovacije

Izvor: Samuelson, P., Nordhaus, W.: Ekonomija, petnaesto izdanje, MATE d. o. o., Zagreb, 2000., str. 533.

Američki razvojni ekonomist N. Hill tvrdi da razvoj ovisi o faktorima proizvodnje, ali i o društvenom kontekstu u kojemu se odvija. Klasičnim faktorima proizvodnje pridodaje: (1) prostor koji je u novije vrijeme sve oskudniji pa stoga nerijetko postaje ograničavajućim faktorom razvoja; (2) operativne troškove koji su rezultat i posljedica stvaranja pogodnog poduzetničkog ambijenta od strane države i koji mogu značajno utjecati na smanjenje troškova proizvodnje i na investicijske tijekove.

Tablica 3.2.: Faktori koji utječu na ekonomski razvoj

Opći	Posebni	Komentar
DRUŠTVENI KONTEKST		
Povijest	Struktura susjednih zemalja, ekonomska baza	Stanje i utjecaji
Prirodno okruženje	- Zadanosti prirodnog okruženja - Valorizacija prirodnih privlačnosti	Kvaliteta zraka, količina i kvaliteta vode
Civilno društvo	- Sklonost riziku - Javna uprava - Socijalna mobilnost ili propusnost - Institucionalna struktura građanskog društva - Društveni kapital - Pregovarački stil	- Poslovno poduzetništvo - Stil građanskog vođenja (stil suradnje ili traženje kredita) - Poštenje - Efikasnost - Prilagodljivost socijalne i ekonomske strukture - Uljudnost – tolerancija - Politika i susjedne zemlje - Kooperativni ili suprotstavljeni
FAKTORI PROIZVODNJE		
Tržišta prostora	- Stambene zone - Poslovne zone	- Zamjena - Novogradnje
Radna snaga	- Profesionalna raspoloživost - Radne vještine i radna etika - Ljudski kapital	- Zaposleni - Ponuda radne snage - Međugradski i međunarodni migranti
Kapital	- Izgrađenost okoliša - Financije - Kapaciteti i oprema Infrastruktura - Tehnologija - Društveni poslovni kapital	- Ugrađena u postojeću bazu - Istraživačko-razvojni kapaciteti
Operativni troškovi	- Smanjenje poreza - Pregovaranje nižih cijena - Smanjenje troškova (subvencije)	

Izvor: Hill, E. W. (2001)

**neekonomske
varijable koje
utječu na razvoj**

Todaro i Smith u svojim istraživanjima također spominju neekonomske varijable koje čine dio društvenog konteksta razvoja o kojemu govori i N. Hill. To su: vrijednosni sustavi i uvjerenja, povijesna iskustva, institucionalni problemi, strukturni problemi, utjecaj kulture i religije koji su često presudni u nastojanjima da se ostvari ili ubrza razvoj. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

Značaj neekonomskih varijabli postaje sve razvidniji nakon što je uočeno da rast i razvoj nisu identične kategorije. U analizama razvoja, osim ekonomskih, sve zastupljeniji postaju neekonomski faktori koji su odraz društvenih uvjeta u kojima se razvoj (ne) događa. U nastavku se navode rezultati jednog takvog istraživanja za oko 100 zemalja svijeta koje je pokazalo da je ukupni razvoj rezultat zajedničkog djelovanja ekonomskih i neekonomskih faktora.

Tablica 3.3.: Stilizirane činjenice rasta od 1960-ih do kraja 1980-ih*

	Ekonomije s visokom stopom rasta	Ekonomije s niskom stopom rasta
Prosječna god. stopa rasta realnog BDP-a p. c. (%)	3,85	1,42
Udio investicija u realnom BDP-u (%)	22,34	15,92
Udio javne potrošnje u BDP-u (%)	16,96	17,72
Indeksi pariteta kupovne moći (SAD = 100)	68,73	58,95
Premija na crnom deviznom tržištu (%)	8,26	27,35
Prosječna stopa inflacije (%)	14,29	31,89
Otvorenost zemlje (izvoz + uvoz) / BDP	52,48	31,66
Prosječne godine školovanja stanovništva	5,83	4,64
Indeks građanskih sloboda (1 = najviši; 7 = najniži)	3,43	3,98
Indeks političkih sloboda (1 = najviši; 7 = najniži)	3,39	4,10
Prosječni broj prevrata i državnih udara godišnje	0,14	0,22

* Razdoblje 1960. – 1985., odnosno 1960. – 1988.; oko 100 zemalja s visokom stopom (višom od 2,5 %) 48 zemalja, s niskom 56 zemalja

Izvor: Grupa autora: „Makroekonomska politika i gospodarski rast: teorijski modeli, empirijska istraživanja i pouke za Hrvatsku”, 1999, ovdje preuzeto iz: grupa autora: Hrvatska u 21. stoljeću (makroekonomija), 2002., str. 22.

Jedna od mogućih podjela proizvodnih i razvojnih faktora koja odražava različitost utjecaja na razvoj je i sljedeća podjela:

Proizvodni i razvojni faktori:

- **Prirodni faktori** (prirodni resursi, sekundarne sirovine, klimatski uvjeti, geografski smještaj, korištenje i zaštita prirode)
- **Ljudski faktor** (stanovništvo i njegova obilježja, zaposlenost, proizvodnost rada)
- **Materijalni faktori** (proizvodni fondovi, investicije i njihova efikasnost)
- **Znanje i tehnološki napredak**
- **Institucionalni faktori:** a) tržišne institucije; b) institucije pravne države; c) institucije civilnog društva

Koje faktore ćemo izdvojiti kao najznačajnije iz mnoštva navedenih u literaturi ovisi o:

- stupnju razvijenosti pojedine zemlje, osobito o njenoj gospodarskoj razvijenosti
- veličini zemlje (veličini unutarnjeg tržišta, brojnosti stanovništva, gustoći naseljenosti, prometnoj povezanosti)
- regionalnoj uravnoteženosti razvoja
- prirodnom bogatstvu (veličini i politici korištenja prirodnih resursa, politici prema obnovljivim resursima, zaštiti i očuvanju neobnovljivih resursa)
- geografskom položaju zemlje
- političkom sustavu zemlje (o političkom sustavu zemlje ovisi upravljanje faktorima razvoja, a brojni ekonomisti smatraju da je upravo upravljanje faktorima razvoja najznačajniji razvojni faktor)
- međunarodnom okruženju zemlje.

Pritom valja imati na umu da se u procesu razvoja mijenja značaj pojedinih razvojnih faktora. Povijesno gledajući on ima sljedeći tijek:

Zemlja – Rad – Kapital – Znanje

Kao najznačajniji pokretač razvoja suvremenog društva, znanje je posljedica, ali i uvjet razvoja stanovništva i ljudskih resursa i tehnološkog napretka o kojima se više govori u poglavljima koja slijede.

3.2. Stanovništvo, ljudski kapital i ljudski potencijali

Nada Karaman Aksentijević

**Ljudski faktor –
ključni suvremeni
čimbenik razvoja**

Tijekom druge polovice 20. stoljeća i u 21. stoljeću ključni čimbenik gospodarskog rasta postaje ljudski faktor. Ovo je osobito razvidno u zemljama koje su ušle u razvojnu fazu koju definiramo postindustrijskom. Njihovu gospodarsku strukturu karakterizira dominacija uslužnog sektora s velikim porastom novih djelatnosti koje proizvode intelektualne usluge i koje značajno povećavaju konkurentnost nacionalnih gospodarstava. U okviru sekundarnog sektora sve je dominantnija proizvodnja visokosofisticiranih proizvoda. Takva struktura gospodarstva ovisna je o znanjima, sposobnostima i vještinama zaposlenika, odnosno o raspoloživosti ljudskog kapitala.

Akumulirano ljudsko znanje, iskustvo, vještine i opće intelektualne sposobnosti postaju temeljni preduvjet, ali i temeljno ograničenje ukupnog gospodarskog razvitka. (Čavrak, V., ur. 2011: 33)

Stoga je razumljivo da suvremeni ekonomisti veliki prostor posvećuju izučavanju stanovništva i ponude radne snage, njenoj pismenosti, profesionalnosti, radnim vještinama te izučavanju ljudskih potencijala i ljudskog kapitala.

3.2.1. Teorijska učenja o odnosu stanovništva i ekonomskog razvoja

Stanovništvo, njegova brojnost i struktura s povijesnoga gledišta vrlo su rano bili predmetom zanimanja države koju je prvenstveno zanimao broj poreznih i vojnih obveznika. Istraživanja ekonomista bila su usredotočena na stanovništvo još od 18. stoljeća, i to zato što je stanovništvo bilo izvor radne snage, ali je istodobno svojom brojnošću te starosnom i socijalno-ekonomskom strukturom određivalo veličinu unutarnjeg tržišta i strukturu potražnje.

Analizirajući istraživanja koja se bave odnosom stanovništva i ekonomskog razvoja može se uočiti da su se ekonomisti do druge polovice dvadesetoga stoljeća prvenstveno bavili problemom odnosa brojnosti stanovništva i ekonomskog razvoja, a u novije vrijeme sve više analiziraju odnos kvalitete

stanovništva (ljudskog kapitala) i ekonomskog razvoja. No, to ne znači i njihov definitivan odmak od analize utjecaja brojnosti stanovništva na razvoj lokalnih, regionalnih i nacionalnih gospodarstava. Uzrok tome su dva potpuno različita oblika demografskih tendencija u najrazvijenijim i najnerazvijenijim zemljama svijeta, ali oba s mogućim negativnim posljedicama po razvoj.

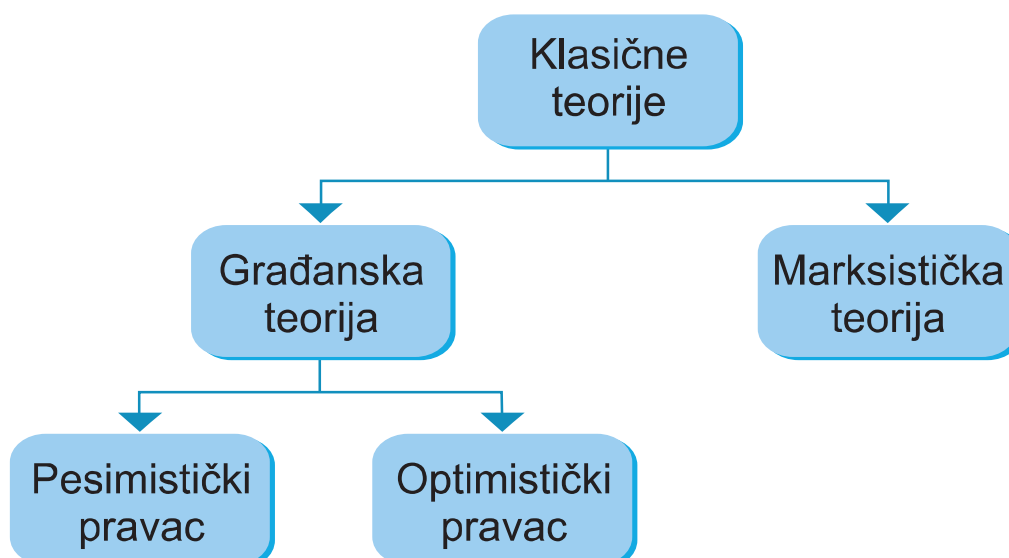
Dok su razvijeni suočeni s procesom izraženog starenja i depopulacije, što dugoročno može ugroziti njihov razvitak, nerazvijeni imaju visoke stope rasta stanovništva pa njihova brojnost uz istodobnu lošu obrazovanost i nemogućnost zapošljavanja također dugoročno, s razvojnog aspekta, može imati izuzetno negativne posljedice. Dok oni najrazvijeniji problem manjka stanovništva mogu riješiti useljavanjem najobrazovanijeg stanovništva iz zemalja nižeg dohotka, najnerazvijenije zemlje svijeta bilježe povećanje siromaštva i sve veće razvojno zaostajanje.

S povijesnog aspekta, učenja o odnosu stanovništva i ekonomskog razvoja (demografske teorije) mogu se podijeliti u dvije velike skupine: klasične teorije i suvremena učenja o stanovništvu. One se razlikuju u pristupu izučavanju – klasične teorije promatraju isključivo odnos brojnosti stanovništva i ekonomskog razvoja dok suvremena učenja ne analiziraju samo odnos brojnosti stanovništva, nego i odnos kvalitete stanovništva i ekonomskog razvoja.

**podjela učenja
o odnosu
stanovništva i
ekonomskog
razvoja**

U okviru ove dvije skupine teorija formirali su se različiti teorijski pravci od kojih su neki potpuno suprotstavljeni.

Shema 3.1.: Klasične teorije (učenja) o stanovništvu

Izvor: izrada autora

klasična učenja

Klasična građanska teorija objašnjava kako brojnost stanovništva utječe na ekonomski razvoj. U okviru ove teorije stanovništvo se uglavnom tretira kao primarno prirodna pojava određena biološkim zakonima i neovisna o ekonomskom i društvenom razvoju.

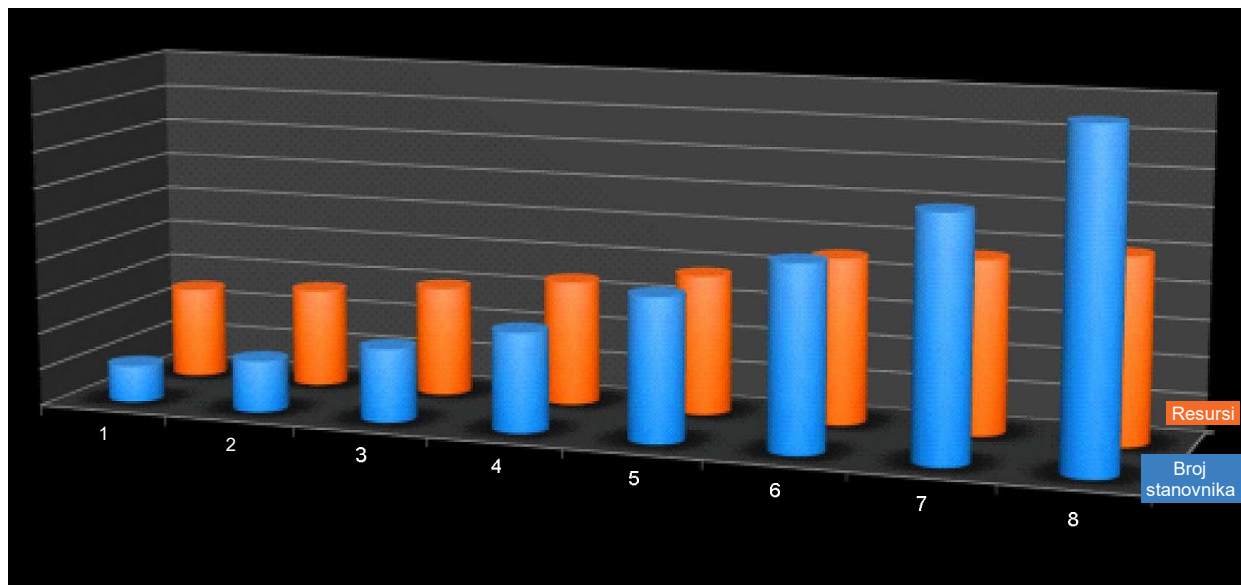
pesimistički pravac

Pesimistički pravac uči da porast broja stanovnika ima negativan utjecaj na ekonomski razvoj. Njegov glavni predstavnik je Thomas Malthus. U svome djelu „Esej o stanovništvu” uzroke ratova, gladi, siromaštva i svakog zla pripisuje jazu između rasta stanovništva koje se povećava geometrijskom progresijom i rasta proizvodnje hrane koja se povećava aritmetičkom progresijom. Malthus je tvrdio da će priroda sama utjecati na smanjenje broja stanovnika. Po njegovu mišljenju, to će se dogoditi onda kada proizvodnja i ponuda hrane postanu nedovoljne za prehranjivanje cjelokupnog stanovništva. U tim uvjetima pojavit će se kuga, glad i ratovi, čija će posljedica biti smanjenje broja stanovnika. Glavni Malthusovi kritičari bili su K. Marx, J. M. Keynes i u novije vrijeme E. Bosenup.

Marx je smatrao da uzrok siromaštva i ratova u Malthusovo vrijeme nije bio prekomjeren rast stanovništva, nego prvobitna akumulacija kapitala u Engleskoj. Naime, Malthus je svoje stavove zasnivao na analizi engleske stvarnosti u 18. stoljeću.

J. M. Keynes suprotstavio se Malthusovu učenju u svom eseju „Neke ekonomske posljedice smanjenja stanovništva” tvrdeći da je stanovništvo

Grafikon 3.1.: Maltuzijanska „katastrofa”

Izvor: prilagodba autora prema <https://economics.stackexchange.com/questions/8635/is-malthusian-theory-of-population-growth-being-realized>

važno za proizvodni potencijal zemlje te da demografska stagnacija izaziva stagnaciju gospodarske dinamike i da može zaustaviti nacionalni gospodarski rast i prosperitet države.

Veliki broj ekonomista u svojim radovima ističe da će se modernizacijom poljoprivrede značajno povećati mogućnosti proizvodnje hrane čime se dovodi u pitanje opstojnost Malthusove teze o znatno bržem rastu stanovništva od mogućnosti proizvodnje hrane. U novije vrijeme posebno se ističe danska ekonomistica E. Boserup koja izravno naglašava kako je problem jaza između rasta stanovništva i rasta proizvodnje hrane moguće riješiti inovacijama u poljoprivredi.

Prema optimističkom pravcu rast stanovništva pozitivno utječe na ekonomski razvoj. Glavni predstavnici tog pravca su A. Smith i W. Petty.

**optimistički
pravac**

W. Petty problemu odnosa broja stanovnika i ekonomskog razvoja pristupa s gledišta mogućnosti financiranja države i javnih rashoda. U svojoj knjizi „Rasprava o porezima i kontribucijama” tvrdi da je zemlja koja ima osam milijuna stanovnika više nego dvostruko bogatija od zemlje iste površine koja ima četiri milijuna stanovnika jer su troškovi upravljanja državom gotovo jednaki kad je broj stanovnika velik i kad je malen. Petty je tvrdio da su mnogoljudnije zemlje bogatije od onih s manjim brojem stanovnika ukazujući istodobno na potrebu obrazovanja stanovništva i značaj obrazovanja za razvoj svake države. (Jelčić, B. 1976)

A. Smith promatra stanovništvo kao jedan od izvora bogatstva. U svom djelu „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda” tvrdi da broj stanovnika u nekoj zemlji primarno određuju obujam proizvodnje hrane i visina najamnine te da će poboljšanja u obradi zemlje i povećanje proizvodnje hrane ići ispred povećanja broja ljudi.

Marksistička teorija objašnjava da brojnost stanovništva ima utjecaj na ekonomski razvoj, ali da i ekonomski razvoj utječe na kretanje brojnosti stanovništva. Prema K. Marxu svaki posebni način proizvodnje ima i svoj posebni zakon kretanja stanovništva. Posljedica ekonomskog razvoja bit će usporavanje rasta stanovništva.

**marksistička
teorija**

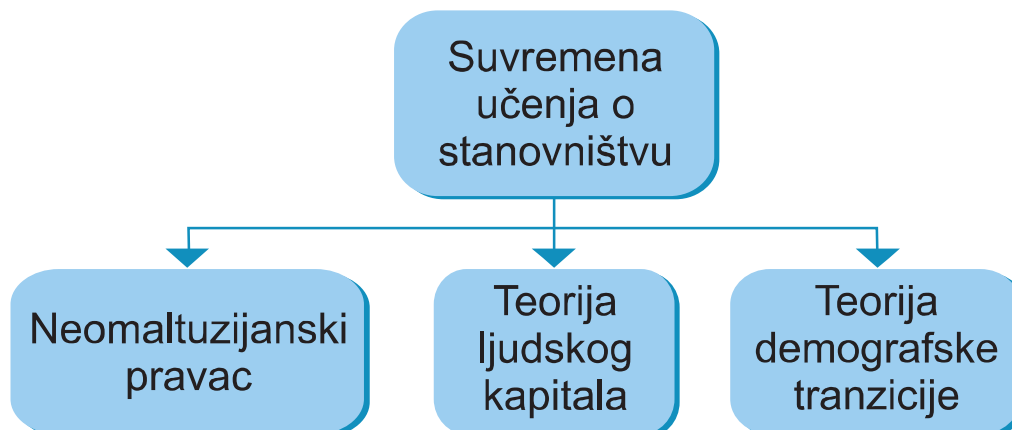
Suvremena učenja o stanovništvu objašnjavaju kako brojnost, ali i kvaliteta stanovništva utječu na ekonomski razvoj.

**suvremena
učenja**

Neomaltuzijanci smatraju da prebrzi porast stanovništva usporava tempo gospodarskog rasta nerazvijenih zemalja. Oni sve veći razvojni jaz između najrazvijenijih i najnerazvijenijih nastoje objasniti upravo visokim stopama prirodnog prirasta kakve razvijene zemlje nisu zabilježile nikada u svojoj povijesti. Stoga inzistiraju na primjeni sredstava „kontrole rađanja”.

**neomaltuzijanski
pravac**

Shema 3.2.: Suvremena učenja o stanovništvu

Izvor: izrada autora

teorija demografske tranzicije

Nasuprot tumačenju neomaltuzijanaca o odnosu brojnosti stanovništva i ekonomskog razvoja, **teorija demografske tranzicije** (prijelaza) polazi od pretpostavke da je prirodna dinamika stanovništva izravno uvjetovana procesom modernizacije društva i promjenama do kojih dolazi u načinu života. U okviru ove teorije prepoznaju se četiri faze demografske tranzicije:

1. U predindustrijskom društvu prisutne su visoke i nestabilne stope nataliteta i mortaliteta, stanovništvo raste po niskim stopama, djeca imaju veliku važnost kao izvor radne snage, očekivano trajanje života je kratko.
2. U ranom industrijskom društvu zabilježene su visoke stope nataliteta, smanjenje stope mortaliteta te visok prirodni prirast.
3. Za kasno industrijsko društvo karakteristične su niske stope mortaliteta, smanjenje stope nataliteta i visok prirodni prirast.
4. Postindustrijsko društvo karakteriziraju niske stope nataliteta i mortaliteta čiji je rezultat niski prirodni prirast.

teorija ljudskog kapitala

U skupini modernih učenja o odnosu stanovništva i ekonomskog razvoja posebno treba istaknuti **teoriju ljudskog kapitala**. Ona objašnjava utjecaj kvalitete stanovništva na ekonomski razvoj tvrdeći da je njegov doprinos razvoju najznačajniji. Njeno formiranje sredinom druge polovice dvadesetoga stoljeća označava svojevrsni odmak demografskih teorija od posvemašnje usredotočenosti na brojnost stanovništva i razvoj.

Jedan od njenih rodonačelnika, američki nobelovac T. Schultz, u svojoj knjizi „Ulaganja u ljude” (Schultz, T. W. 1985) navodi da Malthus nije predvidio da će roditelji brojnost djece zamijeniti njihovom kvalitetom. Pod kvalitetom stanovništva podrazumijeva zdravlje, obrazovanost, stručnost, profesionalnost.

Nobelovu nagradu za istraživanje doprinosa ljudskog kapitala ekonomskom razvoju dobio je G. Becker koji je dokazao utjecaj obrazovanosti stanovništva na ekonomski rast SAD-a.

3.2.2. Utjecaj brojnosti i starosne strukture stanovništva na suvremeni razvoj

Brojnost stanovništva ovisi o njegovom prirodnom i mehaničkom kretanju (migracijama). **Prirodno kretanje stanovništva** ovisno je o:

prirodno kretanje stanovništva

- stopi nataliteta (broj živorođenih na 1000 stanovnika)
- stopi mortaliteta (broj umrlih na 1000 stanovnika)
- stopi prirodnog prirasta (ukupno povećanje broja stanovnika na svakih 1000 stanovnika).

Tablica 3.4.: Stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta u odabranim zemljama

Zemlja	Natalitet		Mortalitet		Prirodni prirast
	Promili	Rang	Promili	Rang	Promili
Angola	42,3	8	12,9	15	29,4
Austrija	9,8	172	9,5	49	0,3
Brazil	14,4	122	6,3	139	8,1
Danska	10,2	164	9,6	47	0,6
DR Kongo	42,8	5	9,7	45	33,1
Francuska	12,0	140	9,1	58	2,9
Hrvatska	8,9	184	12,7	17	-3,8
Indija	19,3	93	7,3	106	12,0
Irska	14,2	123	6,5	132	7,7
Japan	7,9	193	10,8	30	-2,9
Kina	12,1	139	7,3	103	8,4
Mađarska	9,4	176	13,4	10	-4,0
Niger	48,4	1	8,4	73	48,0
Nigerija	39,4	11	12,3	20	27,1
Njemačka	9,0	181	11,2	25	-2,2
Norveška	11,4	148	8,0	85	3,4
Poljska	9,7	173	10,3	37	-0,6
SAD	12,4	136	8,4	72	4,0
Srbija	9,3	178	13,1	13	-3,7
Tanzanija	38,6	13	6,4	138	32,2
Turska	16,5	10	5,8	158	10,7

Izvor: za natalitet: <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.DYN.CBRT.IN/rankings>, za mortalitet <http://www.populationreview.com/countries/death-rate-by-country/>; za prirodni prirast: izračun autorice

Znanost o stanovništvu razlikuje četiri tipa prirodnog prirasta: nizak (do 5 ‰); umjeren (od 5 do 15 ‰); visok (od 15 do 25 ‰); vrlo visok (veći od 25 ‰). Iz tablice 3.4. je vidljivo da sve razvijene zemlje pripadaju skupini zemalja niskog prirodnog prirasta, a neke od njih imaju i negativne stope, odnosno prirodni pad stanovništva. S druge strane, nerazvijene zemlje imaju vrlo visoke stope prirodnog prirasta i dugoročno su suočene s velikim problemima pri zapošljavanju stanovništva.

Zemlje koje dugoročno karakterizira pad nataliteta i prirodnog prirasta i zbog toga sve izraženije starenje stanovništva suočavaju se s manjkovima na strani ponude radne snage. Problem nedostatka radne snage moraju rješavati useljavanjem.

stopa fertiliteta

Na prirodno kretanje stanovništva utječe i stopa fertiliteta koja se definira kao odnos broja živorođene djece i žena u fertilnom razdoblju (u dobi 15 – 49 godina). Za jednostavnu reprodukciju stanovništva nužna je totalna stopa fertiliteta od 2,1 djetetu po ženi. U razvijenim zemljama ona je manja od dva, a u nerazvijenim veća od dva, i to tim veća što je zemlja nerazvijenija. Iz kretanja fertiliteta može se zaključiti da će se demografski trendovi nastaviti i u budućnosti. Oni pogoršavaju razvojne mogućnosti nerazvijenih zemalja, a u razvijenijim zemljama manjkovi radne snage morat će se nadomještati useljavanjem.

obilježja suvremenih migracija

Suvremene **migracije**, osim onih koje imaju političke uzroke, prvenstveno su posljedica navedenih demografskih tijekova. Može se reći da velike migracije obilježavaju početak 21. stoljeća kao što su obilježile početak 20. stoljeća. Međutim, obilježja suvremenih migracija bitno su drugačija od onih s početka prošloga stoljeća. Zemlje koje primaju useljenike postavljaju rigorozne kriterije: useliti se relativno jednostavno može samo mlado i obrazovano stanovništvo, i to onih profila kojih nedostaje na tržištu radne snage. Time one ujedno štede i na troškovima obrazovanja, a na gubitku su manje razvijene zemlje koje uz gubitak sredstava za obrazovanje onih koji iseljavaju istodobno bivaju suočene s gubitkom najobrazovanijeg i najvitalnijeg stanovništva. Time se svijet sve više nalazi u svojevrsnom začaranom krugu u kojemu se ne može očekivati brži gospodarski probitak najnerazvijenijih zemalja. Dapače, prijeti im sve veće siromaštvo.

Veliki utjecaj na ekonomski razvoj ima **starosna struktura stanovništva**. O starosnoj strukturi ovisi veličina radnog i postradnog kontingenta, odnosno ponuda radne snage i pritisak na zdravstvene i mirovinske fondove. Većina zemalja EU-a, Kanada, Australija i Novi Zeland imaju očekivano trajanje života iznad 80 godina; većina azijskih zemalja ispod 70 godina, a većina afričkih zemalja ispod 60 godina. Najkraći životni vijek, ispod 55 godina,

imaju Lesoto, Obala Bjelokosti, Nigerija, Čad, Sijera Leone i Srednjoafrička Republika. (<https://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.DYN.LEOO.IN/rankings>)

Starenje stanovništva uzrokuje i rast troškova zdravstvenog i mirovinskog sustava. Starije stanovništvo izloženije je različitim, posebice kroničnim bolestima koje zahtijevaju dugo, vrlo često skupo, doživotno liječenje. Sve veća strukturna zastupljenost starijih dobni skupina uz značajno **produ-ljenje životnog vijeka** pogoršava odnos između onih koji uplaćuju i onih koji troše sredstva mirovinskih fondova. Stoga mirovinski sustavi koji su zasnovani na principu generacijske solidarnosti postaju neodrživi. Javlja se potreba njihove reforme, uvode se mirovinski fondovi zasnovani na kapitaliziranoj štednji, povećavaju se stope mirovinskih doprinosa, a nužnim postaje i produljenje radnog vijeka, odnosno rast starosne granice za odlazak u mirovinu.

Može se zaključiti da su i razvijene i nerazvijene zemlje suočene s razvojnim problemima koji imaju uzroke u demografskim obilježjima. U razvijenim zemljama sve je manji udio najmlađih starosnih skupina stanovništva što rezultira smanjenjem radnog kontingenta pa stoga i ponude radne snage. Istodobno se značajno povećava udio starijih starosnih skupina i post-radnog kontingenta. To će dugoročno smanjivati njihove razvojne mogućnosti jer je starije stanovništvo sklonije trošenju, a nema sklonost akumulaciji bez koje nije moguće ostvariti ekonomski rast. S druge strane, najnerazvijenije zemlje imaju ogromni predradni kontingent koji je neobrazovan ili nedovoljno obrazovan. Mogućnosti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i vlastitog razvoja su minimalne, a očekivani životni vijek prekratak. Nemoćni u nastojanjima da pronađu drugačije mogućnosti za svoj opstanak, brojni stanovnici tih zemalja odlučuju se za ilegalno iseljavanje u razvijene zemlje ili za ulazak u manje ili više organizirane migracijske valove ka razvijenim zemljama koji su jedno od ključnih obilježja prepoznatljivosti ovoga desetljeća.

**utjecaj
demografskih
tijekova na
razvojne
probleme**

3.2.3. Ljudski potencijali, ljudski kapital i razvoj

Ljudski potencijali i ljudski kapital su pojmovi koji se najčešće koriste u istraživanjima o doprinosu ljudskog faktora ekonomskom razvoju. Ta dva pojma nerijetko se poistovjećuju i koriste kao sinonimi. No, oni se doista razlikuju. Istražujući **ljudski kapital** usredotočeni smo na vrijednost ulaganja u ljude posredstvom obrazovne i zdravstvene djelatnosti, kao i svih drugih djelatnosti koje doprinose ljudskom razvoju. (Karaman Aksentijević, N., ur. 2012) Ulaganja mogu predstavljati individualni ili društveni trošak, a namije-

ljudski kapital

ljudski potencijali

njena su povećanju ljudskih znanja, vještina i psihofizičkih sposobnosti. Ta znanja, vještine i sposobnosti postaju **ljudski potencijali** onda kada ih ljudi unesu u poslovni proces radi stvaranja nove vrijednosti. Sasvim je jasno da je ljudski kapital ključna komponenta ljudskih potencijala i upravo zbog toga se ova dva pojma nerijetko koriste kao sinonimi.

Pod ljudskim potencijalima podrazumijevaju se ukupne psihofizičke sposobnosti kojima raspolažu poduzeća koja ih mogu upotrijebiti za ostvarenje poslovnih ciljeva. (Bahtijarević Šiber, F. 1999) Na nacionalnoj razini se ljudski potencijali mogu definirati kao ukupna psihofizička energija koju posjeduju stanovnici jedne zemlje, odnosno kojom jedno društvo raspolaže i može je upotrijebiti za ostvarenje svojih razvojnih ciljeva. U predradnoj dobi društvo ima presudan utjecaj na formiranje i razvoj ljudskih potencijala, prvenstveno posredstvom obrazovne i zdravstvene djelatnosti, ali i posredstvom drugih djelatnosti kao što su društvena briga o djeci, sport i kulturna djelatnost. (Karaman Aksentijević, N. 2012)

Ljudski kapital je vrijednost uložena u ljude (zaposlenike) prvenstveno putem obrazovanja i zdravstvene zaštite radi stvaranja znanja, vještina i radnih sposobnosti. U ekonomskoj literaturi izučavaju se prvenstveno ulaganja u obrazovanje jer ih jednostavnije izračunati i utvrditi njihovu efikasnost s gledišta pojedinca. (Karaman Aksentijević, N. 2012)

A. Sauvy jedan je od prvih ekonomista koji je dao značajniji doprinos mjerenju ljudskog kapitala. Formulirao je metodu za izračun vrijednosti ljudskog kapitala koja se sastoji u kumuliranju troškova za uzdržavanje i obrazovanje čovjeka do njegove radne dobi. (Sauvy, A. 1952)

A. Marshall ustvrdio je da je najvrjedniji od svih kapitala onaj koji se ulaže u ljude i ukazivao je na značaj koji za proizvodnju imaju industrijsko obučavanje, organizacija rada i poslovno rukovođenje.

mjerenje vrijednosti ljudskog kapitala

Nastojanja da se izmjeri vrijednost ljudskog kapitala sve su intenzivnija u drugoj polovici i koncem 20. stoljeća jer on postaje glavna konkurentna prednost poduzeća i nacionalnih gospodarstava. Zajednička obilježja zemalja koje su se uspjele uzdići na višu razvojnu razinu bila su relativno obrazovano stanovništvo, odnosno dovoljna raspoloživost ljudskog kapitala. To su Japan, Južna Koreja, Malezija, Tajvan, Singapur, a u novije vrijeme Kina, Indija i Brazil. (<http://bhdinfodesk.com/wordpress/2018/01/06/svjetska-ekonomija-nastavlja-rast/>)

Rast interesa za izučavanje ljudskog kapitala u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća prvenstveno je zasluga nobelovaca T. Schultza i G. Beckera. Obojica se prvenstveno bave ulaganjima u obrazovanje koja tretiraju kao

investiciju u ljudski kapital, a Schultz utvrđuje da **postoji nekoliko skupina aktivnosti i tijekova koji utječu na povećanje ljudskog kapitala**. To su poboljšanje zdravstvenih usluga, formalno obrazovanje, obrazovanje na radnom mjestu, obrazovanje odraslih izvan poduzeća te pojedinačne i obiteljske migracije radi većih mogućnosti zapošljavanja. (Mervar, A. 2003)

Schultz je izradio i proračun za mjerenje ljudskog kapitala koji je utemeljio na kumuliranju ulaganja u komponente kvalitete, odnosno u njihovo poboljšanje (obrazovanjem i stručnim usavršavanjem te zdravstvenom zaštitom), ali u obračun unosi i izgubljene zarade ljudi koji su se obrazovali kao i razne gubitke kao što su, primjerice, oni što nastupaju uslijed smrtnosti. (Schultz, T. 1985)

Friedrich i Johann von Thunen koristili su dvije metode za procjenu vrijednosti ljudskog kapitala. To su kapitaliziranje neto vrijednosti budućih zarada po tržišnoj kamatnoj stopi i ukupnog troška razvoja čovjeka određene životne dobi. (Jarvis, P. H. 2000)

U publikacijama OECD-a navode se tri načina mjerenja ljudskog kapitala: pomoću troškova školovanja i stručnog usavršavanja, pomoću testiranja kompetencija; pomoću pokazatelja „postignuća”: nadnica, sigurnosti posla, statusa radnog mjesta.

Uz procjenu vrijednosti ljudskog kapitala **u 20. stoljeću sve su se više nastojali procijeniti ljudski potencijali**. Tako su, primjerice, F. Harbison i Ch. Myers uz pomoć sedam parcijalnih pokazatelja, koji izražavaju obrazovne, znanstvene i zdravstvene kapacitete i potencijale zemlje, izračunavali složeni indeks razvijenosti ljudskih potencijala. (Harbison, F. i Myers, Ch. 1964) Prema M. J. Bowman, ljudske potencijale valja procijeniti kao cjelokupnu vrijednost usluga koje će zaposlenici pružiti u predvidljivom radnom vijeku umanjenju za diskont za odgovarajući broj godina. (Bowman, M. J. 1974)

U najnovije vrijeme OUN izračunava *Human Development Index* (HDI), odnosno indeks ljudske razvijenosti ili indeks humanog razvoja. U poglavlju 1.2. on se navodi kao sve češće korišteni pokazatelj dostignute razine razvijenosti zemlje. No, on je istodobno izuzetno dobar pokazatelj razvijenosti ljudskih potencijala jer dvije od tri njegove komponente zapravo izražavaju tu razvijenost. To su indeks obrazovanosti stanovništva i duljina životnog vijeka koja najbolje oslikava zdravstveno stanje stanovništva.

Značaju ljudskih potencijala i ljudskog kapitala za ekonomski razvoj počinje se pridavati sve veća pažnja sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. U posljednjih dvadesetak godina čak i neoliberali prepoznaju obrazovanje i zdravstvo; dakle, djelatnosti koje najviše doprinose formiranju

**procjena
razvijenosti
ljudskih
potencijala**

**istraživanja o
značaju ljudskih
potencijala i
ljudskog kapitala
za ekonomski
razvoj**

ljudskog kapitala i razvoju ljudskih potencijala kao područja u kojima država treba intervenirati ne samo zbog nesavršenosti tržišta, već i zbog nužnosti razvojnog procesa.

F. Harbison i Ch. Myers utvrdili su pravilnost koja se iskazuje kao potreba višestrukog rasta razvijenosti ljudskih potencijala da bi se postiglo udvostručenje nacionalnog dohotka po stanovniku. (Harbison, F. i Myers, Ch. 1964) Zato su njihovi izračuni pokazali da su najrazvijenije zemlje koje su imale 13 puta veći dohodak po stanovniku od nerazvijenih istodobno imale čak 38 puta razvijenije ljudske potencijale.

E. Denison u klasifikaciji izvora rasta naglašava da na *output* u proizvodnoj funkciji ne utječe samo količina uloženog rada jer se *output* može povećati ulaganjem u obrazovanje, stručno usavršavanje, zdravlje i profesionalnu mobilnost zaposlenih. (Denison, E. 1972) Radi se, dakle, o ulaganjima u ljudski kapital, odnosno u povećanje ljudskih potencijala.

Želeći objasniti utjecaj ljudskog kapitala na ekonomski razvoj, R. Lucas je 1988. godine unaprijedio Uzawin model i tako je nastao Uzawa-Lucasov dvosektorski model akumulacije ljudskog kapitala koji objašnjava utjecaj ljudskog kapitala na ekonomski razvoj. U tom modelu prvi je sektor proizvodnje, a drugi sektor obrazovanja. Sektor obrazovanja presudan je za razvoj ljudskog kapitala, a ljudski kapital koji dolazi u proizvodni sektor je pokretačka snaga rasta. (<http://www.economypoint.org/u/uzawa-lucas-model.html>)

Istraživanja Azariadis i Drazena s početka 90-ih godina dvadesetoga stoljeća pokazuju da su investicije u ljudski kapital nužan uvjet za stabilan ekonomski rast u zemljama koje imaju nisku opću razinu znanja te da one moraju dostići određenu razinu akumuliranog ljudskog kapitala kako bi ostvarile značajnije eksternalije od ulaganja u ljudski kapital. D. Ray ukazuje na činjenicu da zemlje niskog dohotka i niske razine fizičkog kapitala mogu ostvariti gospodarski rast i razvoj ako imaju srednju ili višu razinu razvijenosti ljudskih potencijala dok su zemlje niske razvijenosti ljudskih potencijala osuđene na gospodarsko zaostajanje. (Ray, D. 1998)

Pripadnici endogene teorije, koja je najnovija teorija ekonomskog rasta, tražeći odgovor na pitanje što čini rezidual u klasičnim jednadžbama rasta razvili su tri nova modela rasta od kojih se u dva izravno govori o ljudskom kapitalu. To su (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2009):

- modeli utemeljeni na eksternalijama (Romer) prema kojima nove investicije u kapital (fizički i ljudski) dugoročno doprinose ekonomskom rastu
- AK modeli koji gospodarski rast objašnjavaju kao isključivu posljedicu akumulacije ljudskog i fizičkog kapitala (Becker, Murphy, Tamura).

3.2.4. Obrazovna struktura stanovništva kao značajna odrednica razvijenosti ljudskih potencijala

Brojni ekonomisti koji su izučavali rezidual u proizvodnoj funkciji naglašavali su da ga je moguće protumačiti doprinosom znanja i obrazovanja (E. Denison, S. Kuznets, M. Reder, M. S. Višnjev, B. Higgins, M. Adisesiah, S. Lebergot). Doprinos ljudskih potencijala ekonomskom rastu i razvoju na makrorazini u znanstvenoj se literaturi prvenstveno mjeri utjecajem koji obrazovanost stanovništva ima na ekonomski rast, i to tako da se izračunava korelacija između dostignute razine obrazovanosti i dostignute razine BDP-a po stanovniku. (Harper Anderson, E. 2008, Hayton, Y. C. 2005, Jayasuiriya, H. 2005) Iz toga se može zaključiti da je obrazovanost stanovništva ključna odrednica razvijenosti ljudskih potencijala. Istodobno, kretanje prosječnog broja godina školovanja po zaposlenom koristi se kao pokazatelj količine ljudskog kapitala u zemlji. (Obadić, A. i Tica, J., ur. 2016: 19)

**utjecaj
obrazovanosti
stanovništva na
dohodak i
ekonomski rast**

Iz tablice 3.5. je vidljivo da zemlje s najobrazovanijim stanovništvom imaju i do 10 puta veći prosječni broj godina obrazovanja stanovništva od onih koje imaju najneobrazovanije stanovništvo te da **zemlje s najobrazovanijim stanovništvom pripadaju skupini zemalja s najvišim dohotkom, dok su one s najneobrazovanijim stanovništvom najnerazvijenije zemlje svijeta.**

Tablica 3.5.: Prosječne godine školovanja i GNI per capita u zemljama visokog i niskog dohotka u 2015. godini

Država	Prosječne godine školovanja	GNI <i>per capita</i> (PPP u USD)
Švicarska	13,4	52 159
SAD	13,2	52 549
Australija	13,2	43 655
Njemačka	13,2	36 864
Norveška	12,7	60 657
Danska	12,7	41 752
Novi Zeland	12,5	34 762
Irska	12,3	51 899
Hrvatska	11,2	17 268
Zimbabve	7,7	1 688
DR Kongo	6,1	737
Srednjoafrička Republika	4,2	825
Mozambik	3,5	646
Burundi	3,0	390
Čad	2,3	816
Niger	1,7	771
Burkina Faso	1,4	1 173

Izvor: Human Development Report 2016, United Nations Development Programme <http://hdr.undp.org/en/data>

Zemlje koje imaju visok indeks ljudskog razvoja ostvarile su u 2015. godini prosječni dohodak od 39.605 USD po stanovniku, a njihovi stanovnici u dobi od 25 i više godina imali su prosječno 12,2 godine obrazovanja. Zemlje niskog indeksa ljudskog razvoja u istoj su godini ostvarile prosječan dohodak od 2.649 USD po stanovniku i prosječno im je trajanje obrazovanja bilo samo 4,6 godina.

Koliko je važna obrazovanost stanovništva pokazuje i činjenica da je L. V. Stepanov još početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća naglašavao da realnost američkog društva kao i **logika svjetskog ekonomskog razvoja ukazuju na to da će se sve više stvarati situacija u kojoj će ljudi koji su dobro obrazovani ovladati onima koji su manje obrazovani**. Doista, kako je to već objašnjeno u drugome poglavlju, pedesetak godina kasnije vrlo je uočljivo da obrazovanost stanovništva ima snažan utjecaj na razvojne nejednakosti između pojedinih zemalja, kao što ima utjecaj i na siromaštvo i dohodovne nejednakosti unutar pojedinih zemalja.

Tablica 3.6.: Prosječne i očekivane godine obrazovanja u odabranim zemljama visokog i niskog dohotka u 2010. i 2015. godini

Država	2010.		Država	2015.	
	Očekivane godine školovanja	Prosječne godine školovanja		Očekivane godine školovanja	Prosječne godine školovanja
Australija	20,5	12	Australija	20,4	13,2
Novi Zeland	19,2	12,1	Danska	19,2	12,7
Irska	18,2	12,3	Novi Zeland	19,2	12,5
Norveška	17,3	12,6	Irska	18,6	12,3
Danska	16,9	12,9	Norveška	17,7	12,7
Njemačka	16,8	13,0	Njemačka	17,1	13,2
SAD	16,6	12,9	SAD	16,5	13,2
Švicarska	15,6	13,4	Švicarska	16,0	13,4
Hrvatska	14,5	9,0	Hrvatska	15,3	11,2
Zimbabve	10,1	7,2	Burundi	10,6	3,0
Burundi	9,6	2,7	Zimbabve	10,3	7,7
Mozambik	9,5	1,2	DR Kongo	9,8	6,1
DR Kongo	8,8	5,4	Mozambik	9,1	3,5
Srednjoafrička republika	6,8	4,2	Burkina Faso	7,7	1,4
Burkina Faso	6,7	1,4	Čad	7,3	2,3
Čad	6,7	1,9	Srednjoafrička republika	7,1	4,2
Niger	4,3	1,4	Niger	5,4	1,7

Izvor: Human Development Report 2016, United Nations Development Programme <http://hdr.undp.org/en/dataignete>

Uspoređujući podatke iz tablice 3.6. koji se odnose na 2010. i 2015. godinu može se zaključiti da se, s obzirom na prosječan broj završenih godina obrazovanja, stanje u nerazvijenim zemljama poboljšava. Međutim, dinamika promjena je uglavnom vrlo spora pa bi, ako ona ostane nepromijenjena, primjerice Nigeru trebalo gotovo 50 godina da dostigne prosječno osam godina obrazovanja, a to bi značilo da bi svaki njegov stanovnik imao tek završenu osnovnu školu.

Nerazvijene zemlje još uvijek se bore s iskorjenjivanjem nepismenosti. U 50 od 187 statistikom UN-a obuhvaćenih zemalja svijeta (*Human Development Report* 2016) stopa nepismenosti u 2015. godini bila je veća od 20 %, a u nekima od njih još uvijek je veća i od 50 %, što znači da je svaki drugi stanovnik nepismen (Niger, Afganistan, Južni Sudan, Sijera Leone, Srednjoafrička Republika, Mali, Etiopija, Burkina Faso, Benin, Čad, Obala Bjelokosti). U zemljama visokog i srednjeg dohotka više od 2/3 stanovništva u dobi od 25 i više godina završilo je neki od oblika sekundarnog (srednjoškolskog) obrazovanja, a u nerazvijenim između 5 i 25 %. Najmanje ih je u najnerazvijenijim zemljama pa tako manje od 10 % imaju Butan, Burkina Faso, Čad, Niger i Mozambik. Također valja naglasiti da je preko 3/4 stanovništva odgovarajuće dobne skupine u zemljama visokog i višeg srednjeg dohotka obuhvaćeno tercijarnim obrazovanjem, a u najnerazvijenijim zemljama do 10 %. Sve navedeno ukazuje na to da, unatoč nekim pozitivnim pomacima u posljednjih desetak godina, **razvojne šanse nerazvijenih neće se značajnije povećati ne budu li značajno povećana ulaganja u obrazovanje**; dakako, uz pomoć razvijenijih zemalja.

Veliki napori i značajna sredstva koje razvijene zemlje ulažu u obrazovanje vlastitog stanovništva prvenstveno su rezultat spoznaje da ekonomski razvoj nije moguć bez sve bržeg razvoja ljudskih potencijala. **Društvo koje obiluje obrazovanim stanovništvom lakše prihvaća promjene i na njih pravovremeno reagira što poboljšava njegovu poziciju u međunarodnom okruženju.** Obrazovanost stanovništva nije samo pretpostavka ekonomskog, već i svekolikog društvenog razvoja.

Govoreći o obrazovanosti stanovništva važno je naglasiti razmišljanja Todara i Smitha koji obrazovanje, kao i zdravlje, ne smatraju samo uvjetom razvoja. Oni s pravom tvrde da su povećanje obrazovanosti i poboljšanje zdravlja stanovništva ujedno i razvojni ciljevi jer je zdravlje osnova dobrobiti, a obrazovanost je neophodna u zadovoljavanju ljudskih potreba i nadgradnji života. Oboje predstavljaju osnovu u proširenju ljudskih mogućnosti pa se stoga nalaze u temeljima ekonomskog razvoja. (Todaro, M. P. i Smith, S. C. 2006)

3.3. Znanje i tehničko-tehnološki napredak

Zoran Ježić

U suvremenom dobu upravljanje proizvodnim čimbenicima postaje važnije od njihova posjedovanja. Dolazi do potpune mehanizacije fizičkih poslova, rastuće kibernetizacije intelektualnih procesa upravljanja, većeg ovladavanja energijom, ovladavanja prostorom i vremenom, nastaju nove znanstvene discipline, sve se više ulaže u znanstvena istraživanja, a vrijeme od znanstvenog istraživanja do primjene otkrića postaje sve kraće. Eksplozivne promjene u području znanstvenih istraživanja dovode do toga da je trajanje stečenog znanja sve kraće, a zbog toga nastaje nužnost trajnog obrazovanja. Sve više se povećava jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Slobodan, transnacionalni tijek ideja, informacija, znanja, ljudi, roba i kapitala stvara novi ekonomski i ukupni razvojni smjer. Razvoj novih tehnologija dovodi do sve većeg udjela i važnosti znanja, obrazovanja i inovativnosti te značaja istraživanja i razvoja.

tehnologija

Pojam tehnologija dolazi od grč. "tekhologija" („techne“, „τέχνη“ („vještina“) i „logia“, „λογία“ („nauka, znanost“)) što predstavlja sustavno postupanje i ima više značenja: prema definiciji UN-a to je skup saznanja potrebnih za izradu nekog proizvoda, tj. za primjenu procesa. Prema Rozmanu tehnologijom se smatra znanje koje je potrebno da se *inputi* pretvore u proizvode i usluge.

tehnološki razvoj

Pojam tehnološka promjena predstavlja promjene u procesima proizvodnje ili uvođenje nekih novih proizvoda kako bi se postigao veći ili poboljšani *output*, a tehnološki razvoj proizvodne i organizacijske promjene koje vode unaprijeđenju, boljoj podjeli i usklađivanju rada, stvarajući porast proizvodnih učinaka na jedinicu uloženog rada.

Ekonomija znanja i informacija imaju značajan utjecaj na ekonomski rast i razvoj. Ekonomija znanja je dominantno elektronska ekonomija zasnovana na informacijama, znanju te novim (digitalnim) vještinama. U posljednjih desetak godina javlja se trend povećanja visoke tehnologije u svjetskoj razmjeni te dolazi do (Karaman, Ježić 2012):

- promicanja kreativnosti i inovativnosti
- poticanja interdisciplinarnog i multidisciplinarnog istraživačkog pristupa
- promjena organizacijskih struktura radi povećanja djelotvornosti
- povezivanja znanosti i gospodarstva kroz bržu komercijalizaciju rezultata istraživanja
- okupljanja znanstvenih i financijskih resursa; razvijanja istraživačkih i obrazovnih kapaciteta
- povećanja ulaganja u istraživanje i razvoj.

Na postojećem stupnju razvoja znanosti, tehnike i tehnologije, ali i ljudskog društva, ulaganje u obrazovanje ljudskih potencijala postaje jedna od najvažnijih investicija za suvremeni razvoj. Dokaz tomu je činjenica da je samo oko 15 % zemalja na svijetu visokorazvijeno, a njihov udio u svjetskom bogatstvu iznosi oko 80 %. (Svjetska banka 2017) Suvremena ekonomija znanja temelji se na specijaliziranim znanjima, prvenstveno vještini povezivanja i identifikaciji problema te njegova rješavanja. Kvalitete djelatnika koji posjeduju takve vještine su multiobrazovanost, nezavisna inicijativnost, kreativnost, komunikativnost, smisao za odgovornost, kooperativnost, razumijevanje tehnologija i okoline. Inovativnost i kreativnost postaju sposobnosti strategijskog djelovanja te stvaranja saveza i poticanja razvoja i promjena.

Tehnološki napredak za mnoge je ekonomiste najvažniji izvor ekonomskog rasta. **Tehnološki napredak može biti: neutralan, tehnološki napredak koji štedi rad i tehnološki napredak koji štedi kapital.** Tehnološki napredak je **neutralan** onda kada se s istom količinom i kombinacijom faktorskih *inputa* ostvaruje viša razina *outputa*. Tehnološki napredak koji **štedi rad** rezultira smanjenjem utroška ljudskog rada po jedinici proizvoda pa se s istom količinom rada može proizvesti više. Rezultat tehnološkog napretka koji **štedi kapital** su efikasnije ili jeftinije radno intenzivne metode proizvodnje.

Ekonomski rast i blagostanje temelje se na kombinaciji dobrog funkcioniranja sustava obrazovanja i razvijenosti istraživačkih kapaciteta koji određuju razvoj inovacija i tehnologije. Naime, ljudski kapital postaje pokretač stvaranja znanja koja omogućuju povećanje broja inovacija, a one dovode do tehnoloških promjena koje značajno ubrzavaju ekonomski rast.

Navedeni efekt nije jednak u svim nacionalnim gospodarstvima. Visokorazvijenije zemlje koje ulažu značajna sredstva u razvoj ljudskih potencijala ostvaruju i veći ekonomski rast i razvoj. Zemlje koje izdvajaju manja sredstva za razvoj ljudskih potencijala, tehnoloških i istraživačkih kapaciteta, ostvaruju niže stope rasta, a time i zaostajanje za visokorazvijenim zemljama.

3.3.1. Faze razvoja tehnologije

Postoje tri faze razvoja tehnologije. To su: **otkriće – inovacija – difuzija**.

Prema Rothwellu postoji nekoliko modela inovacijskih procesa (tablica 3.7.). Svaki od ovih modela tehnologiju stavlja u drugu perspektivu, ali je naglasak stavljen na funkciju istraživanja i razvoja.

Tablica 3.7.: Faze razvoja tehnologije

Godine	Model	Karakteristike
1960-e	<i>Technology-push</i>	Linearno-sekvencijalni proces s naglaskom na <i>R&D</i> (istraživanje i razvoj)
1970-e	<i>Market-pull</i>	Linearno-sekvencijalni proces s naglaskom na tržište – <i>R&D</i> samo odgovara na zahtjeve tržišta
1980-e	Model povezivanja (<i>coupling</i>)	Integracija <i>R&D</i> -a i marketinške funkcije
1990-e	Interaktivni model	Kombinacija <i>push</i> i <i>pull</i> modela
2000-e	Mrežni model	Potiče se prikupljanje znanja i vanjsko povezivanje

Izvor: Rothwell, Roy (1994), Towards the Fifth-Generation Innovation Process, u: International Marketing Review, Vol. 11, 1, str. 7–31.

industrijske revolucije

Istraživanje i razvoj značajno su potaknuli industrijsku revoluciju.

U drugoj polovici 18. stoljeća ručna se proizvodnja počela zamjenjivati parnim strojevima. Time je počeo razvoj koji je od kraja 18. do sredine 19. stoljeća temeljito izmijenio ranije političke, gospodarske i društvene sustave u većem dijelu svijeta. Riječ je o **Prvoj industrijskoj revoluciji**.

U 18. stoljeću je najveću manufakturnu proizvodnju imala Engleska. U njoj se povećavala potreba za tkaninama pa su proizvođači tkanina, radi povećavanja i ubrzavanja proizvodnje, primjenjivali izume u poduzećima. U Engleskoj su proizvođači sve više ulagali novac u stvaranje novih izuma. No, najpoznatiji je bio izum parnog stroja. Njega je 1764. godine usavršio James Watt. Pronalazak parnog stroja izazvao je veliki preokret u proizvodnji, odnosno revoluciju u prerađivačkim djelatnostima ili industriji. Manufakturna proizvodnja zamijenjena je tvorničkim radom. Promjene izazvane primjenom parnog stroja nazivaju se Prvom industrijskom revolucijom.

U drugoj polovici 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća dolazi do novih spoznaja o znanosti i brojnih tehničkih otkrića. Nastupilo je doba velikih promjena u gospodarstvu – Druga industrijska revolucija. U Sjedinjenim Američkim Državama otkriven je 1859. godine prvi izvor nafte. Otada će nafta postupno postajati najvažniji izvor pogonske energije u svijetu. **Druga**

industrijska revolucija izazvala je velike promjene u načinu života. Nastavljene su migracije sa sela u gradove, a oko velikih industrijskih središta povećavala se gustoća naseljenosti.

Digitalna revolucija ili **Treća industrijska revolucija** promjena je iz analogne i elektronske tehnologije u digitalnu tehnologiju koja se pojavila 1980. godine i nastavlja se razvijati i danas. Valja naglasiti da je njezino izvorište u 1947. godini i izumu tranzistora, a veliki računalni sustavi javljaju se pedesetih i šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Glavna karakteristika ovoga razdoblja je masovna proizvodnja i široka uporaba digitalnih logičkih krugova i njenih izvedenih tehnologija.

Četvrta industrijska revolucija raste iz treće, koja je ponudila razvoj digitalnih tehnologija, ali se smatra novom erom zbog eksplozivnosti razvoja, brzine tehnoloških otkrića i ogromnog utjecaja novih sustava. Nova industrijska revolucija odlikuje se nizom novih tehnologija koje spajaju fizički, digitalni i biološki svijet utječući na sve discipline, ekonomije i industrije. Što je zapravo Četvrta industrijska revolucija? Najčešće objašnjenje je da je Četvrta industrijska revolucija trenutna razvojna okolina u kojoj tehnologije i trendovi poput Interneta stvari (IoT), robotike, virtualne stvarnosti (VR) i umjetne inteligencije (AI) mijenjaju način na koji živimo i radimo.

Četvrta industrijska revolucija donosi napredak u mnogim područjima, poput genetike, umjetne inteligencije, nanotehnologije ili biotehnologije.

Značajni suvremeni tehnološki tijekovi su:

- elektronika
- digitalizacija
- robotika
- genetski inženjering i biotehnologija
- zelena energija
- novi materijali
- nanotehnologija
- kvantna računala
- umjetna inteligencija
- računalne mreže
- *big data*
- *clouding*
- *klouting*
- Internet stvari (*IoT*)
- Industrija 4.0.

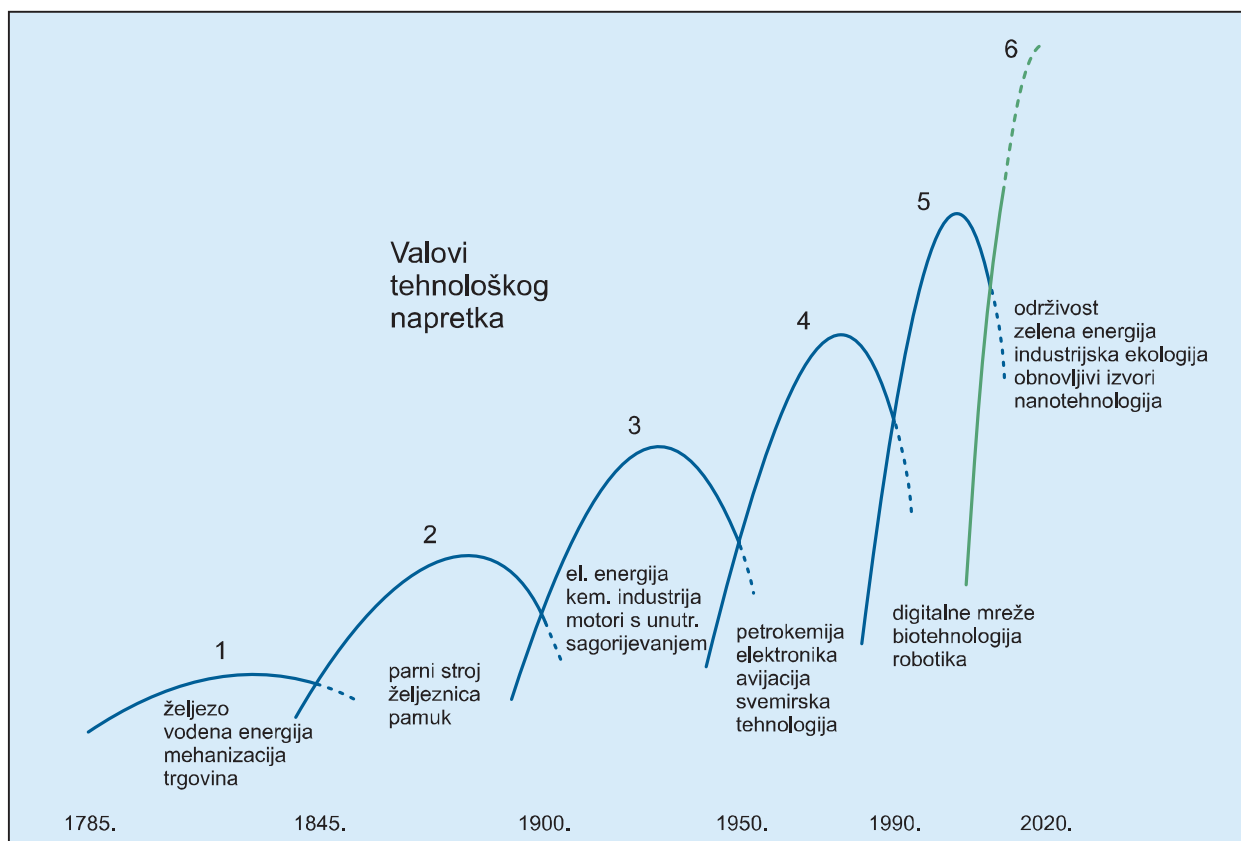
**suvremeni
tehnološki
tijekovi**

Elektronika je područje elektrotehnike koje se bavi proučavanjem i kontrolom protoka elektrona i elektronskih sklopova koji se sastoje od pasivnih i aktivnih elektroničkih elemenata. Robotika je grana inženjerske znanosti i tehnologija robota, njihov dizajn, proizvodnja te primjena. Gensko (genetičko) inženjerstvo predstavlja skup metoda kojima se mijenja genski ustroj jedinke. Svi ovi suvremeni tehnološki tijekovi zasnivaju se na računalnim mrežama kao skupinama međusobno povezanih računala koji dijele resurse. Podloga dijeljenja u digitalnoj ekonomiji je umjetna inteligencija, računalne mreže (*clouding* i *klouting*). Industrija 4.0 (<https://www.bcg.com/capabilities/operations/embracing-industry-4.0-rediscovering-growth.aspx>) temelji se na navedenim tehnološkim tijekovima te se smatra da će značajno utjecati na ekonomski rast i razvoj zemalja, ali i na produbljivanje razlika među njima.

valovi tehnološkog napretka

U nastavku se prikazuje shema valova tehnološkog napretka koji su značajno utjecali na ekonomski rast i razvoj. Smatra se da postoji šest valova tehnološkog napretka koji se poklapaju s valovima industrijskih revolucija.

Shema 3.3.: Valovi tehnološkog napretka

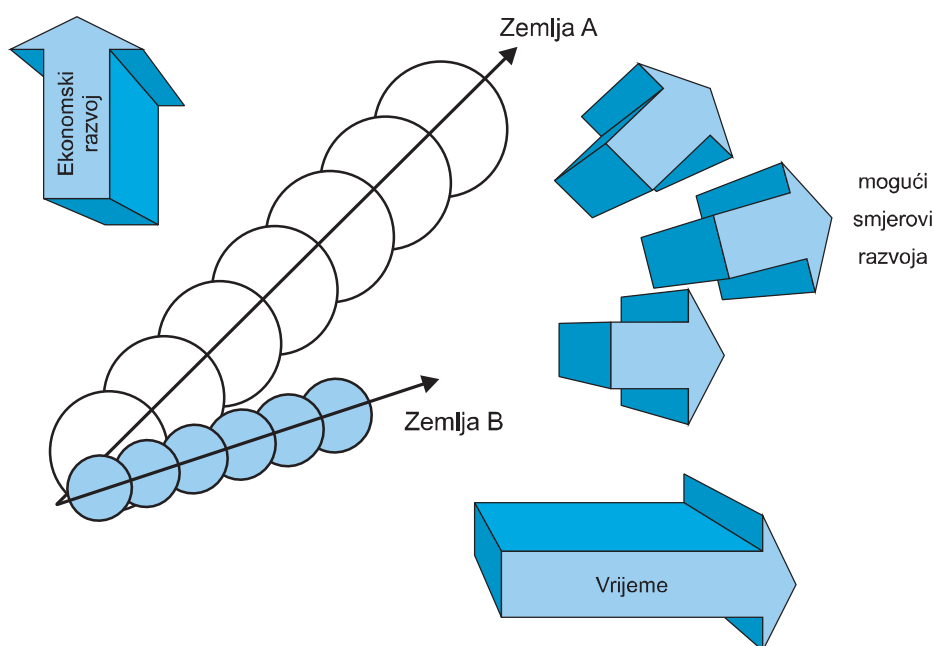
Izvor: prilagodba autora prema Rifkin, 2014., <https://frankdiana.net/2014/12/11/the-third-revolution/>

3.3.2. Znanje i obrazovanje kao pretpostavka tehnološkog napretka

S obzirom na važnost znanja i tehnologije za ekonomski rast i razvoj, treba naglasiti da je Robert Solow u jednadžbu rasta uveo tehnološki napredak kao treću, neovisnu, varijablu. On zastupa tezu da je tehnološki napredak rezidualni faktor koji objašnjava dugoročni rast, određen je egzogeno i ne ovisi o ostala dva faktora (radu i kapitalu). Prema neoklasičnim teorijama ekonomski je rast posljedica ili kratkoročnih promjena (prilagodbi) rada ili promjena u tehnologiji. Teorija endogenog rasta pokušava objasniti onaj dio stope rasta koji je u neoklasičnim jednadžbama označen kao rezidual. Prema jednom od pravaca u okviru te teorije, koji je poznat kao „modeli zasnovani na istraživanju i razvoju”, upravljanje znanjem postaje strategija uspjeha koja se koncentrira na racionalnu, odnosno efektivnu i efikasnu uporabu znanja kao važnog nematerijalnog resursa u suvremenim proizvodnim i uslužnim procesima. Učinkovito korištenje znanja postaje nužan preduvjet gospodarskog rasta i razvoja.

**tehnološki
napredak –
rezidualni faktor
u teorijama rasta**

Shema 3.4.: Očekivana kretanja zemalja visokog i niskog stupnja apsorpcije znanja, tehnologije i inovacija

Izvor: izrada autora

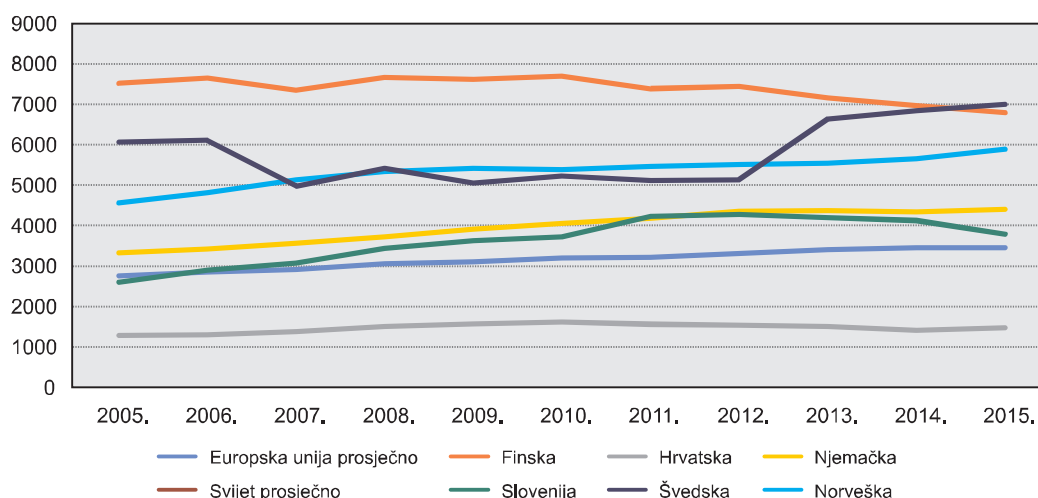
Shema 3.4. prikazuje dvije zemlje (A i B) koje u vremenu (t) ostvaruju brži i sporiji ekonomski rast i razvoj. Zemlja A, koja ima obrazovanije stanovništvo (veći ljudski kapital) od zemlje B, značajno ubrzava ekonomski rast jer

obrazovanije stanovništvo postaje pokretač stvaranja znanja koja omogućuju povećanje broja inovacija, a one dovode do tehnoloških promjena koje stalno ponavljaju navedeni ciklus sukladno „idealnom” krugu utjecaja ljudskih potencijala, tehnologije, inovacija i sposobnosti njihove apsorpcije na gospodarski rast i razvoj.

Iz sheme je uočljiv i značajno manji rast kod zemlje B. Dinamika rasta je znatno sporija te toj zemlji treba značajno više vremenskih jedinica kako bi dostigla zemlju A. No, valja uočiti i da zemlja B, zapravo, nikada neće dostignuti zemlju A ako se trend prikazan shemom nastavi. Zemlja B trebala bi značajno unaprijediti svoju politiku razvoja ljudskih potencijala, inovacijsku i tehnološku politiku te učinkovito upravljati znanjem. U konkurentnom gospodarstvu temeljenom na znanju, upravljanje znanjem postaje strategija uspjeha koja se koncentrira na racionalnu, odnosno efektivnu i efikasnu upotrebu znanja kao važnog nematerijalnog resursa u suvremenim proizvodnim i uslužnim procesima. **Učinkovito korištenje znanja postaje nužan preduvjet gospodarskog razvoja.** U takvim uvjetima konkurentska pozicija nacionalnog gospodarstva prvenstveno ovisi o kvaliteti njegovih ljudskih potencijala. Njihovo korištenje i ulaganje u njih postaju ključni faktori razvoja, a obrazovanje omogućuje stjecanje znanja, vještina, stavova i vrijednosti potrebnih pojedincu za ispunjavanje radnih i društvenih uloga.

Povećanje udjela visokoobrazovanog stanovništva komponenta je dugoročne strategije razvoja istraživačkih kapaciteta. Ulaganjem u njihov razvoj ostvaruje se dinamična koordinacija veze znanosti i društva te se promovira učinkovitost dvostranog komunikacijskog kanala znanost – društvo. Grafikon 3.2. koji slijedi prikazuje broj istraživača na 1000 stanovnika u odabranim najrazvijenijim zemljama EU-a.

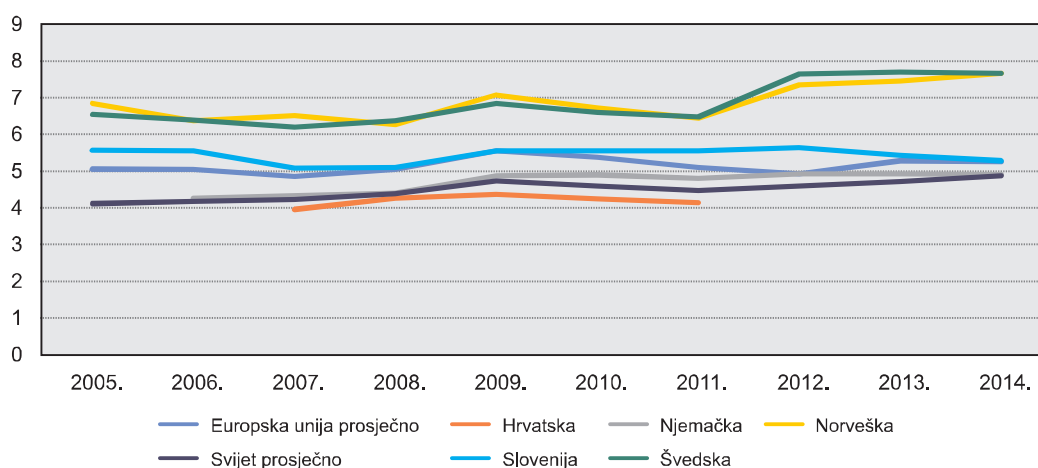
Grafikon 3.2.: Broj istraživača na mil. stanovnika (uključeni su i svi studenti doktorskih studija koji stvaraju nova znanja, proizvode, procese i metode) u odabranim zemljama 2005. – 2015. godine

Izvor: izrada autora prema www.worldbank.org

Republika Hrvatska ima na milijun stanovnika 1553 stanovnika koji rade u istraživanju i razvoju (ili su studenti doktorskih studija koji razvijaju nova znanja, proizvode, procese i metode), manje od prosjeka Europske unije. Finska kao visokorazvijena zemlja ima 4,7 puta više (7423 stanovnika na milijun stanovnika) uključenih u istraživanje i razvoj. Iako broj visoko-obrazovanih u Republici Hrvatskoj raste, taj rast je sporiji nego u zemljama EU-a (posebice u najrazvijenijim zemljama, Njemačkoj, Danskoj i Finskoj). Zaostajanja će biti i veća s obzirom na to da Hrvatska za obrazovanje izdvaja 4,5 % BDP-a (manje od prosjeka za svijet i Europsku uniju).

Grafikon 3.3.: Potrošnja za obrazovanje (% BDP-a) u odabranim zemljama 2005. – 2015. godine

Izvor: izrada autora prema www.worldbank.org

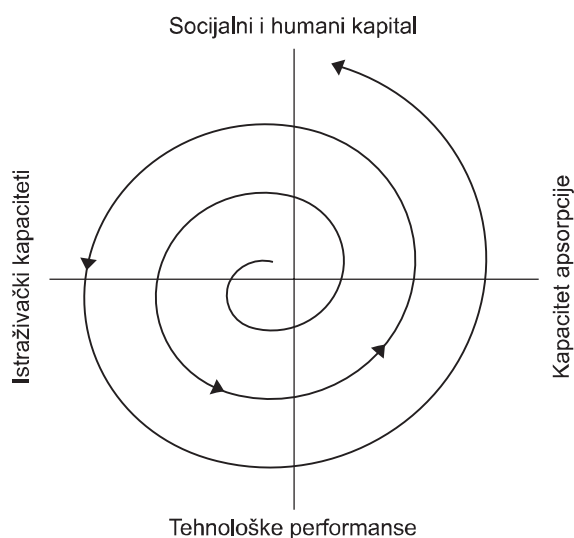
Obrazovaniji ljudski potencijali stvaraju veći broj znanstvenih i stručnih istraživanja čiji je rezultat veći broj znanstvenih publikacija koje doprinose povećanju broja patenata, licenci i žigova. Republika Hrvatska je u 2015. godini imala 251 patent (Kina 670.777 patenata, Finska 1827, Njemačka 61.340) (www.worldbank.org). Prema izvješću Europske komisije (*Svjetski trendovi privatnih ulaganja u istraživanje i razvoj*, prosinac 2014.), ulaganja u istraživanje i razvoj poduzeća sa sjedištem u EU-u porasla su za 2,6 % u 2013. godini. Ipak, taj rast je usporen (s obzirom na prethodne godine) i niži je od svjetskog prosjeka za 2013. godinu (4,9 %) te zaostaje za rastom ulaganja u SAD-u (5 %) i Japanu (5,5 %). Podaci pokazuju da su 633 poduzeća sa sjedištem u EU-u uložila 162,4 milijarde eura u 2013. godini, dok su 804 poduzeća sa sjedištem u SAD-u uložila 193,7 milijardi eura, a 387 japanskih poduzeća uložilo je 85,6 milijardi eura. Volkswagen, proizvođač automobila sa sjedištem u EU-u, već je drugu godinu zaredom na prvome mjestu s ukupnim ulaganjima u istraživanje i razvoj u iznosu od 11,7 milijardi eura. Na popisu 2500 poduzeća iz EU-a nema niti jednog iz Hrvatske, a u prvih 10 pet je iz Njemačke. (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-2342_hr.htm) S obzirom na činjenicu da se sposobnost apsorpcije znanja i tehnologije ogleda u uspješnoj difuziji novih tehnologija u gospodarstvu, apsorpcija znanja i tehnologije ogleda se u većoj produktivnosti radne snage koja generira veću proizvodnju, a time i višu razinu dohotka. Utjecaj razvijenosti istraživačkih kapaciteta, inovacija i tehnologije ogleda se i u uspješnom upravljanju ljudskim potencijalima u konkurentnom gospodarstvu.

**važnost
financiranja
obrazovanja i
istraživanja**

Obrazovanje i razvoj ljudskih potencijala igraju temeljnu ulogu u ekonomskom, društvenom i političkom razvoju u različitim zemljama svijeta. To je ključ za poboljšanje kvalitete roba i usluga i povećanja produktivnosti. Slaba znanstvena baza pojedinih zemalja izravna je posljedica smanjenog financiranja. Kao važna strategija razvoja konkurentnosti u ekonomiji znanja nameće se financiranje obrazovanja i znanstvenih istraživanja. Stoga je prijeko potrebno promicati cjeloživotno učenje, razvoj pojedinih vještina i jačanje odnosa između industrije i obrazovnih institucija. Moderne metode obrazovanja pružaju nastavnicima velike prednosti.

U društvu znanja potrebno je i osnažiti opće ljudske etičke vrijednosti te neprekidno razvijati metode učenja, motivaciju, sposobnosti za samostalno učenje, povezati odgojno-obrazovne ustanove s njihovim okruženjem, osobito s tržištem; razvijati i primjenjivati metode djelotvornog podučavanja i učenja te objektivnog vrednovanja i javnog priznavanja stečenih znanja i umijeća, odnosno osposobljenosti. To bi bilo moguće ostvariti povećavanjem ulaganja u obrazovanje iz javnih izvora i uvođenjem stimulacija i poreznih olakšica za osobno financiranje obrazovanja.

Shema 3.5.: „Idealan” krug utjecaja ljudskih potencijala, tehnologije, inovacija i sposobnosti njihove apsorpcije na gospodarski rast i razvoj

Izvor: prilagodba autora prema How Universities Promote Economic Growth, The World Bank, Washington 2007.

Ekonomski rast i blagostanje temelje se na kombinaciji dobrog funkcioniranja sustava obrazovanja i razvijenosti istraživačkih kapaciteta koji određuju razvoj inovacija i tehnologije. Obrazovani zaposlenici, odnosno ljudski kapital, postaju pokretači stvaranja znanja koja omogućuju povećanje broja inovacija, a one dovode do tehnoloških promjena koje značajno ubrzavaju ekonomski rast.

Eksplozivne promjene u području znanstvenih istraživanja dovode do toga da je trajanje stečenog znanja sve kraće pa zbog toga nastaje nužnost trajnog obrazovanja. Naime, znanje postaje sve složenije pa se često govori o „hiperkompleksnosti”, odnosno složenosti društva i znanja.

Tablica 3.8.: Složenost znanja i oblici složenosti znanja

Kategorija znanja	Oblik znanja	Određenje znanja
1. Znanje prvog reda – jednostavno znanje	Znanje o nečemu	Znanje o činjenicama / činjenično znanje
2. Znanje drugog reda – složeno znanje	Znanje o uvjetima učenja / znanja	Refleksivno znanje
3. Znanje trećeg reda – hiperkompleksno znanje	Znanje o uvjetima refleksivnog sustava znanja	Sustavno i kreativno znanje
4. Znanje četvrtog reda	Kompleksno znanje	Sinergija znanja svih članova društva

Izvor: Lars Qvortrup: The Hypercomplex Society, University of Southern Denmark, 2004, str. 2 i Lars Qvortrup: Society's Educational System, www.seminar.net

Svjetska banka svrstava zemlje prema **indeksu učinkovitosti tehnologije i inovacija u četiri skupine**:

1. inovacijski lideri
2. zemlje koje zaostaju (*trailing countries*)
3. zemlje koje prate (*followers*)
4. zemlje koje "hvataju korak" (*catching up*).

3.3.3. Mjerenje učinkovitosti tehnologije i utjecaj na ekonomski razvoj

Da bi se zemlje moglo svrstati u pojedinu skupinu, potrebno je mjeriti učinkovitost tehnologije. To se radi uz pomoć nekoliko skupina pokazatelja čiji se pregled daje u nastavku.

a) Istraživački kapaciteti

Pokazatelj	Izdavanja za istraživanje i razvoj	Izdavanja za tercijarno obrazovanje	Broj znanstvenih publikacija na milijun stanovnika
INDEKS	↓	↓	↓
	Indeks izdavanja za istraživanje i razvoj	Indeks izdavanja za tercijarno obrazovanje	Indeks broja znanstvenih publikacija
	↗	↓	↗
Indeks istraživačkih kapaciteta			

b) Tehnologija i inovacije

Pokazatelj	Broj патената резидената примјенјених у регији	Примци од лиценци у USD \$	Број жигова резидената примјенјених у регији
INDEKS	↓	↓	↓
	Indeks broja патената	Indeks primitaka od licenci	Indeks broja žigova
	↗	↓	↗
Indeks učinkovitosti tehnologije i inovacija			

c) Sposobnost apsorpcije znanja i tehnologije

Pokazatelj	Продуктивност радне снаге	BDP по становнику
INDEKS	↓	↓
	Indeks produktivnosti radne snage	BDP indeks
	↗	↗
Indeks apsorpcije znanja i tehnologije		

Za preračunavanje varijabli kako bi poprimile vrijednosti od nula do jedan koristi se metoda transformacija varijabli:

$$x - index = \frac{x - \min(x)}{\max(x) - \min(x)}$$

Tablica 3.9. daje izračun indeksa istraživačkih kapaciteta, učinkovitosti tehnologije i sposobnosti apsorpcije znanja i tehnologije za odabrane (najrazvijenije) zemlje.

Tablica 3.9.: a) Indeks istraživačkih kapaciteta odabranih zemalja 2015. godine

Zemlja	Indeks izdvajanja za istraživanje i razvoj	Indeks izdvajanja za tercijarno obrazovanje	Indeks broja znanstvenih publikacija	Indeks istraživačkih kapaciteta	Rang
Izrael	1,000	0,710	0,955	0,888	1
Švedska	1,000	0,560	0,984	0,848	2
Japan	0,824	0,791	0,853	0,823	3
SAD	0,694	-	0,917	0,806	4
Finska	0,912	0,504	0,964	0,793	5
Njemačka	0,650	0,801	0,883	0,778	6
Švicarska	0,762	0,541	1,000	0,767	7
Kanada	0,521	0,751	0,935	0,735	8
Francuska	0,552	0,750	0,872	0,725	9
U. K.	0,453	0,747	0,929	0,710	10
Danska	0,635	0,500	0,970	0,702	11
Nizozemska	0,464	0,632	0,949	0,682	12
Austrija	0,609	0,542	0,891	0,681	13
Australija	0,459	0,645	0,931	0,678	14
Belgija	0,472	0,552	0,903	0,642	15
Hrvatska	0,316	0,308	0,770	0,465	32
Kambodža	0,013	0,000	0,000	0,004	110

b) Indeks učinkovitosti tehnologije i inovacija odabranih zemalja 2015. godine

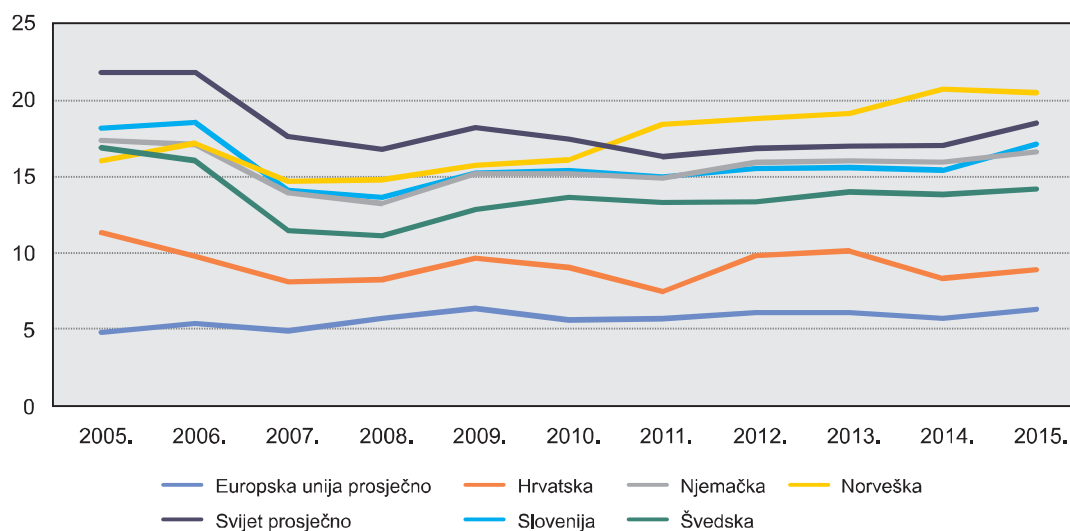
Zemlja	Indeks broja patenata	Indeks primitaka od licenci	Indeks broja žigova	Indeks učinkovitosti tehnologije i inovacija	Rang
SAD	0,911	0,775	0,915	0,867	1
Japan	0,877	0,820	0,857	0,851	2
Koreja	0,720	0,736	0,845	0,767	3
Njemačka	0,784	0,662	0,811	0,752	4
U. K.	0,919	0,584	0,722	0,741	5
Francuska	0,826	0,568	0,804	0,732	6
Kanada	0,821	0,467	0,695	0,661	7
Australija	0,678	0,528	0,763	0,656	8
Finska	0,954	0,407	0,535	0,632	9
Španjolska	0,637	0,447	0,792	0,625	10
Singapur	0,895	0,295	0,582	0,591	11
Kina	0,053	0,714	1,000	0,589	12
Irska	0,936	0,341	0,467	0,581	13
Izrael	0,804	0,382	0,535	0,574	14
Novi Zeland	0,683	0,408	0,628	0,573	15
Hrvatska	0,568	0,279	0,459	0,435	31
Slovenija	0,529	0,272	0,474	0,425	33
Slovačka	0,000	0,214	0,532	0,249	50
Srbija	0,000	0,285	0,452	0,246	52
Bolivija	0,095	0,000	0,000	0,032	110

Izvor: izrada autora prema www.worldbank.org

Inovacije, kao ključ uspjeha u gospodarstvu temeljenom na znanju, ovise o procesu stvaranja i posjedovanja znanja. U takvim uvjetima sposobnost rasta nacionalnih gospodarstava određena je sposobnošću inovacija. Inovacija nije ograničena samo na usvajanje novih proizvodnih tehnologija kao što su informacijska tehnologija i komunikacije.

Ona također obuhvaća fleksibilnije organizacijske strukture, nove i inovativne strategije za upravljanje ljudskim resursima da bi nove proizvodne tehnologije bile pogodne za praktičnu primjenu. Istraživanje i razvoj (R&D) smatraju se jednom od najvažnijih odrednica inovativnosti jer uključuju proizvodnju znanja.

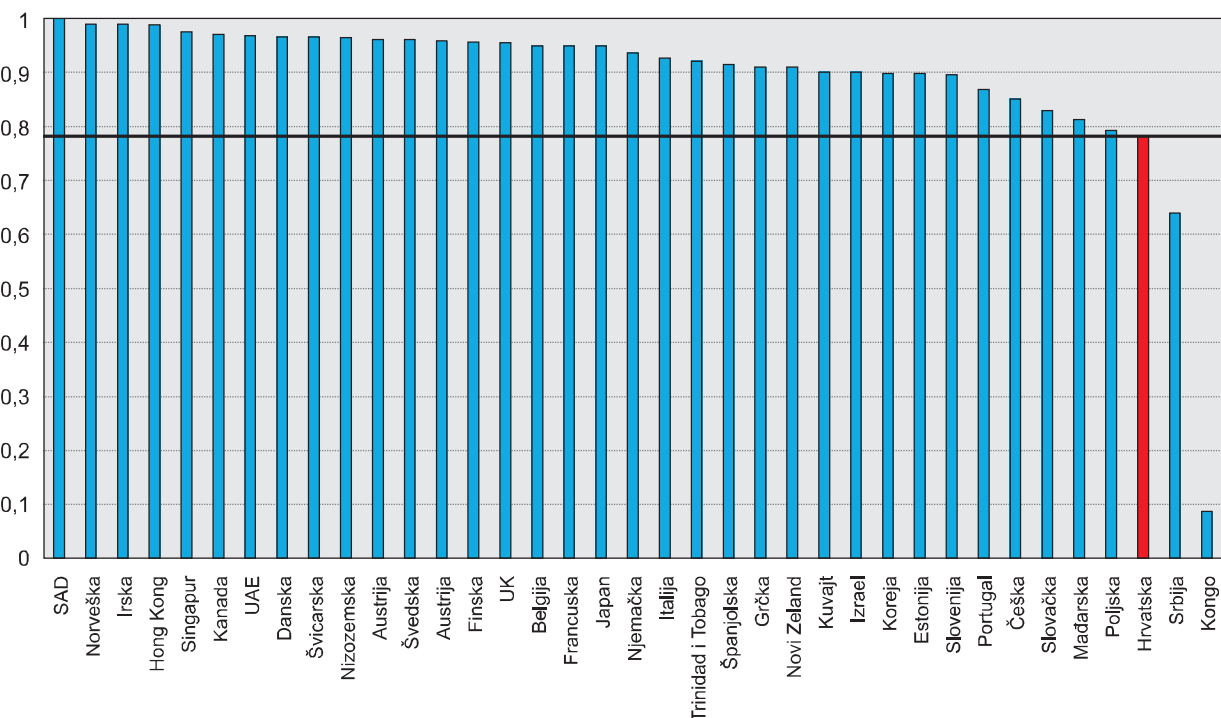
Grafikon 3.4.: Izvoz visokih tehnologija (kao % ukupnog izvoza prerađivačke industrije) u razdoblju 2005. – 2015. godine

Izvor: izrada autora prema www.worldbank.org

U nastavku je grafički prikaz indeksa apsorpcije znanja i tehnologije za odabrane zemlje.

Grafikon 3.5.: Indeks apsorpcije znanja i tehnologije za odabrane zemlje u 2015. godini

Izvor: izrada autora

Indeks tehnološkog dostignuća (TAI) predstavlja prosjek zbroja indeksa istraživačkih kapaciteta, indeksa učinkovitosti tehnologije i inovacija te indeksa sposobnosti apsorpcije znanja i tehnologije. Omogućuje da se svaka zemlja odredi kao zemlja koja je na području korištenja tehnologija vođa, potencijalni vođa, dinamični usvojitelj tehnologije ili marginalizirana zemlja.

Empirijska istraživanja dokazuju da:

- vođe i potencijalni vođe ostvaruju najveće stope gospodarskog rasta
- dinamični usvojitelji tehnologije i marginalizirane zemlje sve više zaostaju za razvijenim zemljama
- vrlo malo zemalja su vođe na području korištenja tehnologije i te zemlje uvelike utječu na sve ostale zemlje
- visok indeks razvijenosti ljudskih potencijala je pretpostavka visokog indeksa tehnološkog dostignuća.

Tablica 3.10.: Povezanost TAI-ja i HD-indeksa kod „vođe, potencijalnih vođa, dinamičnih usvojitelja tehnologije i marginaliziranih zemalja”

Zemlja	HDI	Rang HDI-ja	TAI	Rang TAI-ja
Japan („vođa”)	0,956	1	0,874	1
Njemačka	0,94	2	0,822	2
Francuska	0,955	3	0,802	3
SAD	0,95	4	0,801	4
Ujedinjeno Kraljevstvo	0,942	5	0,801	5
Finska	0,954	6	0,800	6
Kanada („potencijalni vođa”)	0,967	7	0,789	7
Izrael	0,93	8	0,788	8
Australija	0,965	9	0,765	9
Švedska	0,958	10	0,761	10
Koreja	0,928	12	0,732	11
Austrija	0,951	11	0,732	12
Španjolska	0,949	13	0,716	13
Irska	0,96	14	0,704	14
Nizozemska	0,958	15	0,699	15
Hrvatska („dinamični usvojitelj tehnologije”)	0,862	34	0,56	31
Meksiko	0,842	35	0,555	32
Tajland	0,786	47	0,504	38
Rumunjska	0,825	46	0,499	39
Kongo (”marginalizirana zemlja”)	0,361	110	0,043	110
Visoki dohodak	0,930		0,613	0,708
Srednji dohodak	0,708		0,300	0,420
Niski dohodak	0,455		0,142	0,259

Izvor: izrada autora

Kao što je prethodno navedeno, da bi smanjile razvojni jaz i ostvarile veće stope ekonomskog rasta, zemlje svoj rast i razvoj trebaju temeljiti na rastu kvalitete ljudskog faktora, što se postiže povećanjem opće razine zdravlja i kvalitete života. Što je kvaliteta veća, uvjeti za uvoz kapitala su bolji, a tehnologija koja taj kapital donosi je kvalitetnija.

Nadalje, potrebno je povećati kvalitetu obrazovanja te povećati izdvajanja za istraživanje i razvoj. Naravno, to nije moguće bez ulaganja u fizički kapital i infrastrukturu potrebnu za razvoj. Optimalna kombinacija ovih ulaganja daje najveće mogućnosti razvoja. Država na to ima značajan utjecaj, o čemu će biti riječi u poglavlju koje slijedi.

4 ULOGA DRŽAVE U USMJERAVANJU RAZVOJA (UPRAVLJANJE RAZVOJEM)

**Nužno je preispitivanje upravljanja za razvoj.
Uspješnost razvoja ovisi o upravljanju.**

(Izvešće o svjetskom razvoju, Svjetska banka, 2017.)

U ovome poglavlju studenti će naučiti:

- Zašto je odnos države i tržišta jedno od ključnih razvojnih pitanja
- Kakve tipove gospodarstava razlikujemo s obzirom na odnos države i tržišta
- Koji su ekonomski, pravni, institucionalni i kulturni uvjeti nužni za uspješno funkcioniranje tržišta
- Kakva su povijesna iskustva u primjeni različitih obrazaca odnosa države i tržišta
- Zašto je državna intervencija prisutnija u manje razvijenim zemljama
- Koje su funkcije moderne države, zašto je i u kojim područjima nužna državna intervencija
- Kako se u praksi ostvaruje utjecaj države na razvoj i o čemu ovisi njegova uspješnost
- Što znači decentralizacija u upravljanju razvojem, zašto je ona sve prisutnija i kako regionalne i lokalne zajednice mogu utjecati na uspješnost razvoja
- Kako civilno društvo može utjecati na razvoj i zašto je njegova uloga u usmjeravanju razvoja sve značajnija.

4.1. Odnos države i tržišta

Nada Karaman Aksentijević

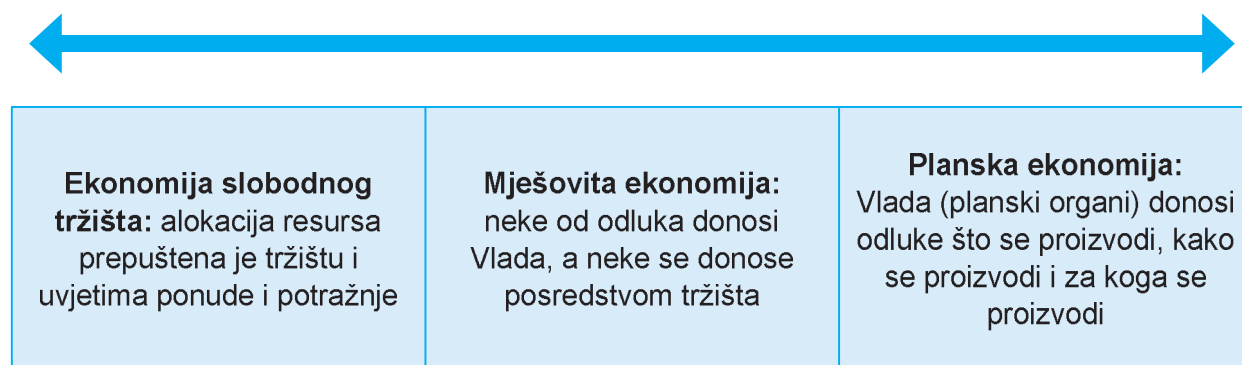
Proizvodnja u nacionalnoj ekonomiji ograničena je raspoloživim resursima i dostupnom tehnologijom. Istodobno, potrebe i želje potrošača su neograničene pa je potrebno donijeti odluku o tome:

- Što će se proizvoditi? (Koja dobra i usluge se mogu proizvesti s dostupnim resursima?)
- Kako će se proizvoditi? (Koji je najefikasniji način uporabe resursa?)
- Za koga će se proizvoditi? (Kako se dobra i usluge alociraju potrošačima?)

Različiti ekonomski sustavi (tipovi ekonomije) ove probleme rješavaju na različite načine.

Teorijski postoje tri osnovna tipa ekonomije (gospodarstva): ekonomija slobodnog tržišta, planska ekonomija i mješovita ekonomija. **tipovi ekonomija**

Shema 4.1.: Tipovi ekonomija

Izvor: izrada autora

U drugoj polovici 20. stoljeća postalo je razvidno da je planska ekonomija doživjela krah zbog niza neefikasnosti. Istodobno, ekonomija slobodnog tržišta rezultirala je ekonomskim rastom, ali nije polučila razvoj jer su izostali očekivani rezultati rasta: smanjenje apsolutnog siromaštva i ekonomskih nejednakosti. Posljedica ovakvih tijekova je sazrijevanje svijesti o nužnosti uvođenja mješovitog tipa ekonomije pa polazišno pitanje funkcioniranja suvremenih nacionalnih gospodarstava više nije treba li razvoj biti isključivo posljedica djelovanja tržišnih zakonitosti ili je nužna implementacija države kroz usmjeravanje razvoja. Ključni problem kojim se intenzivno bave teoretičari razvoja različitih profila (ekonomisti, pravnici, sociolozi) i nositelji ekonomskog odlučivanja postaje odnos između tržišta i državne intervencije.

Hoće li u nekom nacionalnom gospodarstvu dominirati uloga tržišta ili države ovisi o čitavom nizu ne samo ekonomskih, nego i ukupnih društvenih uvjeta.

uvjeti za funkcioniranje tržišnog sustava

Tržišni sustav koji dobro funkcionira zahtijeva postojanje određenih socijalnih, institucionalnih, pravnih i kulturnih preduvjeta koji često ne postoje u zemljama u razvoju (tablica 4.1.). (Todaro, M. P., Smith, S. C. 2006)

Tablica 4.1.: Socijalni, institucionalni, kulturni i pravni uvjeti funkcioniranja tržišnog sustava

Institucionalni i kulturni uvjeti	Pravila ponašanja u ekonomskoj i pravnoj praksi
Povjerenje (u banke, osiguravajuća društva, dobavljače...)	Jasno utvrđena i razgraničena imovinska prava: postojanje procedura za utvrđivanje imovinskih prava i njihovo prenošenje
Zakon i red (izvršavanje ugovora)	Postojanje propisa iz područja trgovačkog prava kao i sudova za njihovo provođenje, naročito obligacijskih i zakona o stečaju
Sigurnost osoba i imovine	Sloboda osnivanja poduzeća u svim sektorima, osim u onima sa značajnim eksternalijama bez pretjeranih obveza u pogledu licenciranja što svima daje jednake ekonomske mogućnosti (jednaku slobodu pokretanja trgovine i bavljenja raznim profesijama)
Ravnoteža konkurencije i suradnje (u svrhu sigurnih radnih mjesta, čišće životne sredine)	Stabilna valuta i pouzdan bankarski sustav
Podjela odgovornosti i razdvajanje vlasti (neovisno pravosuđe)	Javni nadzor funkcioniranja prirodnih monopola (industrije s rastućim profitom prema obujmu kao što je slučaj u industrijama u kojima tehnološka efikasnost zahtijeva da tvrtka bude dovoljno velika da podmiri 10-15 % tržišta zemlje)
Altruizam zajednice (socijalna „sigurnosna mreža” za osobe s invaliditetom, kronično nezaposlene, stare)	Osiguranje adekvatnih informacija kupcima i prodavateljima na svakom tržištu o karakteristikama proizvoda koji se nude, kao i o stanju ponude i potražnje
Društvena mobilnost, priznavanje ambicije i toleriranje konkurentnosti	Zaštita izbora potrošača od utjecaja proizvođača i dobavljača
Materijalističke vrijednosti kao stimulacija za veću proizvodnju	Javno upravljanje eksternalijama (i štetnim i korisnim) i osiguravanje javnih dobara
Odgođena potrošnja u svrhu privatne štednje	Postojanje instrumenata za stabiliziranje monetarnih i fiskalnih politika
Tradicijom neograničena racionalnost	Postojanje tzv. „sigurnosnih mreža” – odredbe o osiguranju adekvatne potrošnje pojedinaca koji su pod utjecajem određenih ekonomskih nedaća (posebice uslijed nedobrovoljne nezaposlenosti, povrede na radu i radne nesposobnosti)
Poštenje vlade	Poticanje inovacija, posebice zaštita patenata i autorskih prava (njihovo izdavanje i provođenje)
Efikasni oblici konkurencije nasuprot monopolističkoj kontroli	
Sloboda informiranja (uz zaštitu privatnosti)	
Tok informacija bez ograničenja ili favoriziranja	

Izvor: prilagodba autora prema Todaro, Smith, 2006., str. 512–513.

**nesavršenost
tržišta i uloga
države**

Razvojna iskustva pokazala su da ipak postoje područja u kojima je **uloga države nezamjenjiva uslijed nesavršenosti tržišta**.

Zbog toga je, primjerice, Europska komisija 1999. godine donijela dokument u kojemu se navode područja koja nije poželjno prepustiti djelovanju tržišnih zakonitosti, odnosno u koja se mora na različite načine uključiti država: neposrednim pružanjem usluga, njihovim financiranjem ili davanjem potpora, oporezivanjem, regulacijom ili pružanjem različitih oblika pomoći proizvođačima te razvojem infrastrukture koja omogućuje porast brzine i kvalitete pružanja određenih usluga.

Tablica 4.2.: Tržišni neuspjesi i oblici državne potpore

Naziv tržišnog neuspjeha	Primjer tržišnog neuspjeha	Najčešći oblik državne potpore
Javno dobro	Svjetionici, ulična rasvjeta, javni radio i televizija	Država izravno pruža uslugu
Primjereno dobro	Programi cijepljenja, osnovno obrazovanje	Subvencioniranje ili potpuno financiranje
Ekonomija obujma	Monopolska i oligopolska tržišta	Pomoć poduzećima koja ulaze na tržište
Eksternalije, pozitivne eksternalije, negativne eksternalije	Razvoj i istraživanje, onečišćenje	Subvencioniranje, oporezivanje, regulacija
Nepotpune ili nesimetrične informacije	Mala i srednja poduzeća teško dolaze do kredita	Subvencioniranje kamate, jamstva i informativni centri
Nefleksibilnost na tržištima rada	Minimalna nadnica	Snižavanje doprinosa, subvencioniranje zapošljavanja
Smanjena mobilnost činitelja	Rad i kapital teško se sele u nerazvijena područja	Povećanje kvalitete infrastruktura
Otežano prilagođavanje promjenama na tržištu	Poduzeće ili sektor koji treba restrukturirati	Pomoć pri izlasku s tržišta
Inozemne subvencije	Pomoć domaćoj industriji radi inozemnog subvencioniranja proizvoda	Subvencije, pregovori u WTO-u

Izvor: European Economy – State Aid in a Single Market, No. 3., European Commission, 1999., str. 25, ovdje je preuzeto iz Katarina Ott (ur.), Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, izazovi ekonomske i pravne prilagodbe, Institut za javne financije, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb

Povijesna iskustva, koja potvrđuju i brojna istraživanja, posebice ona Todara i Smitha, ukazuju na sljedeće:

**državna
intervencija na
različitim
stupnjevima
razvijenosti**

1. Zemlje niskog dohotka u ranoj fazi razvoja moraju se više oslanjati na planiranje zbog malog broja institucionalnih i kulturnih uvjeta za razvoj tržišne ekonomije i za ostvarenje nužnih strukturnih promjena.
2. Zemlje srednjeg dohotka postupno se više okreću tržištu iako i dalje predstavljaju mješovite ekonomije sa širokom lepezom vladine intervencije u gospodarstvo.
3. Zemlje na višim stupnjevima razvijenosti imaju uvjete koji im dozvoljavaju veće oslanjanje na tržište. Međutim, one i dalje moraju u raspodjeli razvojnih resursa, kao i ostvarenog dohotka, posezati za određenim mjerama koje će omogućiti ostvarenje ekonomskih i socijalnih ciljeva dugoročnog razvoja.

U proteklih pedesetak godina mijenjala se **uloga države u razvoju nedovoljno razvijenih zemalja**:

- Sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća jačala je uloga države kroz razvoj i jačanje javnog sektora. To je bilo razdoblje u kojemu su se javljale brojne neefikasnosti u gospodarstvu, prvenstveno u području investicija (loše investicijske odluke, kašnjenje u gradnji, niska iskorištenost i nedovoljno održavanje javnih projekata).
- Krajem 1970-ih i ranih 1980-ih stopa rasta većine zemalja u razvoju se urušila, s iznimkom nekolicine zemalja jugoistočne Azije. Ekonomska kriza s kojom je bila suočena većina zemalja u razvoju bila je snažan argument tvrdnjama da razvojna praksa koja podrazumijeva visok stupanj državne intervencije nije polučila uspjeh. Stoga 80-ih i 90-ih godina dvadesetoga stoljeća dolazi do ponovnog jačanja neoliberalizma, odnosno zalaganja za ekonomiju slobodnog tržišta kao dijela općeprihvaćene razvojne politike koja se stalno mijenja. Za nju se zalažu mnogi ekonomisti, neki ministri financija u zemljama u razvoju te šefovi međunarodnih razvojnih institucija. To je prvenstveno posljedica uočenih neuspjeha vlada zemalja u razvoju u području planiranja, odnosno usmjeravanja razvoja.

Najčešći problemi, odnosno slabosti državne intervencije u području usmjeravanja razvoja su: središnja državna vlast teško može sagledati sve razvojne probleme, posebice one na nižim razinama teritorijalnog ustrojstva; državna intervencija nerijetko ograničava privatnu inicijativu, a državna poduzeća su često neefikasna; pojava i raširenost „sive ekonomije“ može ograničavati učinak mjera koje donose središnje vlade; usmjeravanje razvoja, osobito u manje razvijenim zemljama, podložno je kontroli uskih interesnih skupina te pojavama korupcije.

- Osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, kada dolazi do jačanja neoliberalizma, MMF i Svjetska banka primjenjivali su „Washingtonski konsenzus” čije je polazište bilo da vlade ne mogu značajnije utjecati na rješavanje razvojnih problema i da će one svojim djelovanjem vjerojatnije pogoršati negoli doprinijeti rješavanju razvojnih problema. U takvim su im stavovima potporu pružali brojni američki ekonomisti. Za razliku od njih, europski ekonomisti i većina ekonomista zemalja u razvoju kontinuirano su imali pozitivan stav prema ulozi države u ekonomskom razvoju.

„Washingtonski konsenzus”

Elementi „Washingtonskog konsenzusa” su (prema D. Rodrik, u Todaro, Smith 2006: 516):

1. fiskalna disciplina
2. preusmjeravanje prioriteta javnih financija prema zdravstvu, obrazovanju i infrastrukturi
3. porezna reforma, uključujući proširenje porezne osnovice i smanjenje graničnih poreznih stopa
4. objedinjene i konkurentne devizne stope
5. osigurana imovinska prava
6. deregulacija
7. liberalizacija trgovine
8. privatizacija
9. uklanjanje barijera direktnim inozemnim investicijama (FDI)
10. financijska liberalizacija.

Uvođenje „Washingtonskog konsenzusa” nije značilo samo prijelaz na tržišno orijentiranu politiku, nego i svojevrstu globalizaciju razvojne politike koja je bila razvidna kroz nuđenje razvojnih obrazaca najrazvijenijih zemalja nerazvijenim zemljama.

Teoretičari razvoja imali su velike primjedbe na „Washingtonski konsenzus” smatrajući da će njegova primjena značajno zaustaviti razvojne procese u zemljama u razvoju jer se u konsenzusu zastupa stav da će se siromaštvo riješiti rastom i da ne čini glavnu prepreku razvoju, što se pokazalo netočnim. **„Washingtonskim konsenzusom” izostavljen je problem eliminiranja apsolutnog siromaštva te smanjenja nejednakosti koje teoretičari razvoja smatraju ključnim ciljevima razvoja.**

Od kraja 1980-ih razvila su se dva važna izazova koja su počela dovoditi u pitanje „Washingtonski konsenzus”. Prvi je koncept održivog ljudskog razvitka UNDP-a, a drugi tzv. „**SHD (Southern Consensus)**” pristup. Prvi koncept, koji zagovara razvoj s „ljudskim likom”, izvorno je objavljen 1987. godine i razrađen u godišnjem *Izvešću o ljudskom razvoju* koje se prvi put pojavilo 1990. godine (UNDP, različita godišta). Drugi je latentni *Southern Consensus*, koji je utemeljen na analizama iz perspektive zemalja koje poduzimaju kasnu industrijalizaciju pokušavajući nadoknaditi razvojno zaostajanje za bogatijim zemljama. (Gore, Ch. 2000)

Ključna značajka koncepta održivog ljudskog razvitka je razvojni pristup koji se bitno razlikuje od Washingtonskog konsenzusa jer podržava drugi skup vrijednosti. Dok je Washingtonski konsenzus usredotočen na promociju rasta BDP-a i nerazvijenima nudi razvojne modele razvijenih zemalja pa se provodi uz pomoć međunarodnih agencija, pristup održivog ljudskog razvoja tvrdi da je krajnji test uspješnosti razvojne politike poboljšanje prirode ljudskog života te zagovara razvoj utemeljen na sudjelovanju i ravnopravnijem partnerstvu između zemalja u razvoju i donatora pomoći. Ovaj pristup „usmjeren na ljude”, počeo se identificirati kao alternativna razvojna paradigma i postaje sve utjecajniji. Alternativni SHD koncept zanimljiv je zato što smanjenje siromaštva postavlja ključnim razvojnim ciljem.

Početkom 1990-ih godina, ekstremni tržišni pristup koji je zagovarao Washingtonski konsenzus bio je omekšan pojavom tzv. „market-friendly” pristupa razvoju koji počinje zagovarati i Svjetska banka. Iako i dalje snažno zagovara liberalizaciju vanjske trgovine, ona počinje zagovarati legitimnost državne intervencije u slučajevima tržišnih neuspjeha.

Svjetska banka posvetila je svoje *Izvešće o svjetskom razvoju* iz 1997. godine temi „Država u svijetu koji se mijenja”. U njemu šalje tri glavne poruke:

- Razvoj (ekonomski, socijalni i održivi) bez djelotvorne države nije moguć. Sve je uočljivije da je učinkovita država, a ne minimalna, ključna za ekonomski i društveni razvoj, ali više kao partner i voditelj; ne kao redatelj. Države bi trebale raditi na komplementarnosti s tržištima, a ne ih zamijeniti.
- Postoje brojni dokazi o važnosti dobre ekonomske politike (uključujući promicanje makroekonomske stabilnosti), dobro razvijenog ljudskog kapitala i otvorenosti prema svjetskom gospodarstvu za široko utemeljen i održiv rast te za smanjenje siromaštva. No, kako se naše razumijevanje sadržaja razvoja poboljšava, postavlja se niz pitanja: zašto su neka društva postizala veći uspjeh od drugih i koliko je točno država pridonijela različitim rezultatima?

- Povijesni zapisi upućuju na važnost izgradnje relativnih snaga tržišta, države i civilnog društva radi poboljšanja državne učinkovitosti. Ovo upućuje na potrebu primjene dvodijelne strategije – usklađivanja uloge države sa svojom sposobnošću i potom na poboljšanju te sposobnosti.

najvažnija područja djelovanja države

Što se tiče prvog dijela strategije (usklađivanje uloge države sa svojom sposobnošću), država se treba više usmjeriti na temeljna prava kao što su zaštita imovine i jamčenje vladavine prava, negoli na to da pokušava učiniti što više. U mnogim zemljama postoji problem prereguliranosti i prekomjerne državne potrošnje. Stoga vlade trebaju s puno pažnje utvrditi što će i kako će raditi. Prema stručnjacima Svjetske banke, **temeljna područja djelovanja vlada trebala bi biti:**

- zakon i red
- održavanje makroekonomske stabilnosti
- investicije u osnovne društvene usluge i infrastrukturu
- zaštita ranjivih skupina
- zaštita okoliša.

Shema 4.2.: Funkcije države

	Rješavanje neuspjeha tržišta			Poboljšanje jednakosti
Minimalna funkcija države	Pružanje javnih usluga: ▪ obrana ▪ zakon i red ▪ prava vlasništva ▪ makroekonomsko upravljanje ▪ javno zdravstvo			Zaštita siromašnih: ▪ programi protiv siromaštva ▪ zaštita od katastrofa
Posrednička funkcija države	Upravljanje eksternalijama: ▪ osnovno obrazovanje ▪ zaštita okoliša	Reguliranje monopola: ▪ politika antitrusta	Prevladavanje nesavršenosti informacija: ▪ osiguranje (zdravstveno, životno, mirovine) ▪ financijska regulacija ▪ zaštita potrošača	Pružanje socijalnog osiguranja: ▪ redistribucija mirovina ▪ naknada za nezaposlenost
Aktivna funkcija države	Koordinacija privatnih aktivnosti: ▪ poticanje i razvoj tržišta ▪ inicijative klastera			Redistribucija: ▪ redistribucija dobara

Izvor: WDR 1997, str. 27.

Na Drugom samitu država američkog kontinenta 1998. godine u Santiagu u Čileu postignut je novi dogovor o ulozi države u razvoju („**Santiago konsenzus**”) koji su prihvatile i međunarodne razvojne institucije. Osnovni postulati „Santiago konsenzusa” su **inzistiranje na tržišno utemeljenom razvoju i ograničavajućoj ulozi vlada u usmjeravanju proizvodnje uz naglašavanje njihove odgovornosti za ublažavanje siromaštva.**

„**Santiago konsenzus**”

James D. Wolfensohn, predsjednik Svjetske banke, prigodom održavanja samita istaknuo je: „Tijekom mnogo mjeseci intenzivne pripreme i rasprava koje su dovele do ovog samita, novi konsenzus o ekonomskoj i socijalnoj politici u ovoj hemisferi ima oblik. Danas je, zasigurno, vrijeme da jednom zauvijek napustimo stari izraz, tzv. „Washingtonski konsenzus”. Danas dajete svoju novu viziju – *Santiago konsenzus*... Dopustite mi da sada posebno spomenem predanost Svjetske banke da vam pruži podršku i nastojanja da *Santiago konsenzus* postane stvarnost.” (<https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/26159>)

U Akcijskom planu koji su potpisali šefovi država i vlada koji su sudjelovali na Drugom američkom samitu utvrđene su konkretne inicijative namijenjene promicanju cjelokupnog razvoja zemalja hemisfere, unaprjeđenju i jačanju demokracije i poštivanju ljudskih prava, produbljivanju ekonomske integracije i slobodnoj trgovini te iskorjenjivanju siromaštva i diskriminacije. (<https://www.state.gov/p/wha/rls/59669.htm>) Sukladno tome utvrđeni su zadaci u sljedećim područjima:

1. Odgoj i obrazovanje: ključ za napredovanje
2. Čuvanje i jačanje demokracije, pravosuđe i ljudska prava
3. Ekonomska integracija i slobodna trgovina
4. Smanjenje siromaštva i diskriminacije.

Prema „Santiago konsenzusu”, uloga vlada u razvoju bitna je u sljedećim područjima:

1. Osiguranje makroekonomske stabilnosti
2. Razvoj infrastrukture
3. Javno zdravstvo
4. Obrazovanje i obuka
5. Transfer tehnologije (za dohodovno naprednije zemlje usmjeravanje ka početku vlastitih istraživanja i razvoja)
6. Osiguranje okolišno održivog razvoja
7. Osiguranje izvoznih poticaja

8. Djelovanje na smanjenje siromaštva i ekonomskih nejednakosti
9. Osiguranje osnovnih javnih dobara, kao što je odgovarajuća pravna regulativa, uključujući zaštitu imovinskih prava.

Upravo je „Santiago konsenzus” platforma na kojoj se u novije vrijeme prešutno zasniva djelovanje vlada u većini zemalja, kako razvijenih tako i zemalja u razvoju, a planiranje je prihvaćeno kao ključno sredstvo vođenja i upravljanja ekonomskim razvojem zemalja u razvoju.

Postoje različita iskustva glede sudjelovanja država, odnosno njihovih vlada u ekonomskom razvoju zemalja u razvoju. Poznati su primjeri zemalja jugoistočne Azije s izrazito pozitivnim utjecajem (Kina, Južna Koreja, Tajvan). S druge strane, neke afričke, azijske i latinoameričke zemlje, pa i bivše europske socijalističke zemlje, imaju negativna iskustva zbog preizraženog državnog intervencionizma. To znači da država svojim mjerama može poticati razvoj, ali ga isto tako može i sprječavati, osobito ako ne pridonosi funkcioniranju tržišta tamo gdje se ono pokazalo efikasnim regulatorom razvoja i ako guši razvoj tržišnih institucija.

U mješovitim ekonomijama koje karakteriziraju zemlje u razvoju djelovanje države bi prvenstveno trebalo biti usmjereno na korištenje domaće akumulacije i inozemnog kapitala za provođenje javnih investicija u područjima za koja se očekuje da će u najvećoj mjeri doprinijeti ostvarenju dugoročnih ekonomskih ciljeva (cestogradnja, izgradnja željezničkih pruga, luka, škola...) te na vođenje ekonomske politike kojom se stimuliraju, usmjeravaju ili kontroliraju privatne ekonomske aktivnosti radi usklađivanja interesa privatnog sektora i društvenih ciljeva.

Upravljanje razvojem može utjecati na ulaganja i učinkovitost kroz dvije vrste institucionalnih „funkcija”. Prva se odnosi na stvaranje okruženja u kojemu se tvrtke ili pojedinci osjećaju sigurno pri ulaganju svojih resursa u produktivne aktivnosti i potaknuti su da ih učinkovito koriste. Druga se odnosi na društveno korisnu kolektivnu akciju za koordinaciju investicijskih odluka i promicanje suradnje među investitorima za rješavanje potencijalnih tržišnih neuspjeha. (WDR 2017: 139)

Zemlje se razlikuju u naglascima koje pridaju različitim oblicima ulaganja i učinkovitosti u svojim modelima rasta. Neki modeli rasta naglašavaju mobilizaciju štednje za industrijska ulaganja. Drugi modeli naglašavaju rast učinkovitosti kroz inovacije i konkurenciju među tvrtkama. Modeli rasta temeljeni na akumulaciji mogu zahtijevati drugačiju konfiguraciju upravljanja od onih temeljenih na učinkovitosti. Prijelaz s jednog na drugi pokazao se složenim političkim izazovom. (Gill i Kharas 2015)

Planiranje ima značajan psihološki utjecaj na stanovništvo jer planovi zapravo predstavljaju razvojnu viziju koja uspijeva mobilizirati pozitivne snage društva na ostvarenje ekonomskog i društvenog probitka. Donošenje planova je u zemljama u razvoju nužno i u procesu ostvarivanja inozemne ekonomske pomoći jer inozemnim davateljima pomoći ukazuju na to za što će se koristiti njihova sredstva.

**ekonomsko
planiranje**

Planiranje je stoga postalo prihvaćeno kao ključno sredstvo vođenja i upravljanja ekonomskim rastom i razvojem u zemljama u razvoju. Smatra se da je posredstvom planiranja moguće ublažiti tržišne neuspjehe koji su u tim zemljama često posljedica nedovoljno razvijenih kulturnih i institucionalnih uvjeta. Također, planiranjem je moguće ograničene razvojne resurse (uglavnom financijske i ljudske resurse) usmjeriti u one sektore koji najviše mogu doprinijeti razvoju nacionalnih gospodarstava.

Pod ekonomskim planiranjem podrazumijevamo djelovanje vlade usmjereno na koordinaciju ekonomskog odlučivanja u dugoročnom razdoblju te njen utjecaj na ostvarenje stope rasta ključnih varijabli u nacionalnom gospodarstvu (BDP, potrošnja, zaposlenost, štednja, investicije, uvoz, izvoz) radi ostvarenja utvrđenih razvojnih ciljeva. Uz razvojne ciljeve, plan treba sadržavati i strategiju za njihovo ostvarenje.

Makroekonomski plan možemo definirati i kao skup kvantitativnih ekonomskih ciljeva koji se trebaju ostvariti u određenom razdoblju primjenom u planu utvrđene strategije.

Planovi mogu biti opći (sveobuhvatni), ako se odnose na cjelokupno gospodarstvo, ili parcijalni ako se odnose na pojedine dijelove gospodarstva (na pojedine djelatnosti, na pojedine sektore, na pojedine regije ili područja sa specifičnim razvojnim problemima: otoci, brdsko-planinska područja i sl.).

Proces planiranja odvija se u tri faze:

**faze procesa
planiranja**

1. izrada modela ukupnog rasta
2. izrada međusektorskog *input-output* modela
3. izbor investicijskih projekata u okviru svakog sektora.

Model ukupnog rasta odnosi se na cjelokupnu ekonomiju i sadrži ključne varijable o kojima ovise visina i stopa rasta BDP-a zemlje. To su: štednja, investicije, inozemna pomoć, vrijednost raspoloživog kapitala, izvoz, uvoz. Svi modeli koji se u praksi primjenjuju predstavljaju određenu varijantu osnovnog Harrod-Domarovog modela. Pogodni su za predviđanje rasta proizvodnje i zaposlenosti u trogodišnjem i petogodišnjem razdoblju.

Međusektorski *input-output* modeli prikazuju odnos između pojedinih djelatnosti pomoću skupa simultanih algebarskih jednadžbi. U modelu se sve djelatnosti promatraju kao proizvođači *outputa* i kao korisnici *inputa* iz drugih djelatnosti. Stoga je uz pomoć međusektorskog modela moguće utvrditi kako će se promjena potražnje (ili buduće proizvodnje) bilo kojeg sektora odraziti na promjenu potražnje svih ostalih sektora, odnosno kolike su potrebe svakog pojedinog sektora za materijalima, radom i kapitalom radi ostvarenja planiranog rasta proizvodnje.

Međusektorski modeli mogu biti različitog stupnja složenosti. Što su zemlje razvijenije, modeli su složeniji jer je složenija njihova gospodarska struktura pa je stoga i broj veza i odnosa između sektora veći. Međusektorski modeli variraju od jednostavnih *input-output* modela, koji se obično sastoje od 10 do 30 sektora u ekonomijama u razvoju, i 30 do 400 sektora u naprednim ekonomijama, pa sve do kompliciranog linearnog programiranja ili modela analize aktivnosti, gdje se u model također ugrađuje ispitivanje isplativosti (što je moguće s obzirom na ograničene resurse) i optimalnosti (što je najbolje između više ponuđenih varijanti). (Todaro, Smith 2006: 502)

Izbor investicijskih projekata provodi se primjenom tehnike procjena projekata, odnosno analizom društvene koristi i troškova (*cost-benefit* analiza). Ona se vrši tako da se utvrdi visina koristi i troškova koje će svaki pojedini projekt imati za društvo u cjelini. Razlika između društvene koristi i društvenih troškova predstavlja društveni profit. Izračunavanje društvene profitabilnosti razlikuje se od izračunavanja komercijalne profitabilnosti kojom se vode privatni investitori.

Osim neposrednih troškova i koristi, društvena profitabilnost u izračun uključuje i eksternalije (vanjske efekte nekog projekta) pod kojima podrazumijevamo korist ili trošak koji ima pojedinac, a koji su direktna posljedica ponašanja drugog i za koji nema nadoknade.

**o čemu ovisi
uspješnost
planiranja**

Uspješno planiranje i ostvarenje plana zahtijeva neprekidnu suradnju velikog broja dionika: stručnjaka i znanstvenika različitih profila (istraživači i ekonomski analitičari, statističari i planeri) te političara, vladinih dužnosnika i državne uprave. Obično se smatra da je uspjeh ili neuspjeh plana u zemljama parlamentarne demokracije isključivo posljedica (ne)uspješnosti djelovanja parlamenta koji utvrđuje ciljeve ekonomskog i ukupnog društvenog razvoja i djelovanja vlade koja mjerama ekonomske i razvojne politike treba stvarati uvjete za ostvarenje tih ciljeva. No, u pozadini njihovog djelovanja pojavljuje se čitav niz nabrojanih dionika koji imaju zadatak stvaranja relevantnih stručnih i znanstvenih podloga za odlučivanje u procesu donošenja i realizacije planova. Time je moguće izbjeći neke od

najčešćih uzroka neuspjeha planova. To su: postavljenje prevelikog broja ciljeva od kojih su neki suprotstavljeni pa ostvarenje jednog cilja onemogućuje ostvarenje nekog drugog cilja; nedovoljni ili nepouzdana podaci (podacima se ne raspolože ili su netočni); neočekivani (nepredviđeni) ekonomski poremećaji, bilo vanjski ili unutarnji (energetska kriza, slom financijskog tržišta...); institucionalne slabosti (spora birokratska procedura, politička i birokratska korupcija).

U novije vrijeme javljaju se trendovi koji doprinose uspješnijem upravljanju razvojem, a koji su svojevrsan odgovor na dosadašnje probleme i slabosti. Posebno se ističu:

**novi trendovi u
upravljanju
razvojem**

- ekonomska decentralizacija, tj. davanje većih ovlasti u ekonomskom odlučivanju regionalnim i lokalnim zajednicama (u SAD-u i Kanadi to je određeno ustavom, a u EU-u primjenjuje se princip supsidijarnosti)
- sve veće sudjelovanje u razvoju pod kojim se podrazumijeva zajedničko djelovanje privatnog, javnog i civilnog sektora u usmjeravanju razvoja utvrđivanjem strateških razvojnih ciljeva te mogućnosti i načina njihova ostvarenja
- borba protiv korupcije, tj. zlouporabe povjerenja javnosti radi osobne koristi (mito, kontrola medija, ograničavanje građanskih sloboda).

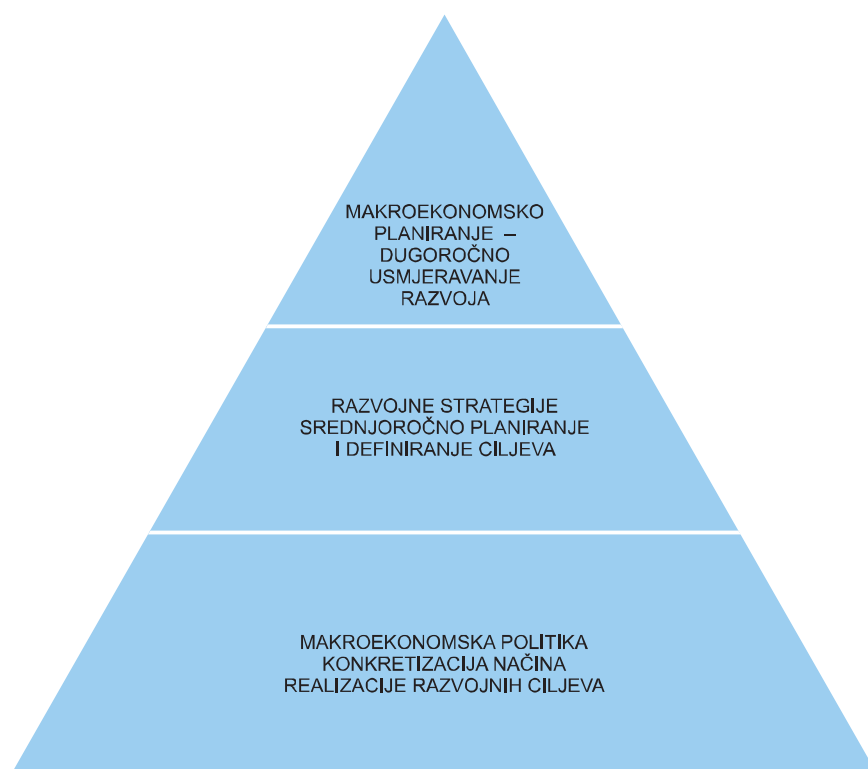
4.2. Makroekonomske politike

Nada Denona Bogović

ekonomska
politika

Osnovne poluge upravljanja razvojem su, uz makroekonomsko planiranje, strategije i makroekonomske politike. Dok planiranje predstavlja koncepcijske okvire i vizije budućeg razvitka, razvojne strategije nude moguće načine kako te ciljeve postići. Makroekonomska politika još je niža, ali zato konkretnija razina realizacije u pravilu dugoročno postavljenih planova te srednjoročno definiranih strategija razvoja neke zemlje. **U praksi ekonomska politika podrazumijeva osmišljavanje i provođenje adekvatnog instrumenata i mjera radi realizacije zacrtanih društvenih ciljeva.**

Shema 4.3.: Povezanost makroekonomskog planiranja, strategije i politika

Izvor: izrada autora

S teorijskog gledišta razlikujemo normativnu i pozitivnu makroekonomsku politiku. **Normativna se temelji na postojećim etičkim sudovima i vrijednostima, odnosno ona nas uči kakvo bi vođenje ekonomske politike trebalo biti.** To znači da normativna teorija razvija apstraktne modele ponašanja nositelja makroekonomske politike u tržišnoj ekonomiji čiji je cilj ispravljanje „grešaka” kao što su, primjerice, tržišne eksternalije. Pritom se polazi od pretpostavke racionalnog ponašanja nositelja makroekonomske politike. Ona ignorira stvarne probleme realizacije makroekonomske politike kao što su priroda pojedinca i ponašanje nositelja makroekonomske politike jer se temelji na „teoriji javnog interesa”. (prema: Acocella 2005)

**normativna
ekonomska
politika**

U stvarnosti, ekonomski i društveni sustavi ne funkcioniraju po obrascima neoklasične ekonomske teorije na čiji se istraživački instrumentarij velikim dijelom oslanja normativna teorija makroekonomske politike.

Pozitivna teorija makroekonomske politike temelji se na istraživanjima stvarnog ponašanja pojedinih vlada te veza između varijabli relevantnih za uspješnost makroekonomske politike. Ona u obzir uzima i tzv. „netržišne”, odnosno vladine manjkavosti koje mogu biti od presudnog značaja za uspješnost ili neuspješnost makroekonomskih politika. Nadalje, pozitivna teorija bavi se pitanjima interesa pojedinih društvenih grupa, problemima birokracije, korupcije, preferencijama građana i drugim.

**pozitivna
ekonomska
politika**

Znanstveni, ali i aplikativni pristupi makroekonomskoj politici tijekom 20. i 21. stoljeća sukladni su dominantnim ekonomskim teorijama i preporukama za postizanje ekonomskog rasta i razvoja u pojedinim razdobljima (tablica 4.3.).

Tablica 4.3.: Obilježja makroekonomske politike u 20. stoljeću

Razdoblje	Obilježja
Do 1914.	Prevladavaju utjecaji klasične liberalne ekonomije. Dominiraju sljedeća važna pitanja makroekonomske politike: ponuda koja sama stvara potražnju, puna zaposlenost, relativna razina cijena, raspodjela, ekonomski ciklusi, funkcije rasta.
1914. – 1936.	U teorijskim pristupima i vođenju makroekonomske politike prisutni su elementi tzv. modela „osiromaši susjeda”, npr. u pitanjima protekcionizma ili tečaja nacionalne valute s čestim devalvacijama.
1936. – 1955.	Prevladava Keynesov teorijski pristup s primjenom državnog intervencionizma. Posebno su naglašena pitanja slobodnog tržišta s aspekta pune zaposlenosti, postizanje ravnoteže na razini nižoj od pune zaposlenosti, jačanje uloge države, važnost porezne politike, osporavanje monetarističkih teorija.
1955. – 1973.	Na važnosti dobiva neoklasični pristup ekonomiji – širi se utjecaj monetarističke teorije; razvija se teorija racionalnih očekivanja i teorija ekonomskih ciklusa. Za uspješnost provođenja makroekonomske politike naglašava se važnost konkurencije te pune zaposlenosti proizvodnih činitelja.
1973. – 1989.	Zbog sve jače dužničko-vjerovničke krize, jača uloga međunarodnih institucija u osmišljavanju makroekonomskih politika i utjecaj tih institucija, posebice MMF-a i Svjetske banke na provedbu politika u brojnim, posebice nerazvijenim i srednje razvijenim zemljama. Utjecaj tih institucija još više dobiva na značaju, posebno u provedbi politika stabilizacije. Istovremeno se primjenjuje i makroekonomska politika ponude (SAD, Velika Britanija).
Nakon 1990.	Razvija se pristup kontroliranog debalansa koji se prvenstveno zalaže za postizanje makroekonomske stabilnosti, dok se istovremeno dopušta nedovoljna zaposlenost i debalans u bilancama plaćanja.

Izvor: izrada autora prema Crkvenac, M: Ekonomska politika, Informator, Zagreb, 1997., str. 61–62.

ekonomska globalizacija

Ekonomska globalizacija koja nakon 1990-ih, te raspadom bivših socijalističkih gospodarskih sustava, dobiva svoj veliki zamah uvelike je odredila obilježja makroekonomske politike zemalja svijeta svih razvojnih stupnjeva. S obzirom na to da globalizacija u suštini predstavlja proces stvaranja uvjeta za slobodan protok ljudi, roba, kapitala i informacija, lako je zaključiti da se sama ideja temelji na postulatima slobodnog tržišta kao savršenog mehanizma upravljanja ekonomijom, ali i ostalim područjima društvenog života ljudi, kao što su obrazovanje, zdravstvo, kultura. To je proces sve jače integracije svih svjetskih ekonomija, što uključuje i donošenje odluka na nadnacionalnoj razini.

Proces globalizacije koji su potaknule najrazvijenije ekonomije (SAD, Velika Britanija) nametnuo je i ostalim zemljama mehanizme i makroekonomske politike nužne za ostvarivanje razvojnih ciljeva na globalnoj razini, kao što su ekspanzija svjetske trgovine, povećani prinosi na uloženi kapital, veća efikasnost proizvodnih činitelja, prijenos znanja i tehnologije, porast izravnih

stranih investicija i dr. Na kreiranje makroekonomskih politika pojedinih zemalja sve više utječu moćne svjetske financijske institucije (MMF, WB, WTO), ali i transnacionalne korporacije koje postaju ključni činitelj međunarodne trgovine. Tako su mjere razvojne i makroekonomske politike za tzv. „zemlje u tranziciji”, odnosno bivše socijalističke države propisane Washingtonskim sporazumom uključivale (Stojanov 2013: 168):

- otvorenost nacionalne ekonomije, tj. liberalizaciju ekonomskih odnosa s inozemstvom
- izvoz kao vodeći sektor ekonomskog rasta
- konvertibilnost nacionalne valute
- restriktivnu monetarnu politiku, tj. politiku „jakog” novca
- financijsku disciplinu i načelo „*hard budget constraint*”¹
- minimalnu ulogu države, uglavnom svedenu na stvaranje uvjeta za poslovanje privatnog sektora
- zamjenu velikih tvrtki malim i srednjim poduzećima kao nositeljima ekonomskog razvoja
- privatizaciju državne imovine kao jednu od ključnih mjera
- odbacivanje kejnzijanskog ekonomskog instrumentarija, kao što su industrijska politika, vanjskotrgovinska politika ili politika dohotka.

Kao što navodi Stojanov: „Vašingtonski sporazum negira ulogu vlada zemalja u tranziciji i manje razvijenih zemalja te smatra da su slobodno tržište i strane inozemne investicije dovoljno jako oružje ekonomskog progressa u uvjetima privatizirane ekonomske infrastrukture.” (Stojanov, op. cit., str. 180)

Međutim, u provedbi je makroekonomska politika prema preporukama Washingtonskog sporazuma (usvojenog 1989. godine) rezultirala brojnim neuspjesima, što je kulminiralo financijskom krizom krajem 1990-ih godina u zemljama tzv. „novih tržišta”, primjerice istočnoazijskih zemalja, južno-američkih ekonomija, Rusije.

Makroekonomska politika temeljena na principima slobodnog tržišta i privatnog vlasništva doživjela je na globalnoj razini još jedan težak „poraz” kulminacijom financijske krize započete 2007. godine u SAD-u, čiji su se učinci „prelili” na ekonomiju europskih i svjetskih zemalja. Europa se suočila i s dužničkom krizom koja je ozbiljno ugrozila sustav Europske monetarne

¹ Načelo čvrstog proračunskog ograničenja

unije te uzrokovala brojne ekonomske i socijalne probleme u Grčkoj, Španjolskoj, Portugalu, Irskoj i Islandu. Mnogo teže posljedice ovih kriza spriječene su zahvaljujući intervencionizmu nacionalnih vlada u financijskom i proizvodnom sektoru. No, to je ponovno potaklo rasprave o ključnim koncepcijskim pristupima upravljanja razvojem i vođenja makroekonomske politike u globaliziranoj zbilji. S aspekta realizacije razvojnih ciljeva pojedinih zemalja, najznačajnije makroekonomske politike su monetarna politika, fiskalna politika i politika dohotka.

monetarna politika

Osnovni je cilj **monetarne politike** osigurati stabilnost cijena i nacionalne valute kako bi se izbjegle negativne posljedice inflatornih kretanja. Monetarna politika također ima zadatak osigurati ravnotežu platne bilance. Zbog realizacije ova dva ključna cilja, djelovanje mjera monetarne politike može biti ekspanzivno ili restriktivno kako bi se potaknule promjene troškova proizvodnje i uvjeti raspoloživosti kredita, odnosno dostupnosti novca. Na nacionalnoj razini nositelj monetarne politike je središnja banka.

fiskalna politika

Fiskalna politika usmjerena je na korištenje javnih (državnih i društvenih) prihoda i rashoda kao instrumenata financiranja općih i zajedničkih potreba kojima se ostvaruju širi ciljevi ekonomske politike (Crkvenac 1997: 135) te socijalne politike. U tom kontekstu, osnovni su ciljevi fiskalne politike postizanje pune zaposlenosti, preraspodjela dohotka i bogatstva te poticanje proizvodnje i gospodarskog rasta. Općeprihvaćene funkcije fiskalne politike su alokacija, distribucija i stabilizacija, na čiju realizaciju utječu brojni činitelji, te posebice dostignuti stupanj razvijenosti. Kao i kod monetarne politike, instrumenti fiskalne politike mogu imati ekspanzivne ili restriktivne učinke.

politika dohotka

Politika dohotka povećanje opće razine cijena kontrolom varijabli raspodjele koje su u biti nadnice i/ili stopa bruto dobiti. Postoje tri tipa provođenja politike dohotka (Acocella, op. cit., str. 350 i 353):

- državne politike dohotka, npr. zamrzavanjem nadnica kao izravnom mjerom kontrole plaća
- politika tržišnog dohotka koja se temelji na poticajima ili „kažnjavanju” od strane nositelja makroekonomske politike kako bi se posredno upravljalo troškovima rada i razinom cijena
- institucijske politike čiji je cilj promijeniti konkurentski položaj između različitih primatelja dohotka, primjerice putem društvenih sporazuma.

Uspješna koordinacija makroekonomskih politika, teorijski gledano, morala bi osigurati ekonomski i socijalni razvoj. Međutim, s razvojnog aspekta, provjereni obrasci vođenja makroekonomske politike u razvijenim, industrijaliziranim zemljama, uglavnom se nisu pokazali uspješnima za zemlje ostalih razvojnih skupina. Naime, makroekonomska politika je svoj razvoj i

primjenu doživjela u visokorazvijenim zemljama svijeta s uvjerenjem da će adekvatnim modelima prvenstveno monetarne i fiskalne politike osigurati vanjsku (ravnoteža platne bilance) i unutarnju ravnotežu (puna zaposlenost i stabilnost cijena).

Vođeni rezultatima makroekonomskih politika u razvijenim ekonomijama, međunarodne su institucije poticale zemlje u razvoju na gospodarske reforme te primjenu instrumenata prvenstveno u cilju osiguranja stabilnosti cijena i tečaja. Smatralo se, naime, da će stabilni makroekonomski uvjeti automatski dovesti do gospodarskog rasta i pozitivnih kretanja svih ostalih ekonomskih varijabli te do smanjenja siromaštva. Međutim, po mišljenju velikog broja ekonomista, iako su neke zemlje postigle napredak u postizanju makroekonomske stabilnosti, rasta i smanjenja siromaštva, u mnogim su slučajevima rezultati bili razočaravajući. Za mnoge zemlje u razvoju rezultati gospodarskog rasta nisu bili u skladu s očekivanjima, a u nekim su se slučajevima životni uvjeti siromašnih čak i pogoršali. (Gottschalk 2004)

Prema rezultatima nekih istraživanja koja su usmjerena na povezanost sadašnjih makroekonomskih politika u nerazvijenim zemljama i njihove interakcije sa siromaštvom i nejednakostima, te su zemlje, bez obzira na veličinu, izrazito osjetljive na ekonomske šokove i krize. Bez obzira na to jesu li te krize izazvane financijskim poremećajima, uglavnom tijekom kapitala, ili promjenom trgovinskih uvjeta poslovanja, u oba slučaja posljedica su pad zaposlenosti i proizvodnje, koja utječe na realni tečaj nacionalne valute. Nedostatak odgovarajućih mehanizama makroekonomske politike da se suoče i adekvatno reagiraju na nepovoljna nacionalna i globalna ekonomska kretanja rezultirao je nazadovanjem u borbi protiv siromaštva i nejednakosti u nerazvijenim zemljama.

**makroekonomska
politika u
nerazvijenim
zemljama**

Tablica 4.4.: Ograničenja monetarne politike u nerazvijenim zemljama

Mnoge glavne poslovne banke u nerazvijenim zemljama podružnica su velikih privatnih banaka čije je sjedište u razvijenim zemljama. Te su banke orijentirane na ostvarenje što većeg profita u dolarima, eurima, engleskoj funti, a ne, primjerice, rupijama, pesosima, nairasima i drugim na svjetskom tržištu nekonvertibilnih valuta.
Mnoge nerazvijene zemlje toliko ovise o međunarodnim transakcijama da moraju ograničiti bankarsku ponudu novca nekom stranom valutom (devizne rezerve središnje banke). To znači da zbog varijabilnosti devizne imovine vlada ne može uvijek kontrolirati ponudu novca na tržištu.
Središnje banke nerazvijenih zemalja nemaju veliki utjecaj na bankarske depozite. Osim toga, zbog uglavnom nerazvijenog tržišta vrijednosnicama, središnje banke nerazvijenih zemalja obično kupuju i prodaju državne obveznice na otvorenom međunarodnom tržištu.
Poslovne banke ograničavaju dodjelu kredita na velike i srednje poduzetnike u sektorima kao što su moderna industrija, rudarstvo, energija, elektronika i telekomunikacije te plantažna poljoprivreda. Zbog toga mali poduzetnici posuđuju novac od poznanika i rodbine ili se zadužuju kod zajmodavaca i banaka po izrazito visokim kamatnim stopama. To znači da monetarna politika u nerazvijenim zemljama ima manji utjecaj na kamatne stope, stupanj investicijske aktivnosti i agregatni <i>output</i> .
Udio transakcijskih depozita u novčanoj masi u pravilu je niži u nerazvijenim nego u razvijenim zemljama. Primjerice, u SAD-u oni čine oko 75 % ukupne novčane ponude, dok u većini nerazvijenih zemalja transakcijski depoziti sudjeluju s manje od 50 %. To znači da monetarna politika ima manji utjecaj na kontrolu novčanih transakcija u nerazvijenim nego u razvijenim ekonomijama.
Povezanost između kamatnih stopa, investiranja i rasta koja se pretpostavlja u razvijenim ekonomijama upitna je za nerazvijene zemlje. U nerazvijenim zemljama investicijske aktivnosti nisu jako osjetljive na kamatnu stopu, posebno zato što se mnogo novca posuđuje izvan bankarskog sustava, primjerice od vlasnika nekretnina ili drugih zajmodavaca. Zbog ograničene ponude novca, posljedica povećane potražnje za investicijama u nerazvijenim zemljama često inflacij umjesto gospodarskog rasta i razvoja. Također, zbog lošeg menadžmenta, monopola i sporosti birokracije, često su suočeni s niskom razinom zaposlenosti.

Izvor: prilagodili autori prema: E. Wayne Nafziger: **Economic Development**, Fourth Edition, 2006., Cambridge University Press, str. 466–467.

Razlozi neuspjelog „kopiranja” modela makroekonomskih politika u zemljama u razvoju su brojni, ali svakako treba naglasiti bitne razlike u strukturnim obilježjima ekonomija u razvoju i industrijaliziranih zemalja. To se prvenstveno odnosi na razlike u proizvodnji, stupnju fleksibilnosti nadnica i cijena, razvijenosti financijskih tržišta i institucija, ključnim izvorima rasta i drugo. Na primjeru monetarne politike (tablica 4.4.) ukazat će se na neka ograničenja njene primjene u nerazvijenim zemljama.

Provođenje fiskalne politike prema preporukama svjetskih financijskih institucija u zemljama u razvoju također nailazi na brojne prepreke. Vlade tih zemalja općenito nemaju dovoljno fiskalne fleksibilnosti s aspekta fiskalnih prihoda i rashoda. Porezni prihodi se više temelje na indirektnom nego direktnom oporezivanju te je prisutan visok stupanj porezne evazije, pa je vladama teško utjecati na kretanje prihoda. Kod rashoda se zemlje u razvoju

susreću s teškoćama smanjenja javne potrošnje što, naravno, ograničava mogućnosti investiranja te posljedično utječe na gospodarski rast i mogućnosti rješavanja problema nezaposlenosti i siromaštva. (Nayyar 2011)

Zbog izrazite makroekonomske osjetljivosti kojoj su izložene nerazvijene zemlje u relativno liberaliziranom globalnom gospodarstvu, nameće se potreba preispitivanja dosadašnjih ciljeva i instrumenata makroekonomskih politika te kreiranja i implementacije novih, alternativnih politika.

Naravno, to ne znači odustajanje od ciljeva makroekonomske stabilnosti, posebno u kriznim situacijama i u kratkom roku, ali u srednjem i dugoročnom razdoblju makroekonomska politika mora se temeljiti na razvojnom pristupu, što podrazumijeva integraciju kratkoročnih, protucikličkih mjera monetarne i fiskalne politike s ostalim politikama koje će omogućiti realizaciju dugoročnog rasta i razvoja. Pritom su od posebnog značaja obrazovna politika, tehnološka politika, redistributivna politika, industrijska politika.

U zemljama u razvoju zbog posebnosti stanja okoliša od velikog su značaja i pojedine politike čiji je cilj provođenje koncepta održivog razvoja o kojemu će se detaljnije govoriti u petom poglavlju knjige.

Nadalje, za ostvarivanje napretka u gospodarskom i društvenom životu posebno je važno da mjere makroekonomske politike budu usklađene sa socijalnom politikom kako bi činile jedinstveni okvir nužan za provođenje strukturnih promjena, naročito u najnerazvijenijim zemljama svijeta².

**usklađenost
makroekonomske
i socijalne
politike**

Ta je komplementarnost neophodna kako bi se eliminiralo siromaštvo, pothranjenost, nedostupnost zdravstvenih i obrazovnih usluga. Upravo su ovi problemi ograničavajući čimbenici ekonomskog i društvenog napretka te čine dio začaranog kruga siromaštva.

Nužnost osmišljavanja i provođenja mjera socijalne politike važna je i zbog toga što svaka ekonomska i društvena transformacija, odnosno reforma sustava u pravilu najviše i najprije pogađa upravo najranjivije društvene skupine. Zbog toga su socijalne mjere, npr. pomoć u prehrambenim proizvodima radi eliminacije gladi, ciljane medicinska skrb za eliminaciju epidemija i smanjenja stope smrtnosti djece, osiguranje osnovne infrastrukture ili uvjetovani socijalni transferi, nužna pretpostavka gospodarskih pomaka i društvenog napretka u najsiromašnijim zemljama svijeta.

² Prema podacima UN-a (2018.), u skupini najmanje razvijenih zemalja (*LDC – least developed countries*) je 48 zemalja s preko milijardu stanovnika koje čine preko 13 % svjetske populacije, a sudjeluju u stvaranju samo 1,2 % svjetskog BDP-a. Gotovo polovica stanovništva tih zemalja živi u ekstremnom siromaštvu. Osnovnim uzrocima takvog stanja smatraju se niska produktivnost te visoka razina nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti.

4.3. Ekonomska decentralizacija i jačanje uloge regija i lokalnih zajednica u razvoju

Nada Karaman Aksentijević

što je ekonomska decentralizacija

Pod ekonomskom decentralizacijom podrazumijeva se **proces prenošenja ekonomskih ovlasti** sa središnje države **na niže razine teritorijalnog ustrojstva zemlje** (regije i lokalne zajednice). Do nje dolazi zbog toga što u uvjetima vrlo dinamičnih ekonomskih i društvenih promjena središnja vlast ne može dovoljno brzo reagirati na stalne promjene u regionalnim i lokalnim razvojnim okolnostima. Naime, za razliku od intenzivne ekonomske dinamike, proces javnog odlučivanja vrlo je spor. S druge strane, zakašnjenje donošenje odluka sve više postaje jednom od velikih zapreka bržem gospodarskom razvoju regija i lokalnih zajednica.

nužnost decentralizacije

Za vođenje uspješne razvojne politike pojedinih područja nužno je pravodobno prepoznati pozitivne razvojne inicijative, razviti inovativnu okolinu i uspostaviti infrastrukturu i suprastrukturu koja će poticati gospodarski razvoj. To pretpostavlja dobro poznavanje regionalne podjele rada i specijalizacije, urbanizacije i koncentracije proizvodnih potencijala, demografskih obilježja i tendencija te prostornih mogućnosti regija. Naime, pojedine regije i lokalne zajednice razlikuju se s obzirom na (Bogunović, A. 2011):

- geografsko-morfološke karakteristike i raspoloživost prirodnih resursa
- demografska obilježja, raspoloživost i uvjete za razvoj ljudskih potencijala
- organizaciju i odvijanje proizvodnih procesa te njihov utjecaj na ekosustave
- stanje, ustroj i funkcioniranje javnog sektora
- socijalne karakteristike
- stanje i razvijenost društvenih računa i informacijskih sustava.

Navedena obilježja utječu na ekonomske i svekolike tijekove u prostoru. Ona predstavljaju i polazišta za analizu i ocjenu stanja u prostoru te za uočavanje ključnih razvojnih problema.

Ekonomska decentralizacija može značajno doprinijeti i smanjenju regionalnih razvojnih disproporcija koje se mogu definirati kao ograničenja rasta

i razvoja u području: a) postojeće gospodarske infrastrukture; b) prostora i prirodnih resursa; c) demografije i ljudskog kapitala; d) fizičkog kapitala; e) klasične i tehnološke infrastrukture; f) regionalne organizacije rada.

Postojanje regionalnih disproporcija ima negativne posljedice i za pojedine regije i za nacionalne države jer povećavaju napetosti između razvijenih i nerazvijenih područja, rezultiraju međuregionalnim migracijama iz manje razvijenih ka razvijenim regijama. U konačnici to rezultira daljnjim rastom regionalnih disproporcija jer dolazi do demografskog pražnjenja i nedovoljnog korištenja resursa u manje razvijenim regijama, a u razvijenim regijama rastu troškovi razvoja uzrokovani doseljavanjem stanovništva.

SAD, Kanada i Njemačka su države koje imaju moćne regionalne vlade jer su u tim zemljama regije utemeljene ustavom. Osim Njemačke, europske države federalističkog ustroja su Austrija, Švicarska i Italija pa one imaju formalnopravnu podlogu za provođenje decentralizacije u odlučivanju. U ostalim europskim zemljama počeci decentralizacije u ekonomskom odlučivanju, u obliku regionalizma ili autonomije lokalne vlasti, poklapaju se s napuštanjem koncepta države blagostanja i potrebom obnavljanja i jačanja poduzetničkog duha radi rješavanja sve veće nezaposlenosti, osobito sedamdesetih godina 20. stoljeća.

U procesu jačanja europske integracije razvojem Europske unije općeprihvaćeno postaje načelo supsidijarnosti. To je načelo prema kojemu odlučivanje o zajedničkim pitanjima mora biti preneseno na najniži mogući stupanj društvene organizacije dok središnja vlast ima ulogu u odlučivanju o problemima koji se ne mogu riješiti na nižim razinama odlučivanja. Ovo načelo uvedeno je u Europskoj uniji Ugovorom iz Maastrichta 1993. godine, a utemeljeno je na Europskoj povelji o lokalnoj samoupravi Vijeća Europe iz 1985. godine.

**ekonomska
decentralizacija
u EU**

Središnja razina vlasti u svojoj nadležnosti treba zadržati onaj dio poslova od kojih koristi ima cijela zemlja i kojima je učinkovitije upravljati na razini cijele države kao što su obrana i očuvanje javnog reda i sigurnosti zemlje.

Jedan od mogućih modela decentralizacije je onaj koji se primjenjuje u Hrvatskoj (shema 4.4.).

Shema 4.4.: Raspodjela nadležnosti i funkcija prema razinama vlasti

		Središnja država	Općine	Gradovi	Županije
1.	Opće javne usluge	X	X	X	X
2.	Obrana	X	X	X	
3.	Javni red i sigurnost	X	X	X	
4.	Obrazovanje	X	X	X	X
4.1.	Predškolski odgoj		X	X	
4.2.	Osnovnoškolsko obrazovanje	X		X	X
4.3.	Srednjoškolsko obrazovanje	X		X	X
4.4.	Visokoškolsko obrazovanje	X		X	
5.	Zdravstvo	X		X	X
6.	Socijalna sigurnost i skrb	X	X	X	X
7.	Stambeno-komunalni poslovi i usluge		X	X	X
8.	Rekreacija, kultura i vjerska djelatnost		X	X	
9.	Poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov	X			X
10.	Rudarstvo, industrija i graditeljstvo	X	X	X	X
11.	Promet i komunikacije	X	X	X	X
11.1.	Cestovni promet	X	X	X	X
11.2.	Željeznički promet	X			
11.3.	Zračni promet	X			
12.	Drugi ekonomski poslovi	X	X	X	X

Izvor: Bajo, A. 2007.

prednosti decentralizacije

Prednosti decentralizacije su (Jovančević, R., ur., 1998):

- pospješuje dinamičnost na lokalnim razinama
- omogućuje veću spremnost na promjene, stimulira konkurentnost i natjecanje između javnih institucija
- pojeftinjuje troškove i olakšava pristup informacijama jer podrazumijeva neposredne kontakte s lokalnim stanovništvom, institucijama, vladinim tijelima i poduzećima
- lakše mobilizira lokalne financijske izvore i radni potencijal
- omogućuje veću fleksibilnost u primjeni vladinih mjera
- olakšava građanima pristup vladi, vladinim institucijama i tijelima
- omogućuje veću blizinu tržištima, a time i mijenjanje prioriteta prema potrebama lokalnih aktera

- omogućuje bolje korištenje lokalnih resursa, lokalnih inicijativa i lokalnog znanja
- smanjuje troškove koordinacije jer prenošenje nadležnosti i raznih funkcija na individualne jedinice olakšava integrirani pristup i omogućuje izbjegavanje sukoba između različitih funkcija ili područja politike
- takav sustav je sâm po sebi otvoreniji za eksperimentiranje i inovativnost u usporedbi sa strogim centraliziranim podržavajućim shemama
- razvojne institucije na nižim razinama mogu se poistovjetiti s lokalnom kulturom, pružaju široku potporu i legitimitet mjerama politike te omogućuju nicanje jedinstva nakana, kao i klimu od općeg interesa na regionalnoj razini.

U konceptu decentraliziranog vođenja razvojne politike zemlje, svaka od razina vlasti – središnja, lokalna i regionalna – ima posve određenu ulogu i zadatke. Jedna od mogućih podjela navedena je u shemi 4.5.

uloga pojedinih razina vlasti

Dobro definirani zadaci, odgovornosti i jasna očekivanja nužne su pretpostavke za generiranje prilagodljivog i inovativnog lokalnog upravljanja. Da bi se spriječio klijentelizam na lokalnoj razini, građani i središnja vlast moraju imati sposobnost i poticaj za kontrolu odgovornosti lokalnih elita. (WDR, 2017: 217)

Shema 4.5.: Uloga središnje vlasti, regionalne i lokalne vlasti u usmjeravanju ekonomskog razvoja

Središnja vlast	Regionalna i lokalna vlast
• izgradnja podržavajuće gospodarske infrastrukture • modernizacija obrazovnog sustava • podizanje obrazovne razine stanovništva • poticanje razvoja vlastite znanosti • stvaranje uvjeta za razvoj i za primjenu suvremene tehnologije • osiguranje minimalnog standarda obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih potreba stanovništva • rješavanje specifičnih pitanja regionalnog razvoja	• prepoznavanje i poticanje novih razvojnih inicijativa • poticanje lokalnog poduzetništva • poticanje formiranja „proizvodnih mreža” • poticanje razvoja uslužnog sektora koji podupire porast regionalne konkurentnosti • poticanje razvoja djelatnosti koje unapređuju ključne razvojne čimbenike (ljudske potencijale i tehnologiju)
	Institucije podržavajuće infrastrukture • lokalne i regionalne razvojne agencije • tehnološki centri • poduzetnički inkubatori • znanstveno-tehnološki parkovi • poslovno-informativni i savjetodavni centri za poduzetnike

Izvor: Karaman Aksentijević, N. 2004., str. 47.

fiskalna decentralizacija

Da bi ekonomska decentralizacija uistinu zaživjela, nužno je provesti i **proces fiskalne decentralizacije** koji podrazumijeva prijenos financijskih sredstava lokalnim zajednicama, točnije lokalnim jedinicama vlasti kako bi mogle financirati ovlasti koje su im dodijeljene u procesu decentralizacije. U protivnom proces decentralizacije ne može zaživjeti.

Pozitivna korelacija između fiskalne decentralizacije (mjerene udjelom prihoda/rashoda nižih razina javne vlasti u ukupnim prihodima/rashodima opće vlasti) i ekonomskog razvoja (mjenog dohotkom po stanovniku) općepoznata je činjenica.

Neupitno je da viši stupanj razvoja, u pravilu, prati i veća fiskalna decentralizacija. Stoga je razumljivo da je stupanj decentralizacije daleko viši u razvijenim nego u zemljama u razvoju. No, zemlje u razvoju, unatoč pozitivnim pomacima koji su započeli sedamdesetih godina 20. stoljeća, centraliziranije su nego što su to bile razvijene zemlje u ranim fazama svoga razvoja. (Blažić, H. 2004)

4.4. Jačanje utjecaja civilnog sektora na razvoj

Zoran Ježić

Civilno društvo postalo je nezaobilazan akter u oblikovanju javnih politika, čija je uloga promovirana kako na nacionalnim i lokalnim razinama, tako i od strane nadnacionalnih organizacija poput EU-a. U tom smislu, na civilno se društvo gleda kao na rješenje demokratskog deficita, promociju sudioničke demokracije te pomak od ideje vlasti prema vladavini. (Freise 2008, Kohler-Koch 2008)

civilno društvo

Stvaranje poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva jedna je od pretpostavki i mjerila demokracije te stabilnosti društvenoga i političkoga sustava svake zemlje. Koncept zajedništva i suradnje državne vlasti s civilnim društvom u stvaranju, provedbi i nadzoru politika koje su od neposrednog interesa za opće dobro među temeljnim je obilježjima dobrog upravljanja i suvremene države koja služi svojim građanima (Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2017. do 2021. godine).

Još su stari Grci i Rimljani poznavali ovaj institut. Po njihovom poimanju bilo je to političko društvo u kojemu su aktivni građani sudjelovali u oblikovanju politike. S vremenom je izraz 'civilno društvo' poprimao različita značenja sukladno porecima u okviru kojih je postojalo.

Organizacije civilnog društva nazivaju se **dobrovoljnim, neovisnim, neprofitnim, nevladinim ili trećim sektorom**. Svaki od naziva ističe jedan aspekt tih organizacija. U svijetu se govori o nevladinom sektoru (*NGO – nongovernmental sector*). Pritom valja naglasiti da se, kada se govori o nevladinom sektoru, ne podrazumijeva potpuna nepovezanost vlade i ovih organizacija jer vlada ulaže sredstva u rad neprofitnog sektora, no to ne bi smjelo utjecati na aktivnosti samih organizacija. Organizacije civilnog društva zapravo surađuju s vladom i u idealnim uvjetima postižu da ona odgovorno ispunjava svoja obećanja.

nevladin sektor (NGO)

Institucije civilnog društva razvijene su u demokratskim zemljama utemeljenima na vladavini prava s razvijenim tržišnim gospodarstvom. Ponekad se

na civilno društvo gleda kao na opoziciju aktualnoj vlasti i funkcija nadglednika, „*watch dog*” (psa čuvara), se u javnosti percipira negativnom. Ipak, očito je da civilno društvo igra važnu ulogu, osobito u zemljama mlade demokracije.

Postoji niz definicija civilnog društva (sektora). Prema definiciji UN-a (*Human Development Report*, 2003), nevladina organizacija (NVO) je svaka neprofitabilna volonterska skupina građana organizirana na lokalnoj, državnoj ili međunarodnoj razini pokrenuta zajedničkim interesima ljudi. Ciljevi djelovanja nevladinih organizacija su upoznavanje vlasti s problemima građana te praćenje politika i poticanje na političko djelovanje u zajednici. Anheier i suradnici (2001) razvili su operativnu definiciju sektora koji klasificira institucije civilnog društva, organizacije i pojedince dobrovoljno udružene za promicanje zajedničkih ciljeva. Civilno društvo ima vrlo različita značenja raznim dionicima, a razlikuju se prema prostoru solidarnosti, području udruživanja, a često se nazivaju i trećim sektorom itd. (Chandhoke 2002) Budući da ovaj koncept identificira različite aspekte, u teoriji i praksi se koriste brojne alternativne definicije.

Primjerice, ovaj se sektor često alternativno označava kao treći sektor, neprofitni sektor, socijalno gospodarstvo (sektor), nevladin sektor ili čak kao neovisni, dobrovoljni ili dobrotvorni sektor (Worth 2009). Lorentzen je 2010. godine prepoznao da postoje četiri pojma koja se najviše i najčešće koriste za ovaj oblik društvenog djelovanja: neprofitni sektor, treći sektor, dobrovoljni sektor i civilno društvo. Utvrđeno je i da se ovi pojmovi obično koriste kao sinonimi. Lewis (2010) je definirao da ovi različiti nazivi uglavnom odražavaju različite kulture u kojima je civilni sektor nastao. Konkretno, on je utvrdio da se pojam „neprofitni sektor” više koristi u SAD-u gdje je tržište dominantno, a „dobrovoljni sektor” više u Ujedinjenom Kraljevstvu gdje postoji duža tradicija dobrovoljnog rada zbog razvoja Zakona o dobrotvornom radu. Nadalje, Lyons (2009) je utvrdio da je nedavno vrlo popularnim postao naziv „civilno društvo” jer se ovakvo definiranje smatra jednim od ključnih preduvjeta gospodarskog i društvenog razvoja. (Pevcin, P.: *Measuring and explaining the development of the civil society sector*, Društvena istraživanja, 2012)

Nerijetko se naziv „civilno društvo” (lat. *civis* = građanin) vezuje isključivo uz organizaciju različitih udruga. To je točno samo ako se civilno društvo promatra u užem smislu. No, u širem smislu, definicija civilnog društva obuhvaća puno veći broj organizacija. Kako navodi Zaklada za poticanje civilnog društva i razvoja civilnog društva: „Civilno društvo predstavlja skup građana koji se udružuju dobrovoljno radi zagovaranja svojih zajedničkih interesa. U svoje aktivnosti najčešće uključuju volontere. Podrazumijeva

aktivno građanstvo koje želi i izaziva promjenu u svojoj lokalnoj zajednici i društvu.” Sve institucije i skupine koje funkcioniraju potpuno odvojeno od države (tržišno-gospodarski akteri, nezavisni mediji, nezavisni stručnjaci, mreža dobrovoljnih udruženja...) predstavnici su civilnog društva. Neprofitni sektor (NPO) obuhvaća neprofitne organizacije koje pružaju netržišna dobra ili usluge kućanstvima, tj. široj javnosti, osim onih koje kontrolira i uglavnom financira država, a njihovo je osnovno obilježje da ne mogu biti izvor dohotka ili dobiti jedinicama koje ih kontroliraju. Državne od nedržavnih/nevladinih neprofitnih organizacija razgraničava aspekt financiranja. Naime, državni NPO-i su u cijelosti financirani iz državnog proračuna dok nedržavni/nevladini NPO-i nisu. Predstavnici državnih NPO-a su tijela državne uprave i državne vlasti, tijela jedinica lokalne uprave i samouprave te druge pravne osobe koje se financiraju iz državnog proračuna, bilo kroz plaće i/ili ostale izdatke. Za razliku od državnih, nedržavni/nevladini NPO-i se financiraju iz drugačijih oblika kao što su članarine, dobrovoljni prilozi, donacije, prihodi od vlastite gospodarske djelatnosti itd. Takve organizacije su različite političke organizacije i stranke, sindikati, vjerske zajednice, udruge građana te ostala društva, savezi i zajednice. Dakle, to su sve organizacije osnovane po posebnim propisima za koje proizlazi da su NPO-i s napomenom da se ne financiraju iz državnog proračuna. (Bežovan, G: *Razvoj organizacija civilnog društva kao pretpostavka uspješne reforme socijalne države u Hrvatskoj*)

Civilno društvo podrazumijeva da građanke i građani u različitim skupinama, inicijativama i organizacijama, pa i individualno, uključivanjem u javni prostor zastupaju različite interese i vrijednosti. Iako svaka od tih grupacija ima uglavnom jasno artikuliranu vrijednosnu ili interesnu orijentaciju, njihova sloboda izražavanja, udruživanja, javnog okupljanja, građanskog neposluha i djelovanja ne smije ovisiti o tome o kakvim je vrijednostima ili interesima riječ, a jedino dopustivo ograničenje može proizaći iz zahtjeva da se ne ugrozi sloboda svih drugih te da se ne narušavaju ustavne vrijednosti. Najvažniji je rezultat toga određenja da temeljna vrijednost na kojoj treba počivati odnos države i civilnoga društva bude poštivanje neovisnosti civilnoga društva. To znači da država na prvome mjestu mora osigurati slobodu izbora vrijednosnih i interesnih orijentacija građanki i građana te slobodu njihova javnog izražavanja, okupljanja, udruživanja i djelovanja.

**neovisnost
civilnog društva**

Odnos države i civilnoga društva uređuje se i definira proceduralno i sadržajno. U civilnom društvu nije presudan broj onih koji podržavaju određeno stajalište, stav ili interes, već njegova načelna utemeljenost, a ključne su „proceduralne vrijednosti” civilnoga društva neovisnost, pluralizam, otvorenost i horizontalnost, koja označava jednakopravnost sudionika tako ustrojenog društva. Osiguravši prostor za neovisno djelovanje civilnoga društva, država

uvažava civilno društvo kao ravnopravnog sudionika i korektiv u promišljanju i suodlučivanju o pitanjima od javnog interesa i provedbi odluka i mjera s javnim utjecajem. (Barić 2012 i <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/Arhiva/39.%20-8.a.pdf>)

Dva osnovna organizacijska oblika civilnog društva su **zaklade i udruge**. Postojanje zaklada poznato je još od najranijih vremena. Najkraće rečeno, to su organizacije bez vlasnika čija su sredstva namijenjena ispunjavanju javne svrhe. Zaklade se razlikuju po različitim kriterijima: jesu li **javne ili privatne**, prema **namjeni**, postoje obiteljske i crkvene zaklade; razlikuju se i po **načinu financiranja**, svojim **programima** itd. Vezano uz zaklade, u novije vrijeme razvija se pojam *corporate citizenship* koji naglašava da su i korporacije obvezne svojim mjerama djelovati u smjeru poboljšanja kvalitete života na području na kojemu su smještene. Još jedan od novih oblika zakladništva su i zaklade lokalnih zajednica (*community foundation*) čije je djelovanje usmjereno na poboljšanje kvalitete života u određenoj lokalnoj zajednici i najbolji je način da se osigura poštovanje načela supsidijarnosti. U suvremenom društvu utemeljen je i institut društvene odgovornosti gospodarstva (*corporate social responsibility*) kao još jedan od oblika potpomaganja civilnog društva.

Shema 4.6.: Utjecaj civilnog društva na razvoj

Izvor: prilagodba autora prema Chumra *et al.*: *Citizen participation as a tool to improve local government management efficiency*, Ekonomska decentralizacija i lokalna samouprava, Rijeka, 2004.

Civilno društvo trenutno predstavlja važan dio gospodarskog, političkog i društvenog okruženja u većini razvijenih zemalja. Postojeća literatura i empirijski dokazi podupiru tezu da je došlo do značajnog rasta broja organizacija civilnog društva u posljednja dva desetljeća. Salamon (1994), koji je to označio procesom poput *associational revolution* (asocijativna revolucija), naglasio je da se taj rast dogodio jer javni sektor sve više nadopunjuje vladu i tržište u pružanju važnih usluga, osobito u zdravstvu, obrazovanju i društvenim područjima.

Organizacije civilnoga društva imaju značajan potencijal za razvijanje novih modela društveno-ekonomskog razvoja. Civilno društvo snažno utječe na očuvanje i razvoj demokratskih vrijednosti. Građanske udruge kroz svoj kapacitet udruživanja na zajedničkim projektima i programima, kao i njihovu sposobnost rješavanja lokalnih, regionalnih, ali i globalnih izazova, stvaraju temelj za socijalnu stabilnost i koheziju te promiču ekonomski rast i razvoj.

Bilo je nekoliko pokušaja mjerenja veličina, važnosti i razvoja sektora civilnog društva. Anheier i suradnici (2001.) formirali su indeks civilnog društva (CSI). Metodologija mjerenja temelji se na četiri dimenzije dijamanta: **struktura** (koliko je reprezentativan civilni sektor), **vrijednosti** (za koje se vrijednosti zalaže civilni sektor), **prostor** (kakvo je političko, socioekonomsko i kulturno okruženje u koje djeluje) i **utjecaj** (kakav je utjecaj sektora u rješavanju socijalnih, ekonomskih i političkih problema). Te su dimenzije raspoređene na skali od nule do tri za svaku zemlju na temelju vrijednosti 74 pokazatelja koji su općenito grupirani. Druga metodologija mjerenja veličine i razvoja civilnog sektora je indeks globalnog civilnog društva (GCSI). Ovaj se pristup usredotočuje na organizacijsku infrastrukturu i sudjelovanje pojedinaca u civilnom sektoru.

indeks civilnog
društva (CSI)

indeks globalnog
civilnog društva
(GCSI)

Primjer (tablica 4.5.) pokazuje promjene koje su se dogodile 2014. – 2016. godine za zemlje za koje se izračunavaju komponente indeksa civilnog društva. Strelica prema gore predstavlja napredovanje, strelica prema dolje nazadovanje, a znak jednako stagnaciju u navedenom razdoblju.

Tablica 4.5.: Indeks globalnog civilnog društva 2016. godine

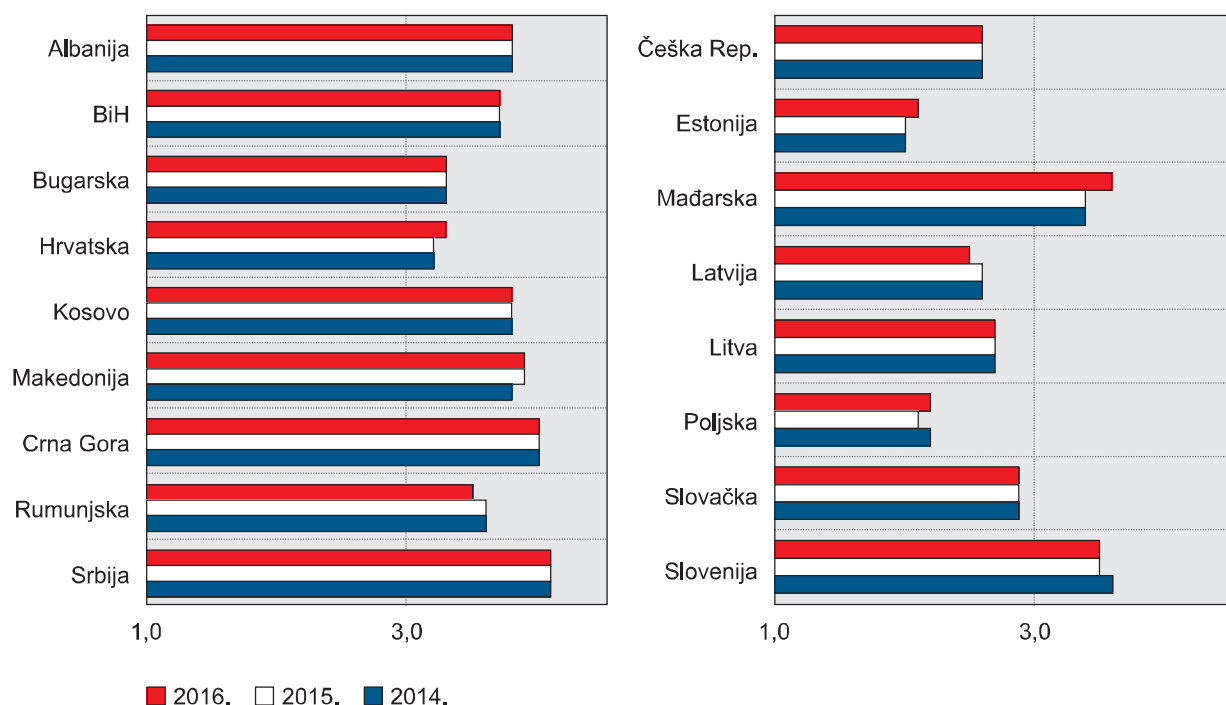
Zemlja	Pravno okruženje	Organi- zacijski kapacitet	Fiskalni kapacitet	Pružanje usluga	Infra- struktura	Javna predodžba (image)	Održivost civilnog sektora
Češka Republika	↔	↑	↑	↔	↔	↓	↔
Estonija	↔	↓	↔	↔	↔	↔	↓
Mađarska	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Latvija	↔	↔	↑	↔	↑	↑	↑
Litva	↓	↔	↓	↔	↔	↑	↔
Poljska	↔	↔	↔	↔	↑	↓	↓
Slovačka	↔	↔	↔	↔	↔	↓	↔
Slovenija	↑	↔	↑	↔	↑	↑	↔
Albanija	↑	↔	↔	↔	↔	↔	↔
BiH	↔	↓	↓	↔	↔	↔	↔
Bugarska	↔	↓	↓	↔	↔	↔	↔
Hrvatska	↓	↓	↓	↔	↓	↓	↓
Kosovo	↔	↔	↔	↔	↔	↔	↔
Makedonija	↓	↔	↔	↔	↔	↓	↔
Crna Gora	↔	↔	↔	↑	↑	↔	↔
Rumunjska	↔	↔	↔	↔	↔	↑	↑
Srbija	↓	↔	↑	↔	↑	↓	↔

Izvor: izrada autora prema CSO *Sustainability Index*, 2016.

Grafikon 4.1. pokazuje razvijenost civilnog sektora u odabranim zemljama u razdoblju 2014. – 2016. godine. Prema ovom indeksu, civilni sektor je razvijeniji što je bliži 1,0, a nerazvijeniji što se više približava vrijednosti 4,0. Može se uočiti da razvijenije zemlje Europske unije imaju i razvijeniji civilni sektor. No, isto je tako uočljivo da zemlje (poput Hrvatske) bilježe i razvojna zaostajanja u 2016. godini. Ona se ponajprije javljaju zbog slabe razvijenosti tzv. „sudioničke demokracije”.

sudionička demokracija

Pod pojmom sudioničke demokracije obično se podrazumijeva mogućnost sudjelovanja civilnoga društva, a time i građana, u procesima izrade, provedbe i praćenja javnih politika.

Grafikon 4.1.: Usporedba razvijenosti civilnog sektora odabranih zemalja

Izvor: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1866/CSOSI_Report_7-28-17.pdf

Poticažno okruženje za društveni i politički angažman i samoorganiziranje građana pretpostavlja postojanje javne sfere i medijskog prostora u kojemu se afirmiraju teme od javnog i zajedničkog interesa, odnosno omogućuje pristup informiranoj javnoj raspravi temeljenoj na poštivanju raznolikosti mišljenja i dijalogu. U tom smislu važnu ulogu imaju javni mediji, a osim njih, velik je i značaj medija zajednice. Nadalje, ovaj segment civilnog društva ima značajan utjecaj na smanjivanje korupcije u društvu.

Ako se promatraju društvena područja u kojima organizacije civilnog društva ostvaruju najveći utjecaj, u *Reviji za socijalnu politiku* (2013: 20) navodi se da se najveći broj organizacija smatra učinkovitima u obrazovanju i osposobljavanju te u području potpore siromašnima i marginaliziranim u društvu. Nadalje, organizacije civilnog društva doživljavaju se uspješnim u područjima ljudskih prava, zaštite okoliša, rekreacije i slobodnog vremena. S druge strane, područja stanovanja i zapošljavanja područja su u kojima civilno društvo ostvaruje vrlo nizak utjecaj.

S obzirom na navedeno, postoji velika snaga organizacija civilnog društva u mobilizaciji javnog i privatnog sektora te se iz tog razloga civilni sektor opravdano smatra jednim od vodećih pokretača gospodarskog razvoja.

5 RAZVOJ I OKOLIŠ

Nada Denona Bogović

Čovjek je u 20. stoljeću Zemlji vjerojatno napravio
više štete nego u cijeloj njezinoj povijesti.

(Jacques Yves Cousteau)

U ovome poglavlju studenti će naučiti:

- Kakva je povezanost ekonomskog razvoja i stanja okoliša
- Koji su direktni, a koji indirektni doprinosi prirodnog okoliša gospodarskom sustavu
- Što objašnjava Kuznetsova okolišna krivulja i koji su alternativni teorijski pristupi povezanosti ekonomske razvijenosti i stanja okoliša
- Koji su globalni problemi okoliša i kako su povezani s ekonomskim razvojem pojedinih zemalja
- Što je EPI indeks
- Što je sadržaj koncepta održivog razvoja
- Koja je razlika između koncepta jake i koncepta slabe održivosti
- Na kojim se razinama odlučivanja provodi koncept održivog razvoja i na koji način
- Što sadržajno mjeri globalni indeks održivog razvoja

Prepoznavanje problema prirodnog okoliša, ili kraće okoliša, kao i načini rješavanja sve većih neravnoteža između ekonomskih, socijalnih i okolišnih razvojnih dimenzija, prvenstveno je određeno konkretnim etičkim ili normativnim vrijednosnim premisama pojedinog društva na njegovom razvojnom putu. S aspekta ekonomije razvoja, okoliš predstavlja jedno od ključnih područja znanstvenog interesa, kao i siromaštvo, nezaposlenost, obrazovanje, nejednakost. Suvremena analiza ekonomskog razvoja okolišu pridaje veliku pozornost istražujući ga s gledišta ograničenog proizvodnog činitelja ili činitelja kvalitete života ljudi.

**okoliš u okviru
analize
ekonomskog
razvoja**

Da je okoliš važan razvojni čimbenik potvrđuje i sadržaj *Milenijske deklaracije Ujedinjenih naroda* iz rujna 2000. godine, u kojoj je kao jedan od osam utvrđenih ciljeva za razdoblje 2000. – 2015., a od interesa za sve članice UN-a i čitavu međunarodnu zajednicu, bio naveden i cilj: **osigurati održivost okoliša**. U okviru tako definiranog glavnog cilja utvrđena su bila tri podcilja (tablica 5.1.).

Tablica 5.1.: Milenijski ciljevi UN-a 2000. – 2015. godine

Cilj 1.	Smanjenje relativnog siromaštva
Cilj 2.	Dostupnost osnovnog obrazovanja svima
Cilj 3.	Spolna jednakost i veća zastupljenost žena
Cilj 4.	Smanjenje smrtnosti djece
Cilj 5.	Poboljšanje zdravlja majki
Cilj 6.	Borba protiv HIV-a/AIDS-a, malarije i drugih bolesti
Cilj 7.	Osigurati održivost okoliša Podcilj 1: Načela održivog razvoja integrirati u nacionalnu politiku i programe te zaustaviti gubitak „okolišnih resursa” Podcilj 2: Smanjiti gubitak biološke raznolikosti; do 2010. godine značajno smanjiti stopu gubitka Podcilj 3: Do 2015. godine prepoloviti broj stanovnika koji nemaju siguran pristup pitkoj vodi i osnovnim sanitarnim uvjetima.
Cilj 8.	Razvoj globalnog partnerstva za razvoj

Izvor: prilagodba autora prema: <http://www.un.org/millenniumgoals/enviro.html>

ciljevi održivog
razvoja

Značaj okoliša, ali i sve prisutnije razvojne paradigme održivosti, posebno se može prepoznati usvajanjem *Programa globalnog razvoja za 2030. godinu* (*Agenda 2030*), na Konferenciji Ujedinjenih naroda u New Yorku u rujnu 2015. godine. Program predstavlja novih 17 ciljeva koji su nazvani ciljevima održivog razvoja, a nadovezuju se na osam Milenijskih razvojnih ciljeva koji su obilježili razdoblje do 2015. godine.

Tablica 5.2.: Ciljevi održivog razvoja do 2030. godine

Cilj 1.	Svijet bez siromaštva
Cilj 2.	Svijet bez gladi
Cilj 3.	Zdravlje i blagostanje
Cilj 4.	Kvalitetno obrazovanje
Cilj 5.	Rodna ravnopravnost
Cilj 6.	Čista voda i sanitarni uvjeti
Cilj 7.	Pristupačna energija iz čistih izvora
Cilj 8.	Dostojanstven rad i ekonomski rast
Cilj 9.	Industrija, inovacije i infrastruktura
Cilj 10.	Smanjenje nejednakosti
Cilj 11.	Održivi gradovi i zajednice
Cilj 12.	Održiva potrošnja i proizvodnja
Cilj 13.	Zaštita klime
Cilj 14.	Očuvanje voda
Cilj 15.	Očuvanje života na Zemlji
Cilj 16.	Mir, pravda i snažne institucije
Cilj 17.	Partnerstvom do ciljeva

Izvor: <http://www.hr.undp.org/content/croatia/hr/home/post-2015/sdg-overview/goal-1.html>

Od navedenih 17 ciljeva, sedam (ciljevi broj 6, 7, 11, 12, 13, 14 i 15) se izravno može povezati s globalnim problemima okoliša koji predstavljaju sve veće ograničenje razvoju u razvijenim, ali još više u nerazvijenim ekonomijama. Radi se o vrlo širokoj i kompleksnoj problematici koja se u okviru ekonomske znanosti proučava u posebnim znanstvenim granama (npr. Ekonomika okoliša, Okolišna ekonomija, Mikroekonomska teorija eksternih troškova, Teorija javnog dobra) ili interdisciplinarno (npr. Ekološka ekonomija).

5.1. Ekonomski razvoj i okoliš

Vrijeme u kojemu živimo obilježeno je različitim procesima kao što su globalizacija, ubrzani razvoj gradova, značajno povećanje stanovništva. Zbog zadovoljenja rastućih potreba sve većeg broja ljudi, ali i ekonomske logike maksimizacije proizvodnje i profita, susrećemo se s ozbiljnim negativnim posljedicama za okoliš, kao što su njegovo onečišćenje iznad dozvoljenih standarda i prihvatnog kapaciteta te pretjerano iscrpljivanje prirodnih resursa nužnih za život ljudi i ekonomske aktivnosti.

Neravnoteža između ekonomskih procesa i stanja okoliša sve više ograničava daljnji gospodarski rast i razvoj kako na globalnoj razini, tako i na razini pojedinih ekonomskih regija i lokaliteta.

**neravnoteža
ekonomije i
okoliša**

Dosadašnji razvoj modernog industrijskog društva odredio je antropocentrični svjetonazor koji okoliš smatra isključivo sredstvom u funkciji zadovoljavanja ljudskih potreba. Pozicioniranje čovjeka u središte života na Zemlji manifestiralo se kroz emancipaciju društva od prirodnog okoliša i primjenu koncepta beskonačnog ekonomskog rasta. Smatralo se da će neiscrpn prirodnih resursi omogućiti proizvodnju neograničene količine proizvoda te da otpad, nastao u procesima proizvodnje i konzumacije tih proizvoda, nikada neće prijeći apsorpcijski kapacitet okoliša. Nerazumna eksploatacija prirodnog kapitala koji čine svi procesi, resursi i koristi koje proizvodi ekosustav, a bitni su za održavanje života na Zemlji te opstanak ljudskih i gospodarskih aktivnosti (UN 2003) u posljednjih nekoliko desetljeća uzrokovala je neviđene promjene u ekološkom sustavu Zemlje. Te su promjene omogućile dostojan, zdrav i siguran život za milijarde ljudi, ali su istodobno oslabile temeljnu sposobnost globalnog ekosustava da sâm sebe regulira i održava život na Zemlji.

Razvojna koncepcija koja se temeljila na neograničenom ekonomskom rastu nije samo poremetila odnos između čovjeka i prirodnog okoliša, već je uzrokovala i socijalno-ekonomske neravnoteže unutar samog društva. (Denona Bogović, Čegar 2012)

Rastuća potražnja za hranom, pitkom vodom i energentima inicirala je brojne antidruštvene aktivnosti poput ratova radi kontrole nad tuđim prirodnim resursima ili čestog kršenja temeljnih ljudskih prava. Upravo iz tih razloga svi veliki globalni izazovi koji uključuju prirodu, društvo i ekonomiju zapravo su usko povezani s pitanjem kako racionalno upravljati prirodnim bogatstvom i osigurati održivost okoliša, pa time i ukupnog društvenog i ekonomskog razvitka. Naime, suvremeni ekološki problemi ukazuju na to da razvojna paradigma zasnovana na neograničenoj eksploataciji prirodnih resursa postaje ograničavajući čimbenik budućeg razvoja mnogih zemalja svijeta.

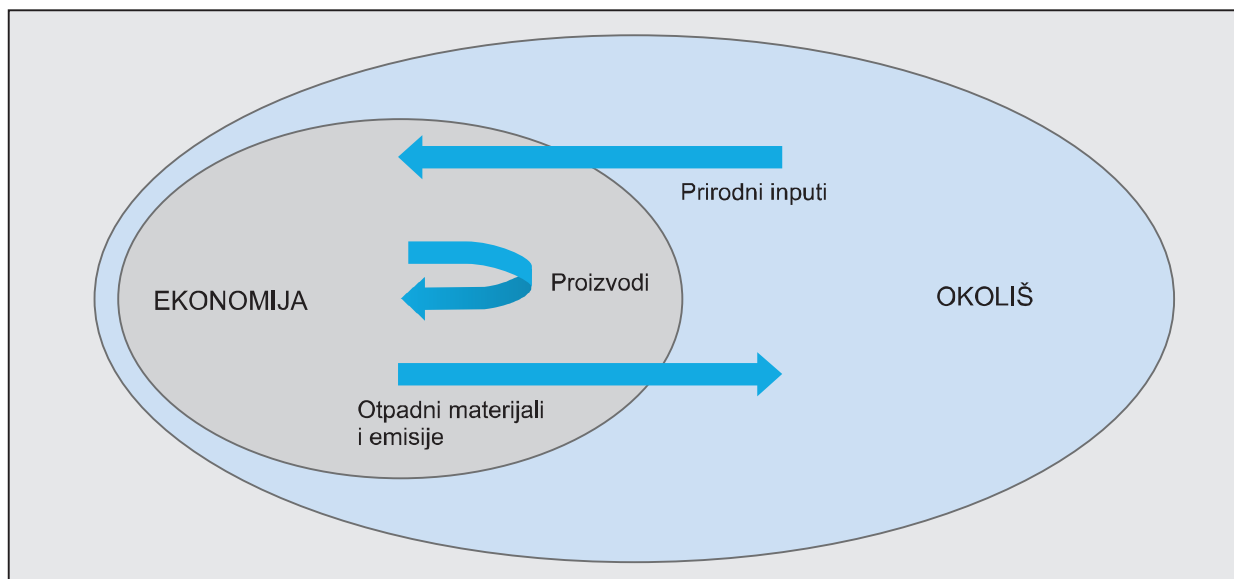
5.1.1. Interakcija gospodarstva i okoliša

Realizacija bilo koje gospodarske aktivnosti pretpostavlja uporabu prirodnog okoliša, bilo da je riječ o primarnim, prerađivačkim ili uslužnim ekonomskim djelatnostima.

**prirodni okoliš
kao činitelj
ekonomije**

Svako gospodarstvo povezano je s prirodnim okolišem, a posebno je važan doprinos okoliša gospodarstvu s dva gledišta: prvo, okoliš je izvor proizvodnih resursa, odnosno sirovina za proizvodnju dobara i usluga i drugo, okoliš predstavlja spremnik za sav otpadni materijal i štetne emisije koje su nusprodukt ekonomskih procesa, dakle proizvodnje i potrošnje (shema 5.1.).

Shema 5.1.: Povezanost ekonomije i okoliša

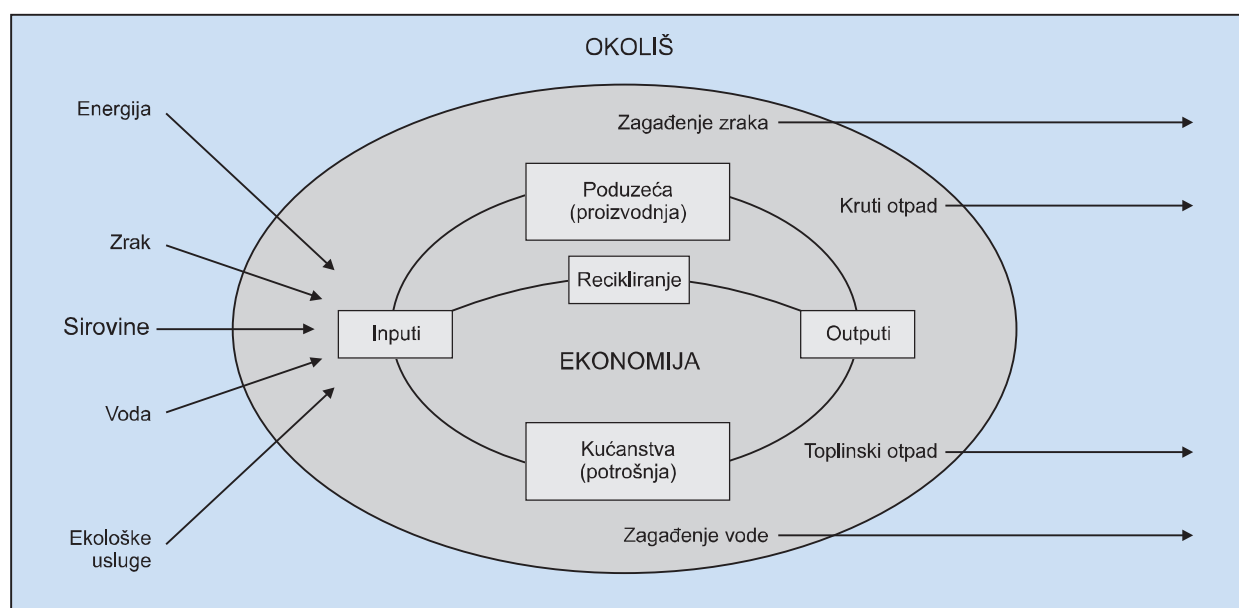

Izvor: prilagodba autora prema: UN (2012). *Revision of the system of environmental-economic accounting*, Background document, United Nations Statistical Commission, str. 20.

Shema vrlo jasno ukazuje na povezanost ekonomije i okoliša, ali i činjenicu da je ekonomski sustav dio šireg, okolišnog sustava o čijoj kvaliteti i održivosti ovise ekonomske aktivnosti i kvaliteta života ljudi.

Važnost okoliša za ekonomski sustav prikazuje i shema 5.2. Ona ukazuje na višedimenzionalni doprinos prirodnog okoliša gospodarskim aktivnostima i procesima.

Shema 5.2.: Materijalni i nematerijalni tokovi između ekonomije i okoliša

Izvor: prilagodba autora prema: Tietzeberg, T., Lewis, L.: Environmental & Natural Resource Economics, Ninth Edition, 2012., SAD, str. 17.

Doprinos prirodnog okoliša ekonomskom sustavu može biti *direktan* i *indirektan*. (prema: Everett i ostali 2010)

Prirodni okoliš *direktno* doprinosi ekonomskom *outputu* kroz osiguranje sirovina za ekonomske procese, odnosno pružanjem usluga neobnovljivih i obnovljivih prirodnih resursa. Neobnovljivi prirodni resursi imaju ograničene zalihe koje se s vremenom mogu iscrpiti (fosilna goriva, minerali, metali i dr.). Obnovljivima se smatraju resursi koji imaju sposobnost samoreprodukcije, odnosno kvantitativne regeneracije (šume, vode, oceani, riblja staništa i dr.). Važno je, međutim, naglasiti da se i oni mogu iscrpiti ako se pretjerano eksploatiraju. To se događa u slučaju kada je stopa eksploatacije veća od stope njihova prirodnog rasta. Direktno doprinose prirodnog okoliša ekonomskom *outputu* moguće je konkretno valorizirati, odnosno cjenovno izraziti.

**direktni doprinos
okoliša ekonomiji**

Osim što okoliš omogućuje gospodarske aktivnosti kao direktni proizvodni *input*, prirodni okoliš pruža i druge vrste usluga koje indirektno podržavaju i omogućuju realizaciju gospodarskih aktivnosti.

indirektni doprinos okoliša ekonomiji

Takvi, *indirektni doprinosi* prirodnog okoliša, odnosno usluge ekosustava ekonomskim procesima, možda su čak i važniji od direktnih doprinosa, iako se njihova vrijednost često ne može konkretno evaluirati. Usluge ekosustava nužne su za realizaciju svih procesa proizvodnje, ali i za apsorpciju negativnih okolišnih posljedica gospodarskih aktivnosti. Indirektni doprinosi prirodnog okoliša uključuju (tablica 5.3.).

Tablica 5.3.: Indirektni doprinosi okoliša – usluge ekosustava

Podrška (doprinos) globalnim životnim funkcijama – kao što su regulacija klime ili regulacija sustava atmosfere i oceana. Iako je kod pojedinih usluga ekosustava teško vrednovati njihov doprinos globalnim životnim funkcijama, doprinos šuma skladištenju ugljika je, primjerice, moguće procijeniti.
Regulacija voda – pojedina područja prirodnog okoliša imaju sposobnost ublažavanja hidroloških tokova pa time doprinose npr. zaštiti od poplave ili sprječavanju taloženja sedimenata u rijeke, čime se utječe na kvalitetu vodnih resursa.
Filtriranje onečišćenja – prirodni resursi igraju važnu ulogu u kontroli onečišćenja i detoksikaciji; primjerice, uklanjanje onečišćujućih tvari iz vode, filtriranje prašine iz zraka, osiguravanje smanjenja buke.
Zadržavanje i osiguranje tla – prirodni okoliš, npr. mnoga močvarna staništa, pridonosi sprječavanju gubitka tla.
Kruženje hranjivih tvari – usluge ekosustava osiguravaju sve procese neophodne za rast biljaka.
Pohranjivanje otpada – prirodni okoliš pruža usluge skladištenja svih neregistriranih materijala i štetnih emisija koje su posljedica ekonomskih aktivnosti. Prirodni okoliš na taj način, koristeći svoj apsorpcijski kapacitet atmosfere, oceana i tla, pridonosi asimilaciji otpadnih tvari. Mikroorganizmi pritom pružaju uslugu i doprinose ubrzanju procesa razgradnje otpada.

Izvor: prilagodba autora prema: Everet, T. i drugi (2010): *Economic Growth and the Environment*, Defra Evidence and Analysis Series, Paper 2, UK, str. 14-1.

Bez obzira na to promatra li se doprinos prirodnog okoliša gospodarskim aktivnostima s aspekta mogućnosti valorizacije ili kroz indirektnu i često teško cjenovno mjerljive usluge za procese proizvodnje i potrošnje, s razvojnog je gledišta važno znati da okoliš nije neograničeno dobro i da upravljanje okolišem i njegovim pojedinim elementima predstavlja poseban izazov nositeljima razvojne politike svake zemlje.

degradacija i zagađenje okoliša

Posljedice neadekvatne razvojne koncepcije i politike mogu dovesti do degradacije i zagađenja okoliša. Degradacija okoliša odnosi se na pretjeranu eksploataciju prirodnih resursa, a **zagađenje okoliša** predstavlja

pretjeranu uporabu apsorpcijskog kapaciteta okoliša. Budući da prirodni resursi i spremnici okoliša predstavljaju faktor procesa proizvodnje i potrošnje, degradacija i zagađenje okoliša dvije su strane istog procesa, pretjeranog iskorištavanja nosivog kapaciteta prirodnog okoliša u svrhu gospodarskog rasta. (Goodstein, 2003: 33)

U dosadašnjoj raspravi o odnosu gospodarstva i okoliša naglasak je bio na okolišu kao ekonomskom *inputu* te direktnim i indirektnim doprinosima okoliša ekonomskim aktivnostima. **Pri analizi odnosa ekonomije i okoliša potrebno je okoliš sagledati i kao *output* pojedinih ekonomskih aktivnosti.** Riječ je o onim djelatnostima koje se temelje upravo na ponudi čistog i zdravog okoliša: posebni oblici turističke ponude, ekološka poljoprivreda, specifične zdravstvene usluge. Njihov rast i razvoj, zaposlenost i financijski rezultati ovise o stanju okoliša i mogućnosti smanjenja pritiska drugih gospodarskih djelatnosti na okoliš. Zbog toga čist i zdrav okoliš kao *output* predstavlja faktor razvitka i svih onih proizvodnji koje se smatraju ekološki prihvatljivima ili čiji su proizvodi i usluge namijenjeni ublažavanju i saniranju već učinjenih ekoloških šteta.

okoliš kao output
ekonomskih
aktivnosti

5.1.2. Siromaštvo, bogatstvo i okoliš

Odnos stanja okoliša i stupnja razvijenosti zemalja svijeta moguće je ocjenjivati s obzirom na dva ključna kriterija:

- prvi se kriterij odnosi na kvalitetu pojedinih sastavnica okoliša u razvijenim (bogatim) i nerazvijenim (siromašnim) zemljama
- drugi se kriterij odnosi na doprinos ovih zemalja ukupnoj proizvodnji i potrošnji dobara i usluga te, posljedično, globalnim ekološkim problemima.

Brojna literatura u području razvojne ekonomije, kao i ekonomike i politike okoliša, ukazuje na jasnu povezanost između siromaštva s jedne te degradacije i zagađenja okoliša s druge strane. Ovo je sigurno točno ako se promatra, primjerice, (ne)dostupnost pitke vode, nedostatnost kanalizacijske infrastrukture i općenito sanitarnih uvjeta za život stanovništva u siromašnim zemljama. Smatra se da u svijetu godišnje oboli nekoliko milijardi ljudi, a nekoliko milijuna ih umre samo zbog onečišćenja voda. (Goodstein 2003: 431)

siromaštvo i
stanje okoliša

Zapravo, **mnogi okolišni problemi u nerazvijenim zemljama izravna su posljedica siromaštva.** Upravo zato što su siromašne, te zemlje ne mogu očuvati veličinu i kvalitetu fonda prirodnog kapitala pa postojeća prirodna bogatstva eksploatiraju do stupnja nepovratne degradacije, a nepostojanje

odgovarajuće politike zaštite okoliša na nekim lokalitetima dovodi do ekstremnih zagađenja njihovih prirodnih resursa. Degradacija prirodnih resursa dovodi do još većeg stupnja siromaštva pa iz toga proizlazi da su siromaštvo i degradacija okoliša povezani u „začaranom krugu”.

Tablica 5.4.: Primjeri povezanosti siromaštva i degradacije okoliša

Poljoprivredna proizvodnja	Siromašno stanovništvo ustraje na ekstenzivnom načinu poljoprivredne proizvodnje, što podrazumijeva i kultiviranje šumskih površina. Krčenje šuma dovodi do negativnih promjena i šteta u okolišu, kao što su erozije, zagađenja zraka i vode, nestanak biljnih i životinjskih vrsta. To uzrokuje još veću razinu siromaštva jer takve degradacije okoliša u budućnosti mogu smanjiti koncentraciju hranjivih tvari u zemlji, odnosno dovesti do pada poljoprivrednih prinosa za stanovništvo.
Ovisnost o biomasi	Siromašno, posebice ruralno stanovništvo, ovisno je o biomasi kao gorivu, primjerice drvu za ogrjev, slami i dr. Spaljivanje velike količine biomase uzrokuje onečišćenje zraka kojemu su ti stanovnici direktno izloženi, što se povezuje sa mnogim bolestima, pa čak i smrtnim posljedicama.
Gomilanje otpada	U nerazvijenim zemljama zbog kroničnog problema zbrinjavanja otpada, velike količine smeća odlažu se u okoliš, a njihove štetne supstance dopijevaju u podzemne tokove, vode i rijeke. S obzirom na to da se zbog nedostatka sanitarne infrastrukture često koristi zagađena voda, siromašno je stanovništvo izloženo raznim vrstama i oblicima bolesti.

Izvor: izrada autora

brojnost stanovništva i pritisak na okoliš

Osim primjera navedenih u tablici 5.4., potrebno je naglasiti da brojnost stanovništva u nerazvijenim zemljama utječe na sve probleme koji su povezani s odnosom siromaštva i degradacije okoliša. Naime, unatoč niskim dohodima i često nehumanim životnim uvjetima, siromašne zemlje u svrhu osnovnog preživljavanja najčešće opterećuju svoj neposredni okoliš, bilo kao izvor hrane, ogrjeva, stanovanja, bilo kao spremnik ogromnih količina svih vrsta otpada. Pritisak sve većeg broja stanovnika u nerazvijenim zemljama velika je prijetnja i globalnom stanju okoliša, odnosno njegovom nosivom kapacitetu i sposobnosti ekosustava da direktno i indirektno doprinosi realizaciji gospodarskih i društvenih ciljeva.

Tablica 5.5.: Kretanje broja stanovnika svijeta 2000. – 2017. (u milijunima)

Regija i skupina zemalja	Broj stanovnika 2000.	Broj stanovnika 2017.	Prosječna godišnja stopa promjene 2000. – 2017.
Svijet	6,121.7	7,530.4	1,2
Istočna Azija i Pacifik	2,047.2	2,314.4	0,7
Europa i Srednja Azija	862.3	915.5	0,4
Latinska Amerika i Karibi	524.8	644.1	1,2
Bliski Istok i Sjeverna Afrika	317.1	444.3	2,0
Sjeverna Amerika	313.0	362.5	0,9
Južna Azija	1,386.6	1,788.4	1,5
Subsahara, Afrika	670.6	1,061.1	2,7
Zemlje niskog dohotka	465.6	732.4	2,7
Zemlje nižeg srednjeg dohotka	2,280.2	2,972.6	1,6
Zemlje višeg srednjeg dohotka	2,260.8	2,576.2	0,8
Zemlje visokog dohotka	1,115.0	1,249.1	0,7

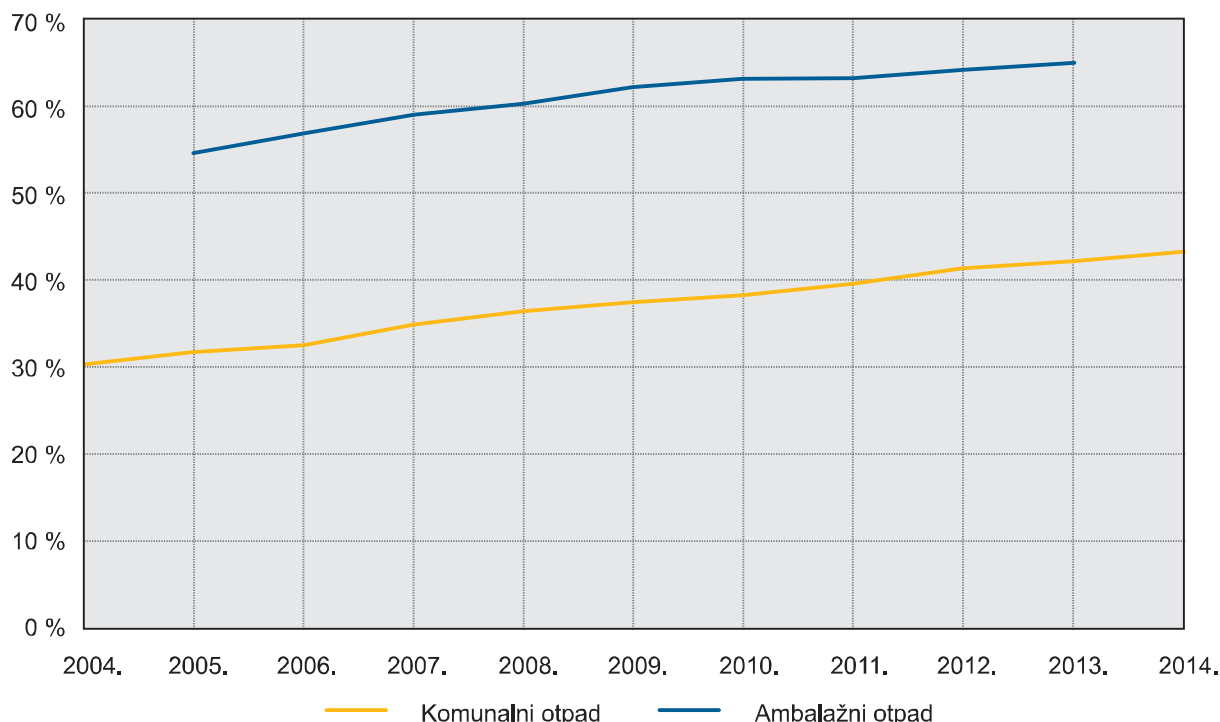
Izvor: World Development Indicators, 2017

Brojnost stanovništva, siromaštvo i ekološki problemi dokazano su povezani pa se i njihova rješenja mogu tražiti u porastu dohotka, odnosno porastu razvijenosti, smanjenju broja stanovnika (kontrolirani porast populacije) te, posljedično, smanjenju pritiska na okoliš. Naime, povećanjem razine dohotka i stupnja razvijenosti mijenja se odnos stanovništva i javnih politika prema pitanjima okoliša te se u pravilu zahtijeva veći nadzor nad onečišćenjima, kao i adekvatno (održivo) upravljanje prirodnim resursima.

Razvijene i bogate zemlje značajan dio financijskih sredstava ulažu u zaštitu okoliša te provode razvojne i okolišne politike čiji je cilj očuvanje prirodnog bogatstva i visoke kvalitete sastavnica okoliša. Svojim politikama nastoje poticati razvoj gospodarskih djelatnosti čije je obilježje niska razina pritiska na okoliš.

**ulaganja u zaštitu
okoliša**

Primjerice, razvijene su zemlje, posebice zemlje EU-a, odavno prepoznale nužnost održivog gospodarenja otpadom. Politikom zaštite okoliša potiče se recikliranje otpada, kao i suvremeni, ekološki prihvatljivi tehnološki procesi njegova zbrinjavanja. Prema podacima Europske okolišne agencije (EEA), u europskim je zemljama došlo do značajnog porasta stope recikliranog komunalnog i ambalažnog otpada u razdoblju od 2004. do 2014. godine.

Grafikon 5.1.: Stopa recikliranja otpada u Europi 2004. – 2014. godine (u %)

Izvor: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/waste-recycling-1/assessment>

Moglo bi se zaključiti da su problemi kvalitete okoliša znatno prisutniji u siromašnim zemljama te da je njihova odgovornost za sadašnje ključne globalne ekološke probleme veća, kao i odgovornost za budućnost ekosustava Zemlje u odnosu na razvijene zemlje svijeta. Međutim, ako se negativni utjecaji na globalni okoliš promatraju s aspekta relativne proizvodnje i potrošnje dobara i usluga u siromašnim i bogatim zemljama, dakle prema drugom kriteriju, moraju se uvažiti i sljedeće činjenice:

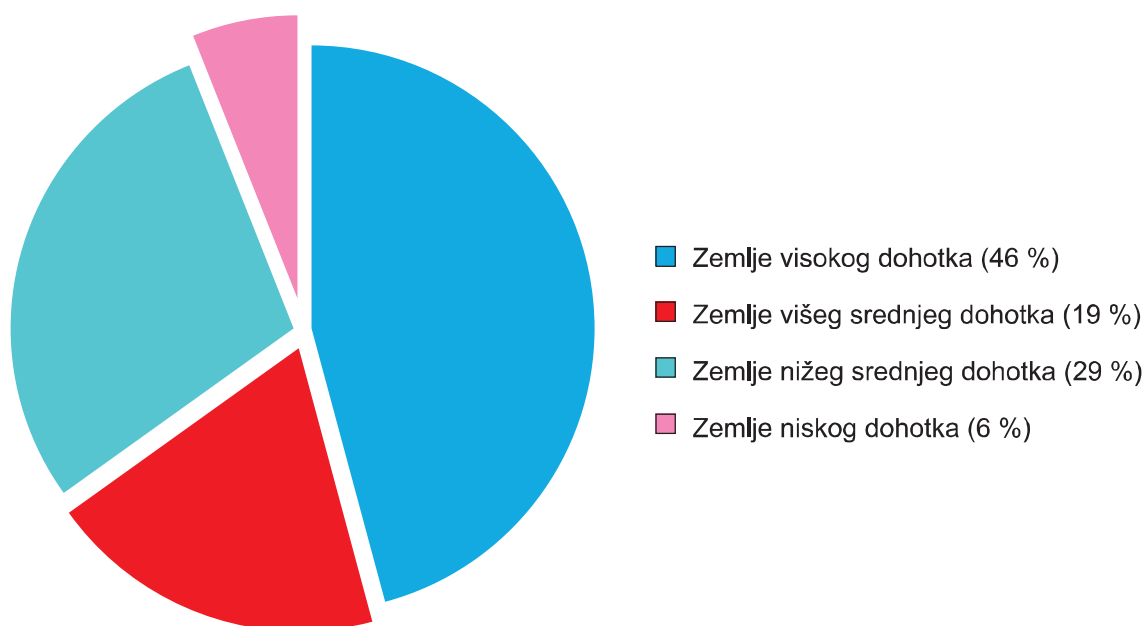
odgovornost bogatih zemalja za stanje okoliša

- Stanovnici bogatih zemalja sudjeluju u ukupnim ekonomskim aktivnostima preko 75 %. Zemlje zapadne Europe, SAD-a i Japana čine oko 15 % svjetske populacije, dok je istovremeno njihova potrošnja proizvedenih dobara i usluga veća od 70 %. (Goodstein 2003) S obzirom na to da je količina proizvodnje i potrošnje izravno povezana sa stupnjem onečišćenja, zaključuje se da su bogate zemlje odgovorne za stanje okoliša barem proporcionalno udjelu u potrošnji ne samo dobara i usluga, nego i iscrpljivanju prirodnih resursa potrebnih za njihovu proizvodnju.
- Potražnja za prirodnim resursima daleko je veća u razvijenim zemljama, bilo da je riječ o energentima, hrani, mineralima. Visoka razina potražnje

za prirodnim resursima svakako je doprinijela neodrživoj degradaciji i zagađenju okoliša u siromašnim zemljama iz kojih se resursi dobavljaju i u kojima se iskorištavaju.

- S druge strane, stanovnici siromašnih zemalja relativno vrlo malo sudjeluju u potrošnji dobara i usluga visoke energetske intenzivnosti (primjerice, veliki broj kućanstava ili ima nisku potrošnju električne energije ili čak nije opskrbljen električnom energijom), uglavnom koriste javni prijevoz, veliki broj kućanstava nema dovoljno pitke vode, konzumira manje količine hrane, troši male količine odjeće i obuće u odnosu na prosječno domaćinstvo u razvijenim zemljama. Iako su siromašne zemlje suočene s problemom zbrinjavanja otpada na ekološki prihvatljiv način, činjenica je da je proizvodnja, primjerice, komunalnog otpada po stanovniku ili domaćinstvu znatno veća u bogatim zemljama, što je vidljivo i na grafikonu 5.2.

Grafikon 5.2.: Struktura svjetske proizvodnje otpada prema dohodovnim skupinama zemalja 2010. godine

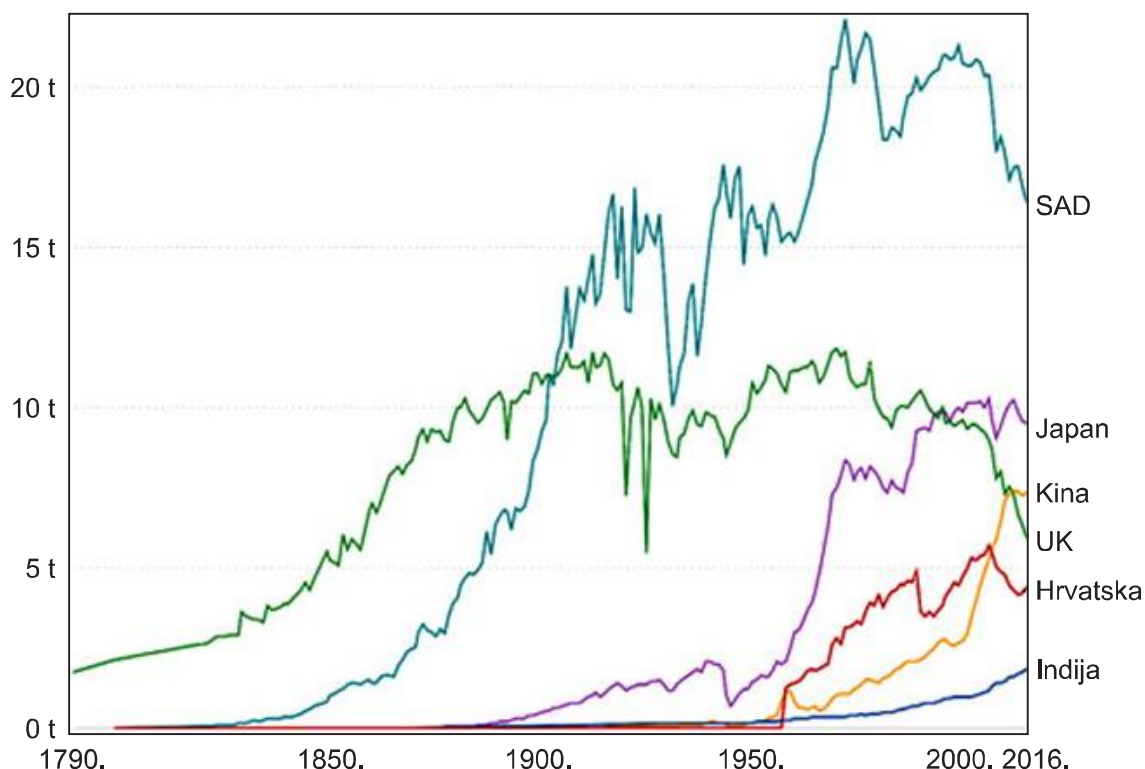

Izvor: <https://siteresources.worldbank.org/INTURBANDEVELOPMENT/Resources/336387-1334852610766/Chap3.pdf>, str. 11.

Tako je 2010. godine proizvodnja otpada, izražena u kg po stanovniku, na godišnjoj razini u zemljama niskog dohotka iznosila 219 kg, dok je u visokorazvijenim zemljama bila preko 3,5 puta veća, odnosno iznosila je 777 kg po stanovniku.

Također, relativni doprinos siromašnih zemalja emisijama stakleničkih plinova znatno je niži u odnosu na razvijene zemlje svijeta. Prema podacima Svjetske banke (*WDI* 2017), udio zemalja koje pripadaju skupini niskog dohotka u ukupnim emisijama CO₂ 2013. godine iznosio je svega 0,45 %.

Grafikon 5.3.: Prosječne godišnje emisije CO₂ u odabranim zemljama 1790. – 2016. godine (u tonama po stanovniku)

Izvor: OWID based on Global Carbon Project: Gapminder & UN; OurWorldinData.org/co2-end-greenhouse-gass-emissions/CCBY-SA

Prema kriteriju proizvodnje i potrošnje, razvijene zemlje svijeta do danas su bile odgovorne za većinu globalnih okolišnih problema, od zagrijavanja atmosfere, oštećenja ozona, kiselih kiša, pretjerane eksploatacije pojedinih ekosustava. Krug se, nažalost, često zatvara na način da je dio te prekomjerne proizvodnje i potrošnje bogatih zemalja rezultat podcijenjenih vrijednosti prirodnih resursa kojima raspolažu siromašne zemlje (jeftin izvoz), te da se neke bogate zemlje rješavaju golemih količina svog opasnog otpada izvozom u te iste siromašne zemlje.

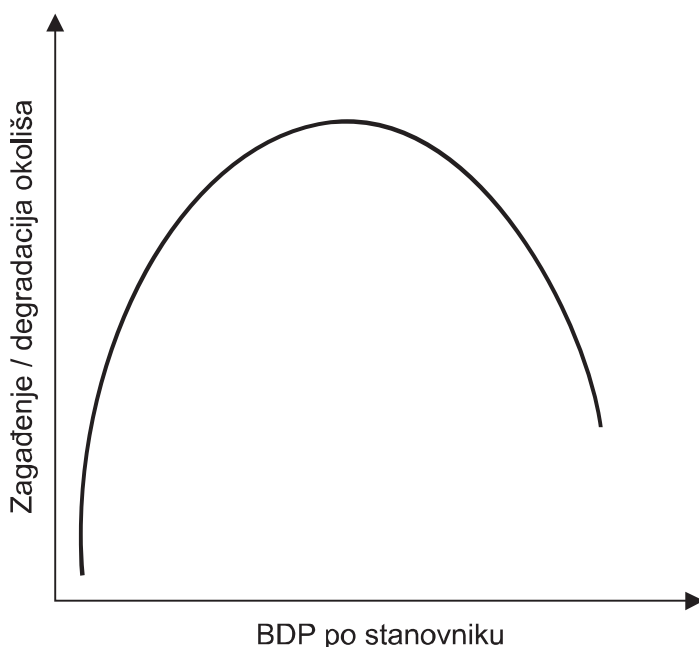
5.1.3. Teorijska objašnjenja povezanosti ekonomske razvijenosti i stanja okoliša

U okviru ekonomske znanosti kroz različite teorijske pristupe nastoji se objasniti odnos između ekonomskog rasta i razvijenosti i zagađenja okoliša, odnosno okolišnih šteta. Svakako najpoznatiji teorijski pristup je Kuznetsova okolišna krivulja (engl. *Environmental Kuznets Curve – EKC*) utemeljena na originalnoj Kuznetsovoj krivulji iz 1955. godine kojom se objašnjava odnos između porasta dohotka po stanovniku i nejednakosti u raspodjeli ostvarenog dohotka. Predstavnici neoklasične paradigme ekonomskog rasta pokušali su početkom 1990-ih temeljem EKC-a dokazati zakonitost odnosa gospodarskog rasta i zagađenja okoliša.

Kuznetsova okolišna krivulja

Kuznetsova okolišna krivulja konceptualno pokušava dokazati da, iako se sâm ekonomski rast smatra uzrokom pritiska na okoliš, porasta raznih zagađenja, štetnih emisija, količine otpada i drugo, on ujedno predstavlja i rješenje problema jer će nakon određene razine dohotka zbog provedbe mjera zaštite okoliša, kao i promjene gospodarske strukture, porasta poreznih prihoda, povećanja investicija i slično, omogućiti smanjenje zagađenja i povećanje kvalitete okoliša.

Grafikon 5.4.: Kuznetsova krivulja okoliša

Izvor: prilagodba autora prema Everett, T. i drugi (2010.), str. 17.

Istraživanja provedena za neke onečišćujuće tvari dokazala su da krivulja ima isti oblik kao izvorna Kuznetsova krivulja pa su se i zaključci o odnosu ekonomskog rasta i stanja okoliša analogno interpretirali. Tako zagovornici EKC-a smatraju da se povećanjem dohotka po stanovniku, odnosno ekonomskim rastom, stanje okoliša najprije značajno pogoršava da bi se, nakon što zemlja dostigne određenu razinu dohotka *per capita*, na nekoj prijelomnoj razini počelo popravljati.

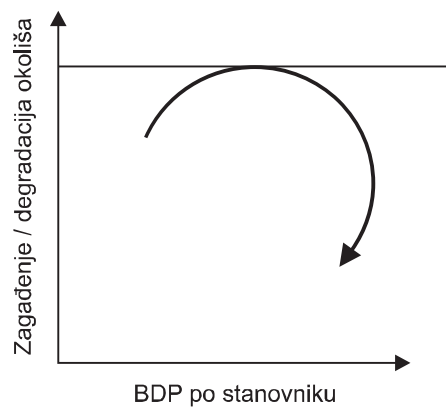
Unatoč početnim dokazima EKC-a, kasnija istraživanja pojedinih pokazatelja zagađenja sastavnica okoliša i ekonomskog rasta nisu rezultirala istim oblikom krivulje. Budući da je širok raspon pokazatelja o stanju okoliša pokazao sliku vrlo različitih odnosa između okoliša i ekonomskog rasta, nužan je oprez pri interpretiranju rezultata dosadašnjih empirijskih istraživanja. Ona su uglavnom bila usmjerena na ispitivanje korelacije između izabranog skupa onečišćivača i ekonomskog rasta, što je ujedno i njihov najveći nedostatak. Naime, **uvažavajući funkcije okoliša, potpuno je pogrešno promatrati utjecaj gospodarskog rasta na okoliš samo s aspekta koncentracije pojedinih onečišćivača u vodi, zraku ili tlu. Takvim pristupom promatra se isključivo veza između gospodarskog rasta i onečišćenja okoliša, dok se u potpunosti zanemaruje utjecaj gospodarskog rasta na degradaciju okoliša.**

teorija okolišnog limita

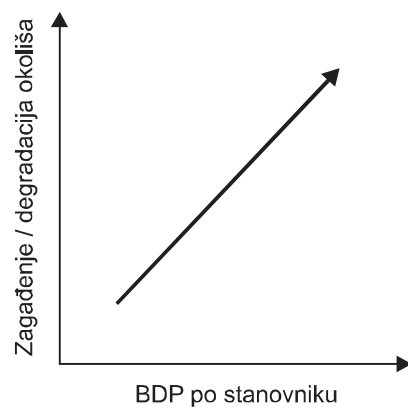
Osim prethodno opisane Kuznetsove krivulje okoliša, u literaturi se nalaze i druge, alternativne teorije koje opisuju odnos između ekonomskog rasta i kvalitete okoliša. (Everett i ostali 2010) Tako **teorija okolišnog limita** (*limits theory*), koja se temelji na prirodnim granicama okoliša, ukazuje na mogućnost prekoračenja okolišnog kapaciteta prije nego što gospodarstvo dosegne prijelomnu točku prema EKC krivulji (grafikon 5.5.a). Zagovornici ove teorije smatraju da, primjerice, smanjenje bioraznolikosti uzrokuje tolike ekološke štete koje posljedično rezultiraju smanjenjem ekonomije unatoč povećanim ulaganjima u zaštitu okoliša nakon što se, sukladno EKC teoriji, dostigne prijelomna točka razvijenosti.

Grafikon 5.5.: Alternativne pretpostavke o odnosu između gospodarskog rasta i utjecaja na okoliš

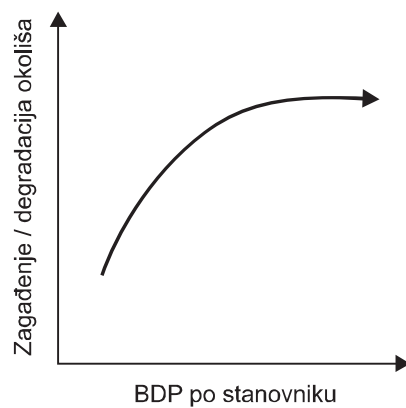
a) Okolišna granica ekonomskog rasta

b) Emisije novih polutanata

c) Odnos ekonomskog rasta i štetnih utjecaja na okoliš u uvjetima međunarodne konkurencije

Izvor: prilagodba autora prema Everett, T. i drugi (2010.), str. 19.

**pogled na nova
zagađenja**

utrka do dna

Neki autori dovode u pitanje EKC točku preokreta i smatraju da će se ekološke štete i porast zagađenja nastaviti unatoč gospodarskom rastu, odnosno, da će porastom gospodarskog rasta doći do smanjenja nekih vrsta onečišćivača, ali će se povećati koncentracija novih zagađivača kao što su razne kancerogene tvari i slično. Dakle, u ovom će scenariju doći do smanjenja „starih” onečišćivača, ali će se povećati razina novih, tako da se ukupan utjecaj na okoliš neće smanjiti. U literaturi je ovaj pristup poznat i pod nazivom „**pogled na nova zagađenja**” (*new toxics view* – grafikon 5.5.b).

U okviru teorija koje se bave odnosom okoliša i gospodarskog rasta, zanimljiv je i tzv. „**utrka do dna**” (*race to the bottom*) pristup. U okviru ovoga pristupa okolišne štete se sagledavaju na globalnoj razini i u kontekstu međunarodne konkurentnosti. Međunarodno natjecanje u početku dovodi do porasta ekoloških šteta, sve do točke kada razvijene zemlje počinju smanjivati pritiske na okoliš i razinu ekoloških šteta na nacionalnoj razini. Međutim, one istovremeno eksternaliziraju degradaciju i onečišćenja u siromašne, nerazvijene zemlje. Globalno gledajući, neto učinak ekoloških šteta u najboljem slučaju ostaje na istoj razini (grafikon 5.5.c.).

Teorijski pristupi o odnosu ekonomske razvijenosti i kvalitete okoliša važni su u rješavanju globalnih okolišnih problema o kojima će se raspravljati u sljedećem poglavlju, posebno stoga što globalizirana priroda svjetske ekonomije zahtijeva da se razvojnim problemima s aspekta okoliša pristupa s međunarodnog, a ne samo nacionalnog gledišta. Primjerice, izmicanje proizvodnih aktivnosti iz razvijenih u zemlje u razvoju, bez ozbiljnih promjena u obrascima domaće potrošnje, rezultirat će „izvozom” ekoloških šteta u nerazvijene zemlje, a to nije garancija za smanjenje ukupne, svjetske razine okolišnih šteta.

5.2. Globalni problemi okoliša

Okolišni problemi se definiraju kao svaka promjena u prirodnom okolišu koja prelazi dopuštene ekološke standarde, bilo da su oni institucionalno normirani ili dio prirodnih zakonitosti. Saznanja o postojanju ozbiljnih problema prirodnog okoliša prisutna su među znanstvenicima, ali i drugim društvenim skupinama, već dugi niz godina.

okolišni problemi

S aspekta razvojne ekonomije, brojni okolišni problemi izvorno su proizašli iz neadekvatnih obrazaca planiranja, usmjeravanja i politika ekonomskog rasta i društvenog razvoja. Drugim riječima, globalni gospodarski rast, koji se od početka industrijske revolucije temeljio na linearnoj ekonomiji¹, doveo je suvremenu civilizaciju do ruba ekološke krize (prema: Malaval 2008). Zbog ekoloških eksternalija društvene reprodukcije svijet je danas suočen s kritičnim izazovima kao što su klimatske promjene, ugrožavanje bioraznolikosti, ubrzano iskorištavanje prirodnih resursa, učestale ekološke katastrofe, nekontrolirano širenje zaraznih bolesti i dr. (Europska komisija 2011)

izvori okolišnih problema

Navedenim ekološkim problemima mogu se dodati i zagađenje zraka, vode, onečišćenje tla, zbrinjavanje otpada. Svi su oni međusobno povezani s obzirom na činitelje nastanka, kao i posljedice koje izazivaju, te potiču intenzivnost drugih globalnih okolišnih problema. Zapravo, za neke ekološke probleme teško je definirati jasan uzrok i odvojiti ih od posljedica do kojih dovode, kao što se može zaključiti iz tablice 5.6.

¹ Linearna ekonomija predstavlja model ekonomskog rasta koji se temelji na pretpostavci neograničenosti i lakoj dostupnosti resursa, poznat i pod nazivom: „**uzmi, proizvedi, potroši, odbaci**” (u stranoj literaturi često se spominje i izraz: „**take-make-waste**”). Koncept linearne ekonomije koji pretpostavlja da se svi ostaci proizvodnih i potrošnih aktivnosti odlažu u okoliš Europska unija je proglasila ograničavajućim s aspekta budućeg ekonomskog, društvenog i ekološkog razvoja. Zbog toga se u Strategiji EU-a 2020. kao poseban cilj navodi tranzicija s još uvijek dominantne linearne na kružnu ekonomiju kao model koji će omogućiti održivo upravljanje resursima. U *The Circularity Gap Report 2018* navodi se da je primjena linearne ekonomije od vremena industrijske revolucije provedena uz visoku cijenu i negativne globalne posljedice, kao što su društvene nejednakosti, iskorištavanje prirodnih resursa, zagađenje okoliša, porast rizika od klimatskih promjena. U resursno ograničenom svijetu, s brzo rastućom populacijom i visokom stopom urbanizacije, linearni model sa svojim manjkavostima više nije prikladan razvojni obrazac.

Tablica 5.6.: Povezanost globalnih problema okoliš

Broj	Ekološki problem	Uzročno-posljedični globalni okolišni problemi
1.	Klimatske promjene	• Zagrijavanje atmosfere • Efekt staklenika • Gubitak ozonskog omotača • Podizanje razine mora • Zdravlje ljudi • Ugroženost ekosustava
2.	Gubitak bioraznolikosti	• Klimatske promjene • Deforestacija (krčenje šuma) • Onečišćenja prirodnih resursa i njihova prekomjerna eksploatacija • Ugroženost ekosustava
3.	Otpad	• Ubrzani rast stanovništva • Zagađenje tla, rijeka, mora i oceana • Zdravlje ljudi • Gubitak bioraznolikosti

Izvor: izrada autora

Treba također napomenuti da uzroci ekoloških problema nisu samo antropogeni, izazvani ljudskim aktivnostima, nego i prirodni, izazvani prirodnim pojavama; npr. erozijama tla, poplavama, potresima, vulkanskim erupcijama i drugim. No, s gledišta predmeta i sadržaja ovoga udžbenika, naglasak je, naravno, na antropogenim uzročnicima globalnih problema okoliša kao i povezanosti tih problema s ekonomskim razvojem. Zbog toga će se u nastavku na primjeru dva značajna globalna problema okoliša ukazati na međusobnu povezanost s ostalim ekološkim problemima. Također će se ukazati na posljedice tih problema, posebno za siromašne zemlje s obzirom na njihovu visoku razinu ugroženosti od narušavanja kvalitete ne samo nacionalnog, već i globalnog okoliša.

5.2.1. Globalno zagrijavanje i klimatske promjene

**industrijalizacija i
porast
koncentracije
stakleničkih
plinova**

Prije početka industrijske revolucije doprinos ljudskih djelatnosti porastu koncentracije stakleničkih plinova bio je neznatan i bez utjecaja na klimu. Međutim, od kraja 18. stoljeća, odnosno početka novog industrijskog načina proizvodnje koja je temeljena na uporabi i sagorijevanju velike količine fosilnih goriva, došlo je do značajnog porasta koncentracije stakleničkih plinova od kojih najveći utjecaj na globalno zagrijavanje ima ugljični dioksid

(CO₂). Osim ugljičnog dioksida, tehnologija proizvodnje i potrošnje zadnjih 200-tinjak godina smatra se odgovornom i za iznadprosječno povećanje koncentracije ostalih stakleničkih plinova te za globalno zagrijavanje.

Tablica 5.7.: Staklenički plinovi

Staklenički plin	Kemijska formula	Koncentracija prije industrijske revolucije	Koncentracija nakon industrijske revolucije	Godine života u atmosferi
Ugljični dioksid	CO ₂	280 ppmv*	358 ppmv	50-200
Metan	CH ₄	0,7 ppmv	1,721 ppmv	12-17
Dušikov oksid	N ₂ O	0,275 ppmv	0,311 ppmv	120
Klorofluoro-ugljikovodici	CFC ₁₂	0	0,000503 ppmv	102
Halogenirani ugljikovodici	HCFC ₂₂	0	0,000105 ppmv	12,1
Perfluoro-ugljikovodik	CF ₄	0	0,000070 ppmv	50 000
Sumporni heksafluorid	SF ₆	0	0,000032 ppmv	3 200

* jedan milijunti dio po jedinici volumena

Izvor: Lay, V., Kufrin, K., Puđak, J. (2008.): Kap preko ruba čaše – klimatske promjene – svijet i Hrvatska, Hrvatski centar „Znanje i okoliš”, Zagreb, str. 13.

U Izvješću Međunarodne komisije za klimatske promjene iz 2008. godine, koja se dugi niz godina bavi istraživanjima uzroka i posljedica iznadprosječnog porasta globalne temperature, kao i izradom modela (scenarija) klimatskih promjena za buduća razdoblja, navodi se da je vjerojatnost utjecaja ljudskog djelovanja na globalno zagrijavanje u posljednjih pedesetak godina dosegla čak 90 %. (IPCC 2008) U Izvješću IPCC-a za 2014. godinu piše: „Ljudski utjecaj na klimatski sustav je jasan, a sadašnje antropogene emisije stakleničkih plinova najviše su u povijesti. Zagrijavanje klimatskog sustava je nedvosmisleno, a mnoge od promatranih promjena od 1950-ih su bez presedana. Atmosfera i oceani se griju, količine snijega i leda se smanjuju, a razina mora se diže.” (IPCC 2015)

Globalno zagrijavanje i klimatske promjene smatraju se ozbiljnim ekološkim problemima čije posljedice utječu na sve zemlje svijeta i njihovu ekonomiju, bilo da je riječ o promjeni razine mora, topljenju ledenjaka, sve češćim i jačim vremenskim nepogodama ili promjenama u ekosustavima, kao što je vodni sustav, utjecaju na zdravlje ljudi i drugo. Zapravo, klimatske promjene danas možemo promatrati i kao uzrok, ali i posljedicu drugih globalnih okolišnih problema izazvanih prevelikim pritiskom na postojeći nosivi kapacitet prirodnog okoliša.

**klimatske
promjene**

**osjetljivost
zemalja na
klimatske
promjene**

S aspekta razvijenosti, klimatski modeli pokazuju da su najsiromašnije osobe diljem svijeta najosjetljivije na klimatske promjene sada i u budućnosti. Naime, ekološki sustavi mnogih siromašnih zemalja najviše su izloženi riziku pa klimatske promjene samo naglašavaju i pogoršavaju već ionako nisku kvalitetu okoliša u tim zemljama (Brown 2001: 63). S obzirom na gospodarsku nerazvijenost i neadekvatnu socijalnu i zdravstvenu infrastrukturu, klimatske promjene uzrokuju i veće posljedice za zdravlje ljudi u siromašnim zemljama. Prema postojećim klimatskim modelima, stanovnici siromašnih zemalja zbog promjene globalne klime također su izloženi većim rizicima od gladi i smanjenja zaliha hrane. Siromašne zemlje imaju nisku razinu financijskih i institucionalnih kapaciteta potrebnih za prilagodbu budućim, očekivanim klimatskim promjenama. Mnoge od njih ne mogu si priuštiti uvoz hrane, financiranje sustava navodnjavanja, velike javne radove kako bi se, primjerice, spriječile poplave ili poduzele aktivnosti vezane za zaštitu zdravlja. Sve ih to čini osjetljivijima na globalne ekološke probleme u odnosu na razvijene regije svijeta.

5.2.2. Ugroženost bioraznolikosti

Bioraznolikost podrazumijeva različitost svih oblika života na zemlji, kao što su broj i vrste biljaka, životinja, mikroorganizama te različitost ekosustava kao što su pustinje, prašume i koraljni grebeni.

**čimbenici gubitka
bioraznolikosti**

Brojni čimbenici utječu na tendenciju gubitka globalne bioraznolikosti, a s ekonomskog i razvojnog aspekta važno je spomenuti postojeće obrasce proizvodnje i potrošnje koji se temelje na visokoj intenzivnosti korištenja prirodnih resursa te neadekvatne tehnološke i proizvodne procese, posebno u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu. Ključni aspekti pritiska na bioraznolikost se povećavaju, a pojedini ekosustavi približavaju kritičnim graničnim vrijednostima, odnosno točki preokreta. Ako se te granice prijeđu, postoji veliki rizik od drastičnog gubitka bioraznolikosti, kao i rizik degradacije širokog raspona usluga o kojima ovise egzistencija i blagostanje ljudi. Siromašni bi se pritom prvi suočili s najoštrijim posljedicama, no na kraju bi to utjecalo na sva društva i gospodarstva. (*Global Biodiversity Outlook 3.*, 2010: 10)

**posljedice
gubitka
bioraznolikosti**

Bioraznolikost je važna za sve aspekte života na zemlji, ali i za gospodarske aktivnosti čovjeka jer povećava produktivnost globalnog ekosustava čiju smo vrijednost za ekonomiju objasnili u poglavlju 5.1. Kao što je navedeno u predgovoru *Izvješća UNDP-a* (UNDP 2014), bioraznolikost predstavlja temelj razvijenih ekonomija i ekonomija u razvoju. **Gubitak bioraznolikosti dovodi do drastičnog pogoršavanja životnog standarda, usluga ekosustava, prirodnih staništa i sigurnosti opskrbe hranom.**

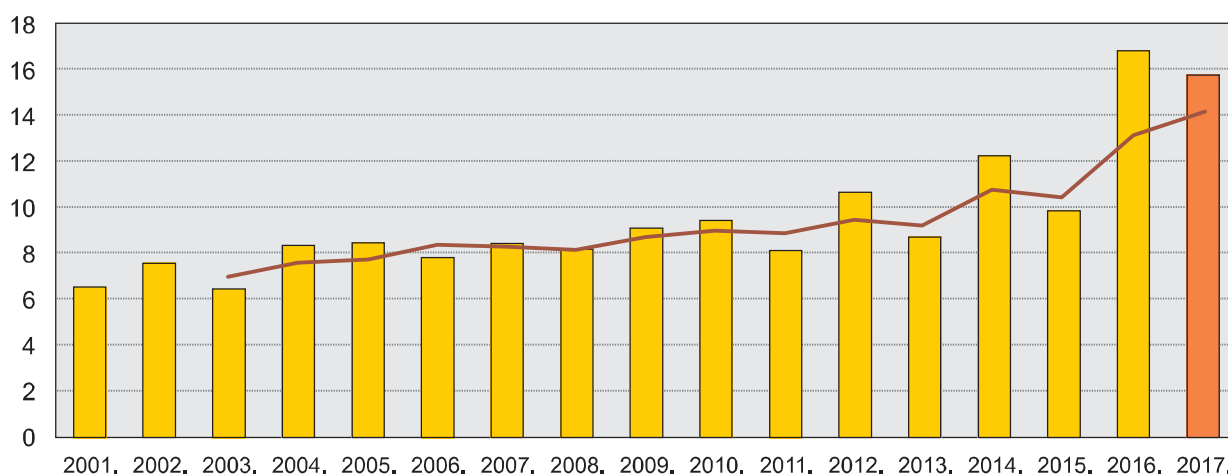
Uzmimo kao primjer deforestaciju (krčenje šuma). Iako zaustavljanje deforestacije može podrazumijevati određene troškove u smislu izgubljenih prilika u poljoprivredi, od tih troškova daleko je značajnija vrijednost usluga ekosustava koje šume pružaju. Prema procjenama koje su iznesene u *Izvešću UNDP-a*, smanjenje stope deforestacije dovodi do godišnje koristi od 183 milijarde USD u vidu usluga ekosustava. Povrh toga, mnoga kućanstva u zemljama u razvoju, naročito u Aziji, zarade između 50 % i 80 % godišnjeg dohotka na temelju općekorisnih funkcija šuma.

Prema Svjetskom institutu za resurse (World Resource Institute 2011), gubitak bioraznolikosti izravno je povezan s globalnim zagrijavanjem i klimatskim promjenama što potvrđuje kompleksnost i međuovisnost svih globalnih problema okoliša.

Primjerice, ekosustav šuma od ključne je važnosti za kvalitetu zraka jer šume s jedne strane proizvode kisik, a s druge razgrađuju ugljični dioksid. Međutim, šumski ekosustavi se opasno smanjuju: 30 posto globalnog šumskog pokrova je uklonjeno, dok je još 20 posto degradirano. Procjenjuje se da je netaknuto ostalo svega 15 % ukupne površine svjetskih šuma. Rekordno krčenje tropskih šuma zabilježeno je 2016. godine.

**važnost
ekosustava šuma**

Grafikon 5.6.: Gubitak tropskih šuma 2001. – 2017. godine (u mil. ha)

Izvor: <https://www.wri.org/blog/2018/06/deforestation-accelerating-despite-mounting-efforts-protect-tropical-forests>

Ovakva devastacija šumskih resursa izrazito negativno utječe na globalnu klimu. Najnovija istraživanja potvrđuju da su šume ključne u zaustavljanju klimatskih promjena. Osim njihove funkcije proizvodnje kisika i razgradnje ugljika, utječu i na brzinu vjetra, kišu i atmosferske čestice. Ukratko, krčenje šuma čini svijet toplijim i sušnijim mjestom.

**posljedice
deforestacije**

Deforestacija je najviše prisutna na područjima gdje živi siromašno stanovništvo. Jedan od razloga je prenamjena zemljišta za, primjerice, uzgoj hrane ili izgradnju stambenih naselja. Drugi je razlog jeftini izvoz kvalitetne drvne mase u razvijene zemlje. Na ovom primjeru može se zaključiti kolika je odgovornost svih zemalja svijeta, a posebice razvijenih, za sprječavanje daljnjeg gubitka globalne bioraznolikosti, prvenstveno njegovih uzroka.

**indeks stanja
okoliša**

Kako bi se ocijenilo stanje okoliša, odnosno učinkovitost okolišnih politika pojedinih zemalja, ali i pratio napredak prema pojedinim tematskim područjima, znanstvenici s Yalea i Sveučilišta Columbia razvili su EPI indeks.

Tablica 5.8.: EPI indeks – rang prvih 20 i zadnjih 20 zemalja

Rang	Zemlja	Rang	Zemlja
1.	Švicarska	161.	Kamerun
2.	Francuska	162.	Svaziland
3.	Danska	163.	Džibuti
4.	Malta	164.	Papua Nova Gvineja
5.	Švedska	165.	Eritreja
6.	Velika Britanija	166.	Mauritanija
7.	Luksemburg	167.	Benin
8.	Austrija	168.	Afganistan
9.	Irska	169.	Pakistan
10.	Finska	170.	Angola
11.	Island	171.	Srednjoafrička Republika
12.	Španjolska	172.	Niger
13.	Njemačka	173.	Lesoto
14.	Norveška	174.	Haiti
15.	Belgija	175.	Madagaskar
16.	Italija	176.	Nepal
17.	Novi Zeland	177.	Indija
18.	Nizozemska	178.	Demokratska Republika Kongo
19.	Izrael	179.	Bangladeš
20.	Japan	180.	Burundi
41.	Hrvatska		

Izvor: EPI 2018

Ovaj kompozitni indeks usmjeren je na dva ključna tematska područja: zdravlje okoliša i vitalnost ekosustava. Za ocjenu zdravlja okoliša koristi se šest indikatora koji se odnose na područje kvalitete zraka, kvalitete vode i prisutnost teških metala, a za ocjenu vitalnosti ekosustava 18 indikatora koji se odnose na sedam važnih područja: bioraznolikost i staništa, šume, ribarstvo, klimu i energiju, zagađenje zraka, vodne resurse i poljoprivredu (EPI 2018). Prema zadnjem istraživanju provedenom za 180 zemalja svijeta, može se zaključiti da je stanje okoliša, odnosno učinkovitost ekoloških politika najbolja u visokorazvijenim zemljama, dok su nerazvijene zemlje na dnu ljestvice (tablica 5.8.).

ocjena zdravlja
okoliša

ocjena vitalnosti
ekosustava

5.3. Održivi razvoj – konceptualni okvir i mogućnosti primjene

Dosad su nekoliko puta spomenuti termini *održiv* i *održivost*. Prevladavajući neoklasični koncept ekonomskog rasta i razvoja ne samo da je zanemarivao odnos ekonomije i okoliša, nego je s obzirom na svoja polazišta i ciljeve doveo u pitanje mogućnosti daljnjeg ekonomskog napretka, smanjenje siromaštva i povećanje kvalitete života velikog broja ljudi. Zbog toga se u području znanosti, pa tako i ekonomske, posljednjih četrdesetak godina „traga” za drugačijim, alternativnim teorijskim koncepcijama kao i provedbenim razvojnim modelima koji će omogućiti manji pritisak ekonomskog sustava na okoliš i doprinijeti rješavanju kompleksnih, globalnih ekoloških problema.

Osamdesetih godina prošloga stoljeća nastao je *koncept održivog razvoja* koji sâm ekonomski rast stavlja u jedan širi okvir u kojemu se nalaze i dimenzije okoliša i sociokulturni aspekti razvoja. Prema definiciji koja je prvi put navedena u Brundtlandovu izvješću² 1987. godine, održivi razvoj je onaj koji zadovoljenjem potreba sadašnjih generacija ne umanjuje mogućnosti zadovoljenja potreba budućih generacija.

održivi razvoj

Iako je ovo samo jedna od mogućih i najčešće citiranih definicija, **u osnovi konceptualnog pristupa održivom razvoju je očuvanje asimilacijskog kapaciteta okoliša kao preduvjeta za njegovo nesmetano i kvalitetno pružanje svih usluga neophodnih za gospodarski i društveni razvoj te nesmetano odvijanje prirodnih procesa na Zemlji.**

asimilacijski
kapacitet okoliša

² Izvješće UN-ove Komisije za okoliš i razvoj iz 1987. godine nazvano prema predsjednici Komisije, norveškoj premijerki dr. Gro Harlem Brundtland.

slaba održivost

Unutar znanstvenih krugova i pobornika koncepcije održivog razvoja mogu se prepoznati dva pristupa. Koncept koji se zasniva na poukama neoklasične ekonomike naziva se *slaba održivost*, dok koncept *jake održivosti* proizlazi iz spoznaja znanstvene discipline ekološke ekonomike.

Najznačajniji predstavnici **koncepta slabe održivosti** su Solow i Stiglitz. Oni su istraživali značajke ekonomskog rasta kada su neobnovljivi prirodni resursi, kao i proizvedeni kapital, značajni *inputi* agregatne proizvodnje. Uz osnovne pretpostavke da su prirodni resursi ograničeni, neobnovljivi i nužni za proizvodnju, autori smatraju da proizvedeni kapital u potpunosti može zamijeniti prirodne resurse u Cobb-Douglasovoj proizvodnoj funkciji. Da bi se potrošnja mogla održati konstantnom u uvjetima neobnovljivih resursa, potrebna je neograničena stopa supstitucije između različitih vrsta kapitala.

Solow-Stiglitzova varijanta agregatne proizvodne funkcije glasi (Ryuzo, Youngduk 2002):

$$Q = K^{a1} R^{a2} L^{a3}$$

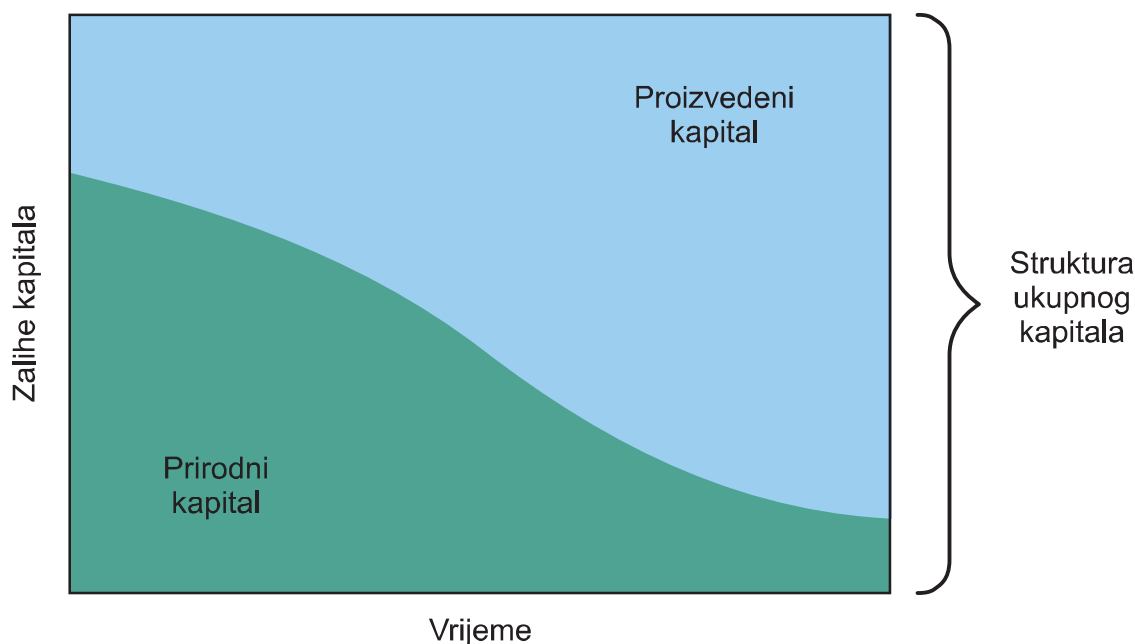
Q = output; L = radna snaga; K = proizvedeni kapital; R = prirodni resursi

$$a1 + a2 + a3 = 1$$

tehnološki optimisti

Iz Solow-Stiglitzove agregatne proizvodne funkcije proizlazi da se uz odgovarajuću akumulaciju proizvedenog kapitala godišnji *output* može održati konstantnim unatoč smanjivanju *inputa* iz prirodnih resursa. Prema ekonomistima neoklasične škole, tzv. „tehnološkim optimistima”, dopuštena je neograničena supstitucija između prirodnog i proizvedenog kapitala jer će tehnološki napredak pružiti odgovarajuće supstitute kada prirodni kapital postane oskudan. Prema njihovim zaključcima, održivost znači mogućnost da se sadašnje zalihe ukupnog proizvodnog kapitala zadrže i za potrebe budućih naraštaja, pri čemu nije bitan odnos između prirodnog i proizvedenog kapitala. **Gospodarstvo je, prema koncepciji slabe održivosti, održivo čak i u slučaju kada se prirodni kapital degradira uz uvjet da društvo stvara dovoljno proizvedenog kapitala koji će nadomjestiti gubitak vrijednosti prirodnog.** (Ayers, Gowdy, Bergh 1998)

Neoklasičari, pobornici koncepta slabe održivosti, smatraju da će potreba za proizvedenim supstitutima pokrenuti nova znanstvena istraživanja, otvoriti nova radna mjesta te potaknuti nove oblike potrošnje, što će u konačnici inicirati ekonomski rast. (Kordej-De Villa 1999)

Grafikon 5.7.: Prirodni i proizvedeni kapital kao supstituti

Izvor: prilagodba autora prema Anderson, D. A. (2014.): Environmental Economics and Natural Resource Management, Fourth Edition, Routledge, London & New York, str. 189.

Međutim, porast proizvedenog kapitala u stvarnosti uzrokuje dodatno trošenje prirodnih resursa. Ako je dozvoljena neograničena supstitucija između prirodnog i proizvedenog kapitala, onda će se prirodni resursi u konačnici iscrpiti zbog stvaranja proizvedenog kapitala.

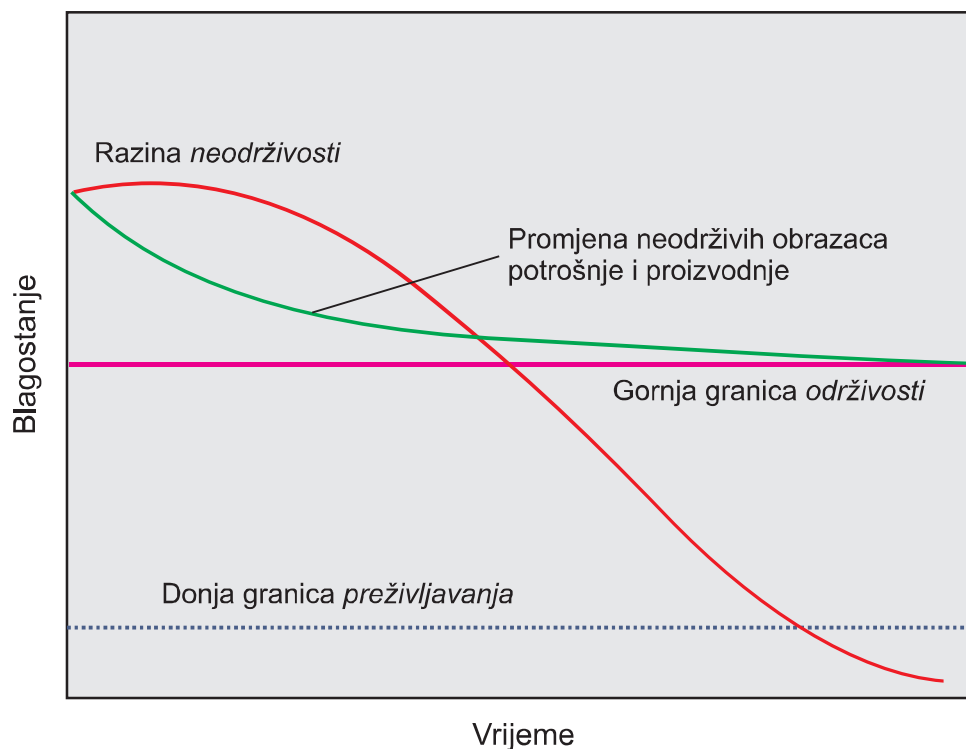
Zbog toga se predstavnici ekološke ekonomske teorije, ujedno i tzv. „tehno-
loški pesimisti”, ne oslanjaju na neizvjesne tehnološke inovacije, već se zalažu za **koncept jake održivosti**. Oni, naime, smatraju da su prirodni i proizvedeni kapital komplementi u proizvodnom procesu. Po njihovom mišljenju, predstavnici slabe održivosti ne pridaju dovoljan značaj degradaciji i onečišćenju okoliša, što može ograničiti društveno blagostanje bez obzira na ukupnu razinu kapitala.

**tehno-
loški
pesimisti**
jaka održivost

Ekološki ekonomisti dopuštaju određenu razinu supstitucije, ali naglašavaju da se dijelovi okoliša koji su nužni za regulaciju ekosustava ne smiju zamjenjivati proizvedenim kapitalom. Osnovno pravilo jake održivosti nalaže da se zalihe prirodnog kapitala moraju održavati stalnim tijekom vremena. Time se želi minimalizirati akumulacija štetnog otpada i osigurati dostupnost stabilnih *inputa* za buduće proizvodne procese novih generacija.

**ekološki
ekonomisti**

Grafikon 5.8.: Krivulja međugeneracijskog blagostanja

Izvor: prilagodba autora prema Anderson, D. A. (2014.): Environmental Economics and Natural Resource Management, Fourth Edition, Routledge, London & New York, str. 191.

ekološka ekonomika

Glavni pobornici koncepta jake održivosti su Herman Daly, Nicholas Georgescu-Roegen, Robert Constanza, Kenneth Ewart Boulding i drugi. Oni su ujedno najznačajniji predstavnici ekološke ekonomike, relativno mlade znanstvene discipline koja rezultate i zaključke svojih postavki temelji na nalazima interaktivnih odnosa ekonomije i prirodnih znanosti.

Provođenje koncepcije održivog razvoja u cilju rješavanja globalnih ekoloških problema doista predstavlja zahtjevan, odgovoran i izazovan zadatak za sve nositelje razvoja u svim zemljama svijeta. To znači da **napori i aktivnosti u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja moraju biti usklađeni na međunarodnoj razini te integrirani u sve regionalne, nacionalne i lokalne strategije razvoja.**

provedba koncepta održivog razvoja

Provedba koncepta održivog razvoja na međunarodnoj razini prvenstveno se realizira putem *dobrovoljnih sporazuma i ugovora*, kao što su, primjerice, poznati Protokol iz Kyota potpisan u Japanu 1997. godine ili Pariški sporazum o klimatskim promjenama iz 2015. godine. Osim toga, principe održivog razvoja na globalnoj razini te potrebne mjere za njihovo provo-

đenje nalazimo i u Svjetskoj povelji o tlu (FAO 1981), Konvenciji UN-a o biološkoj raznolikosti (1992), međunarodnim pravnim aktima o zaštiti i održivom korištenju šuma i brojnim drugima. (prema: Herceg 2013)

Na regionalnoj razini, kao primjer se može navesti Direktiva Europske unije o trgovanju emisijama koja je u primjeni od 2005. godine čiji je cilj postupno smanjivanje stakleničkih plinova do 2050. godine, te transformacija zemalja EU-a prema niskougličnom gospodarstvu. Kao i na međunarodnoj razini, postoje brojni zakonodavni akti kojima se reguliraju mjere usmjerene na očuvanje i poboljšanje stanja okoliša u EU-u, posebice u području vodnog gospodarstva, zaštite mora, poljoprivrednog tla, kvalitete zraka i dr.

Sve zemlje članice pojedinih ekonomskih, političkih ili nevladinih međunarodnih organizacija, kao i potpisnice međunarodnih dokumenata kojima se reguliraju pojedini okolišni instrumenti i mehanizmi, dužne su preuzete obveze, instrumente i aktivnosti provoditi i na nacionalnim i lokalnim razinama. Tako je, primjerice, Republika Hrvatska 2009. godine usvojila Strategiju održivog razvoja, dokument u kojemu su definirana ključna područja održivog razvoja Hrvatske: povećanje broja stanovnika; okoliš i prirodna dobra; usmjeravanje na održivu proizvodnju i potrošnju; ostvarivanje socijalne i teritorijalne kohezije i pravde; postizanje energetske neovisnosti i porasta energetske učinkovitosti; jačanje javnog zdravstva; povezivanje prostora te zaštita Jadranskog mora, priobalja i otoka.

Provedba strateških opredjeljenja koja su usuglašena s europskim ciljevima održivog razvitka realizira se putem različitih aktivnosti i projekata, ne samo na nacionalnoj, već i na razini županija, gradova i općina, te podrazumijeva sinergijske napore i doprinose vladinog, poslovnog i civilnog sektora.

Rasprava o razvoju i okolišu započeta je predstavljanjem Milenijskih ciljeva održivog razvoja do 2030. godine. Ovo poglavlje završava predstavljanjem rezultata mjerenja globalnog indeksa održivog razvoja. Tablica 5.9. prikazuje prvih deset i zadnjih deset zemalja svijeta, kao i postignute vrijednosti (0 = najlošije; 100 = najbolje moguće).

**globalni indeks
održivog razvoja**

Tablica 5.9.: Globalni indeks održivog razvoja – rang i vrijednosti, prvih deset i zadnjih deset zemalja

Rang	Zemlja	Rezultat
1.	Švedska	85,0
2.	Danska	84,6
3.	Finska	83,0
4.	Njemačka	82,3
5.	Francuska	81,2
6.	Norveška	81,2
7.	Švicarska	80,1
8.	Slovenija	80,0
9.	Austrija	80,0
10.	Island	79,7
21.	Hrvatska	76,5
147.	Benin	49,0
148.	Niger	48,5
149.	Liberija	48,3
150.	Nigerija	47,5
151.	Afganistan	46,2
152.	Republika Jemen	45,7
153.	Madagaskar	45,6
154.	Demokratska Republika Kongo	43,4
155.	Čad	42,8
156.	Srednjoafrička Republika	37,7

Izvor: SDG Index and Dashboards Report 2018, Implementing the Goals – Global Responsibilities, Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network, str. 16–17.

Indeks se metodološki temelji na mjerenju navedenih 17 ciljeva održivog razvoja. Za svaki cilj postoji određeni broj pokazatelja temeljem kojih se prate razina realizacije cilja i napredak u definiranom vremenskom razdoblju za 156 zemalja svijeta. (prema *SDG Index and Dashboards Report 2018*)

Literatura

- A Compendium of Policy Options, United Nations Conference on Trade and Development
- Alkire, S. *et al.* (2011): Multidimensional Poverty Index 2011, Oxford Poverty & Human Development Initiative, <http://www.ophi.org.uk/>
- Anderson, D. A. (2014): Environmental Economics and Natural Resource Management, Fourth Edition, Routledge, London & New York
- Annoni P., Dijkstra L., European Commission (2013): EU Regional Competitiveness Index, RCI, 2013.
- Arrow, K., Bolin, B., Costanza, R., Dasgupta, P., Folke, C., Holling, C. S., Jansson, B., Levin, S., Ascani, A., Crescenzi, R., Iammarino, S. (2012): Regional Economic Development: A Review, Working Paper, Department of Geography and Environment London School of Economics and Political Science, UK
- Asian Development Bank (2001): Urban Indicators for managing cities, Manila
- Ayres, R., Gowdy, J., Bergh, J. (1998): Viewpoint: Weak versus strong sustainability, <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/1871/9295/1/98103.pdf>
- Babić, M. (1993): Makroekonomija, Narodne novine, Zagreb
- Bahtijarević Šiber, F. (1999): Management ljudskih potencijala, Golden marketing, Zagreb
- Bajo, A. (2007): Fiskalna decentralizacija u: Ott. K. (ur.): Javne financije u Hrvatskoj, Institut za javne financije
- Barbier, E. B. (2007): Valuing ecosystem services as productive inputs, Economic Policy, Great Britain
- Barro, R. J. i Sala-i Martin, X. (2003): Economic Growth, MIT Press
- Barić, S. (2012): Europeizacija civilnog društva u RH: shvaćanje socijalnog kapitala ozbiljno?, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, v. 33, br. 2, 883–916.
- Becker, G., Murphy, K. M., Tamura, R.: Human Capital, Fertility, and Economic Growth, Journal of Political Economy, 1990, vol. 98, no 5.
- Becker, G. S. (1993): Human Capital – A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education, Third Edition, The University of Chicago Press, Chicago
- Bejaković, P. (2005): Uloga gospodarsko-političkih mjera u ublažavanju siromaštva u Hrvatskoj, Financijska teorija i praksa, 29 (1), str. 97–118.
- Bertelsmann Stiftung and the Sustainable Development Solutions Network (2018): SDG Index and Dashboards Report 2018, Implementing the goals Global responsibilities
- Bičanić, I., Franičević, V. (2005): Izazovi stvarnoga i subjektivnog siromaštva i porasta nejednakosti u ekonomijama jugoistočne Europe u tranziciji, Financijska teorija i praksa, 29 (I), str. 13–36.

- Blažić, H. (2004): Fiskalna decentralizacija i upravljanje lokalnim financijama, u Karaman Aksentijević, N., Blažić, H., Kaštelan Mrak, M., Rosentraub, M., Ekonomska decentralizacija i lokalna samouprava, Economic Decentralization and Local Government, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka, Cleveland State University.
- Bogunović, A. (2011): Regionalna ekonomika i politika, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Bowman, M. J. (1968): Principles in the Valuation of Human Capital, *The Review of Income and Wealth*, 14 (3), 217–308.
- Brežovan, G.: Razvoj organizacija civilnog društva kao pretpostavka uspješne reforme socijalne države u Hrvatskoj, <https://hrcak.srce.hr/file/36706>
- Brinkman, R. (1995): Economic growth versus economic development: Toward a conceptual clarification, *Journal of Economic Issues*, vol 29 (4) 1171–1188.
- Brown, D. A. (2001): The Ethical Dimensions of Global Environmental Issues; https://www.amacad.org/multimedia/pdfs/publications/daedalus/fall2001/01_fall_daedalus_Brown.pdf
- Chumra *et al.*: Citizen participation as a tool to improve local government management efficiency, Ekonomska decentralizacija i lokalna samouprava, Rijeka, 2004.
- Clunies-Ross, A., Forsyth, D. i Mozammel, H. (2009): *Development Economics*, McGraw-Hill Higher Education, London
- Crkvenac, M.: Ekonomska politika, Informator, Zagreb, 1997.
- Čavrak, V., ur. (2011): *Gospodarstvo Hrvatske, Politička kultura*, Zagreb
- Meyer, D. F., De Jongh, J., Meyer, N. (2016): The formulation of a composite regional development index, *INTERNATIONAL JOURNAL OF BUSINESS AND MANAGEMENT STUDIES*, Vol. 8, No. 1, 2016.
- Deaton, A. (2010): Price Indexes, Inequality, and Measurement of World Poverty, *American Economic Review* 100, (1) 5–3.
- De Gregorio, J., Lee, J. W. (2002): Education and income inequality: New evidence from cross country data, *Review of income and wealth*, Series 48, No. 3, pp. 395–416.
- Debraj, R. (1998): *Development Economics*, Princeton University Press, 1998.
- Deepak Nayyar (2011): Rethinking macroeconomic policies for development, *Brazilian Journal of Political Economy*, vol 31, n° 3 (123)
- Defra (2007): *An introductory guide to valuing ecosystem services*, UK
- Hailu, D. i Weeks, J. (2011): *Macroeconomic Policy for Growth and Poverty Reduction: An Application to Post-Conflict and Resource-Rich Countries*, DESA Working Paper No. 108, UN, USA
- Deininger, K. (1996): A new data set measuring income inequality, *World Bank economic review*, vol. 10., No. 3., 565–591.
- Deininger, K., Squire, L. (1998): New ways of looking at old issues: inequality and growth, *Journal of Development Economics*, 57, (2), 259–287.

- Denison, E. F. (1972): Classification of sources of Growth, *The Review of Income and Wealth*, 18 (1), 1–25.
- Denona, Bogović, N., Čegar, S. (2012): Education principles in a model of strong sustainability, *Problems of education in the 21st century*, vol. 44.
- Dorota Weziak-Bialowolska, D., Dijkstra, L., European Commission (2014): Regional Human Poverty Index: Poverty in the regions of the European Union
- Dragoljub Stojanov (2013): Ekonomska kriza i kriza ekonomske znanosti, *Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Rifin, Zagreb*
- Družić, I. (2004): Resursi i tržišta hrvatskog gospodarstva, *Politička kultura*, Zagreb
- DZS: Statističko priopćenje, 14.1.2., 2015.
- E. Wayne Nafziger (2006): *Economic Development*, Fourth Edition, Cambridge University Press
- EC (2015): The Europa 2020 Index: The progress of EU countries, regions and cities to the 2020 targets
- Economic Growth*, *Journal of Political Economy*, 98 (5), 12–37.
- EPI (2018): 2018 Environmental Performance Index, Global metrics for the environment: Ranking country performance on high-priority environmental issues; epi.yale.edu
- European Environmental Agency (EEA), <https://www.eea.europa.eu>
- EUROSTAT (2017): Sustainable development in the European Union – MONITORING REPORT ON PROGRESS TOWARDS THE SDGS IN AN EU CONTEXT, Luxembourg
- EU-SILC, Eurostat, 2018.
- Galbraith, J. K. (1967): *New Industrial State*, Houghton Mifflin Company, Boston
- Gill, I. S., i Kharas, H. (2015): The Middle Income Trap Turns Ten, Policy Research Working Paper 7403, World Bank, Washington, DC.
- Goodstein, Eban S. (2003): *Ekonomika i okoliš*, (prijevod), Mate Zagreb
- Gore, Ch. (2000): The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries, *World Development*, 28 (5) 789–804, Elsevier Science Ltd
- Grbavac, V. *et al.*: Informacijska tehnološka revolucija na početku 21. stoljeća, <http://hrcak.srce.hr/file/30242>
- Grupa autora (2002): *Hrvatska u 21. stoljeću (makroekonomija)*, Ured za strategiju razvitka Republike Hrvatske, Zagreb
- Hansjorg Herr, J. P. (2005): Beyond the Washington Consensus: Macroeconomic Policies for Development, *Internationale Politik und Gesellschaft Journal*
- Harbison, F., Myers, Ch. (1964): *Education, Manpower and Economic Growth*, McGraw-Hill Book Company, New York
- Hardeman, S., Dijkstra, L., European Commission (2014): The EU Regional Human Development Index

- Harper Anderson, E. (2008): Measuring Connection between Workforce Development and Economic Development, *Economic Development Quarterly*, 22 (2), 119–135.
- Harris, F. (Ed.) (2004): *Global Environmental Issues*, Wiley, UK; (shora.tabriz.ir)
- Hayton, Y. C. (2005): Competing in the New Economy: The Effect of the Intellectual Capital in High Technology New Ventures, *R&D Management*, 35 (2), 137–155.
- Hediger, W. (2004): Weak and Strong Sustainability, *Environmental Conservation and Economic Growth*, https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/mtec/cer-eth/resource-econ-dam/documents/research/sured/sured-2004/sured_hediger.pdf
- Helliwell, J., Layard, R. i Sachs, J. (2018): *World Happiness Report 2018*, New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Hill, E. W. (2001): *Fundamentals of Economic Development*, Mayor's Economic Summit, Duluth, Minnesota
- Hoff, K. i Stiglitz, J. E. (2001): *Modern Economic Theory and Development*, Semantic Scholar; <https://pdfs.semanticschoolar.org>
- <http://bhdinfodesk.com/wordpress/2018/01/06/svjetska-ekonomija-nastavlja-rast/>
- http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>
- <http://hdr.undp.org/en/composite/MPI>
- http://mori-m-foundation.or.jp/pdf/GPCI2017_en.pdf
- <http://www.businessdictionary.com/definition/knowledge.html>
- <http://www.businessdictionary.com/definition/technology.html>
- http://www.childinfo.org/files/Child_Mortality_Report_2013.pdf
- http://www.childinfo.org/files/Child_Mortality_Report_2013.pdf
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=56929>
- <http://www.ijf.hr/progress/projekt3.ppt>
- <http://www.ophi.org.uk>, Oxford Poverty and Human Development Initiative
- <http://www.populationreview.com/countries/death-rate-by-country>
- <http://www.sbilanciamoci.org/docs/misc/eng/quars.pdf>
- <http://www.un.org/ga/Istanbul+5/116.pdf>
- <https://apsdpr.org/index.php/apsdpr/article/viewFile/71/70>
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Regional_competitiveness_statistics
- https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_hr.pdf
- <https://economics.stackexchange.com/questions/8635/is-malthusian-theory-of-population-growth-being-realized>
- <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/26159>
- <https://evalareport.wordpress.com/2017/03/08/zarisne-tocke-2017-subsaharska-afrika>

<https://www.children.org/global-poverty/global-poverty-facts/facts-about-world-poverty-and-education>

<https://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.DYN.CBRT.IN>

<https://www.indexmundi.com/facts/indictors/SP.DYN.LEOO.IN/rankings>

<https://www.rozp.hr/index.php/14-intermezzo/248-civilno-drustvo-u-hrvatskoj>

https://www.siemens.com/entry/cc/features/greencityindex_international/all/en/pdf/gci_report_summary.pdf

<https://www.slideshare.net/BankaMagazine/nacionalni-indeks-srece>

<https://www.state.gov/p/wha/rls/59669.htm>

<https://www.bcg.com/capabilities/operations/embracing-industry-4.0-rediscovering-growth.aspx>

<https://www.history.com/topics/american-revolution/alexander-hamilton>

<http://siteresources.worldbank.org/PGLP/Resources/PMch9.pdf>

Human Development Report 2016, United Nations Development Programme <http://hdr.undp.org/en/dataignete>

Human Development Report, UNDP, 2012, 2017, 2018.

Ibimilua, Foyeke Omoboye, I. F. (2011): Linkages between Poverty and Environmental Degradation, African Research Review, vol 5(1), ser. no. 18; online: www.ajol.com

Institute for Urban Strategies, The Mori Memorial Foundation (2017): Global Power City Index 2017.

IPCC (2008): Climate Change 2007, Synthesis Report, Geneva

IPCC (2015): Climate Change 2014, Synthesis Report, Geneva

Jarvis, P. (2000): Human Resource Development Handbook, Kogan Page Limited, London

Jayasuirya, H. (2005): Measuring and Explaining the Impact of Productive Efficiency on Economic Development, World Bank Economic Review, 19 (1), 121–140.

Jelčić, B. (1976): Financiranje obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb

Johansson, S. (2002): Conceptualising and measuring quality of life for national policy, Social indicators research, Vol. 58, No. 1-3. 13–32.

Jonathan Harris (2001): Macroeconomic Policy and Sustainability, Global Development and Environment Institute Working Paper, no. 01-09, Tufts University, USA

Jovančević, R., ur. (1998): Gospodarska politika Hrvatske i Europska unija, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Mekron promet d. o. o.

Karaman Aksentijević, N. (2004): Politika ekonomskog razvoja u procesu integracije Republike Hrvatske u Europsku uniju, u: Karaman Aksentijević, N., Blažić, H., Kaštelan Mrak, M., Rosentraub, M.: Ekonomska decentralizacija i lokalna samouprava, Economic Decentralization and Local Government, Sveučilište u Rijeci Ekonomski fakultet Rijeka, Cleveland State University

Karaman Aksentijević, N. (ur.) (2012): Ljudski potencijali i ekonomski razvoj, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet Rijeka

- Karaman Aksentijević, N., Denona Bogović, N., Ježić, Z. (2006): Education, Poverty and Income Inequality in the Republic of Croatia, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, 24, (1), 19–37.
- Karaman Aksentijević, N.; Denona Bogović, N. (2005): Tendencies and Causes of Economic Inequality in the Republic of Croatia and CEE Countries, Transformations in business & economics, 4 (1) 37–55.
- Karaman Aksentijević, N.; Ježić, Z. (2014): Tendencies of Poverty in the Republic of Croatia and the EU Countries // SGEM Conference on Political Sciences, Law, Finance, Economics and Tourism, Albena, Bugarska, str. 659–67.
- Kesner-Škreb, M. (1996): Teorijski okvir državne intervencije, Financijska praksa, 19 (5), 407–421.
- Kordej-De Villa, Ž. (1999): Ekonomski rast i održivi razvitak, Economic Trends and Economic Policy, No. 73
- Krugman, P. (1995): Development Geography and Economic Theory, MIT Press
- Latin America and the Caribbean: An economic valuation of ecosystems, United Nations Development Programme, 2010.
- Lay, V., Kufrin, K., Puđak, J. (2008): Kap preko ruba čaše – klimatske promjene – svijet i Hrvatska, Hrvatski centar „Znanje i okoliš”, Zagreb
- Levels & Trends in Child Mortality, United Nations Children’s Fund, 2013.
- Lewis, W. A. (1955): The Theory of Economic Growth, Homewood, IL, Richard D.
- Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Galić Nagyszombaty, A. (2013): Je li BDP prikladan pokazatelj održivog ekonomskog razvitka?, Ekonomski pregled, Vol. 64, No. 5, str. 474–493.
- Malaval, F. (2008): *Complexity, Entropy production and Industrial ecology*, Institut du Management des éco-innovations (durables); <http://frederic-malaval.wifeo.com/documents/Complexity-entropy-production-and-Industrial-ecology.pdf>
- Mäler K., Perrings, C. i Pimentel, D. (1996): Economic growth, carrying capacity, and the Environment, Science, New Series, Vol. 268, No. 5210.
- Marshall, A. (1956): Principles of Economics, Macmillan, London
- Matković, T. (2006) Istraživanja socijalne isključenosti – empirijska analiza socijalne isključenosti u Starc, N., Ofak, L. i Šelo Šabić, S. (ur.): Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost, Zagreb: UNDP
- Mervar, A. (2003): Esej o novijim doprinosima teoriji ekonomskog rasta, Ekonomski pregled, vol. 54 (3-4), 369–392.
- Mervar, A. (1999): Pregled modela i metoda istraživanja gospodarskog rasta, Privredna kretanja i ekonomska politika, 9, 73, 20–61.
- Michael Kremer: Population Growth and Technological Change: One Million B. C. to 1990, <http://qje.oxfordjournals.org/content/108/3/681.short>
- Todaro, Michael P., Smith, Stephen C. (2014): Economic Development, 12th Edition, USA
- Mesarić, M. (2011): Planiranje društveno-ekonomskog razvitka – uvjet prevladavanja civilizacijske krize izazvane neoliberalnim modelom kapitalizma, Ekonomski pregled 62, 7–8, Zagreb

- Milanović, B. (1999): True World Income Distribution, 1988 and 1993: First calculation based on household survey alone, World Bank
- Miller, R. (1996): Measuring What People Know: Human Capital Accounting for the Knowledge Economy, OECD Publishing, Paris, Montréal; <https://www.cbd.int/doc/publications/gbo/gbo3-final-en.pdf>
- Ministarstvo rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, 2001., <https://doi.org/10.3935/rsp.v8i2.217>
- Murphy, K. M., Shleifer, A., Vishny, R. W. (1989): Industrialization and the big push, *Journal of Political Economy* 97 (5), 1003–1026.
- Nacionalna strategija stvaranja poticajnog okruženja za razvoj civilnoga društva od 2017. do 2021. godine: <https://udruga.gov.hr/istaknute-teme/nacionalna-strategija-stvaranja-poticajnog-okruzenja-za-razvoj-civilnoga-drustva/nacionalna-strategija-stvaranjapoticajnog-okruzenja-za-razvoj-civilnoga-drustva-od-2017-do-2021-godine/3676>
- Neves, P. C, i Tavares Silva, S. M. (2014): Inequality and Growth: Uncovering the Main Conclusions from the Empiric, *Journal for Development Studies*, 50 (1), 1–21.
- Nicola Acocella (2005): Economic Policy in the Age of Globalisation, Cambridge University Press
Nicola Acocella (2005): Počela ekonomske politike, Vrijednosti i tehnike, prijevod: Mate d. o. o. Zagreb
- Nicola Acocella (2014): Rise and decline of economic policy as an autonomous discipline: A critical survey, Working paper n. 123, University of Rome
- Obadić, A., Tica, J. (2016): *Gospodarstvo Hrvatske*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- OECD (2004): Evaluating Local Economic and Employment Development, Paris
- OECD (2016): Better Policies for Sustainable Development 2016: A New Framework for Policy Coherence, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264256996-en>
- Ott, K. (ur.) (2003): Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji, izazovi ekonomske i pravne prilagodbe, Institut za javne financije, Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb
- Pack, H. (1994): Endogenous Growth Theory, Intellectual Appeal and Empirical Shortcomings, *Journal of Economic Perspectives*, 8 (1), 55–72.
- Perkins, D. H., Radelet, S., Lindauer, D. L., Block, S. A. (2013): *Economics of Development*, W. W. Norton & Company, New York
- Peter J. Morgan (2011): The Role of Macroeconomic Policy in Rebalancing Growth, ADBI Working Paper Series, no. 266, Tokyo: Asian Development Bank Institute
- Petith, H. (1999): *Georgescu-Roegen versus Solow/Stiglitz and the Convergence to the Cobb-Douglas*, http://ddd.uab.cat/pub/worpaper/2006/hdl_2072_1959/48901.pdf
- Pevcin, P. (2012): Measuring and explaining the development of the civil society sector, *Društvena istraživanja*
- Pierre Kohler (2015): Redistributive Policies for Sustainable Development: Looking at the Role of Assets and Equity, DESA Working Paper No. 139, UN, USA

- Ravallion, M. (2001): Growth, inequality and poverty: Looking beyond averages, *World Development*, Vol. 29, Issue 11. Pages: 1803–1815.
- Ravallion, M. (2013): How long will it take to lift one billion people out of Poverty?, *The World Bank Research Observer*, vol. 28., No. 2.
- Rethinking Poverty, Report on the World Social Situation 2010, UN, 2009., <<http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/fullreport.pdf>>
- Ricardo Gottschalk (2004): The Macroeconomic Policy Content of the PRSPs: How Much ProGrowth, How Much Pro-Poor?, The Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton, UK
- Romer, P. (1989): Capital Accumulation in the Theory of Long Run Growth: Barro, J. (Ed.), *Modern Business Cycle Theory*, Harvard University Press, New York, 51–127.
- Romer, P. (1989): Human Capital And Growth: Theory and Evidence, NBER Working Paper No. 3173.
- Rosenberg, N. i Birdzell, L. E. (1993): Kako se Zapad obogatio, A. Cesarec, Zagreb
- Rothwell, R. (1994): Towards the Fifth-Generation Innovation Process: *International Marketing Review*, Vol. 11, No 1, 1994., 7–31.
- Ryuzo, S., Youngduk, K. (2002): Hartwick's rule and economic conservation laws, *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 26, No. 3.
- Sachs, Jeffrey D. (2007): Kraj siromaštva; Ekonomske mogućnosti našeg doba, Algoritam, Zagreb
- Samuelson, P., Nordhaus, W. (2000): *Ekonomija*, petnaesto izdanje, prijevod, MATE d. o. o., Zagreb
- Sauvy, A. (1952): *Theorie Generale de la Population*, PUF, Paris
- Schultz, T. (1985): *Ulaganje u ljude*, CEKADE, Zagreb
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity (2010): *Global Biodiversity Outlook 3*.
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press
- Spiezia, V., OECD (2013): *Statistic Brief: Measuring regional economies*, October 2013, 6
- Stern, D. (2004): The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve, *World Development*
- Stiglitz, J. (2012): *Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*, W. W. Norton & Company, New York
- Stimson, R. J., Stough, R. R., Roberts, B. H. (2006): *Regional Economic Development – Analysis and Planning Strategy*, Second Edition
- Šućur, Z. (2004): Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija, *Revija za sociologiju* 1–2: 45–60.
- Šućur, Z. (2006): Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj, *Revija za sociologiju* 3–4: 131–147.
- The Cities Alliance (2007): *Understanding your local economy, A Resource Guide for Cities*, Washington

- The impact of poverty on educational outcomes for children, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2528798/>
- Thirlwall, A. P. i Pacheco-Lopez, P. (2017): *Economics of Development Theory and Evidence*, Palgrave Macmillan, London
- Tiereberg, T., Lewis, L. (2012): *Environmental & Natural Resource Economics*, Ninth Edition, USA
- Tilman, A. (2011): *Industrial Policy in Developing Countries Overview and lessons from seven country cases*, Discussion Paper, German Development Institute, Bonn
- Tim Everett, T., Ishwaran, M., Ansaloni, G. P., Rubin, A. (2010): *Economic Growth and the Environment*, Defra Evidence and Analysis Series, Paper 2, UK
- Todaro, M. (1997): *Economic Development*, Longman, London i New York
- Todaro, M. i Smith, S. (2006): *Ekonomski razvoj*, prijevod, Šahinpašić, Sarajevo
- Todaro, M. i Smith, S. (2015): *Economic Development*, 12th Edition, Pearson
- Todaro, M. P. i Smith, S. C. (2009): *Economic Development*, Longman, New York
- UN (1998): *World Population Monitoring*, 1997: *International Migration and Development*, Document Number: 256458.
- UN (2018): *Achieving the Sustainable Development goals in the least developed countries*
- UN Habitat (2015): *The City Prosperity Initiative*, 2015 Global City Report
- UNDP (2006): *Neumreženi: Lica socijalne isključenosti u Hrvatskoj*. Zagreb: UNDP Hrvatska.
- UNDP (2010): *The Importance of Biodiversity and Ecosystems in Economic Growth and Equity*, http://www.undp.org/content/dam/undp/library/Environment%20and%20Energy/biodiversity/Report_ENG.pdf
- UNDP (2014): *Globalni pregled bioraznolikosti 4, Srednjoročna procjena napretka u provedbi Strateškog plana za bioraznolikost od 2011. do 2020. godine*, Montreal
- Vasileva, K. (2011): *Population and social conditions*, 6.5% of the EU population are foreigners and 9.4% are born abroad, Eurostat
- Veselin Drašković (2007): *Manifestacije ekonomske globalizacije*, *Ekonomija/Economics* 14 (1)
- WB (2012): *What a Waste*, Urban Development Series Knowledge Papers, Washington, USA
- Wertheimer-Baletić, A. (1999): *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A. (2004): *Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj*, *Društvena istraživanja*, Zagreb, 13 (4–5): 631–651.
- Whitby, A. (2013): *Barriers and Opportunities: the Use and Impact of the German National Welfare Index (NWI)*, World Future Council (WFC) and BRAINPOoL project
- WHO & UNICEF (2017): *Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene*, Switzerland

- Widuto, A., European Parliamentary Research Service – EPRS (2016): Beyond GDP: Regional development indicators
- Willen, P., Hendel, I., Shapiro, J. (2005): Educational opportunity and income inequality, *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 89 (5–6): 841–870.
- World Bank (2006), Swinburn, G., Goga, S., Murphy, F.: *Local Economic Development: A primer developing and implementing local economic development strategies and action plans*
- World Bank (2000): *Making Transition Work for Everyone*, Washington, World Bank
- (2001): *Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study*, Washington, World Bank
- World Bank: *Attacking Poverty: Opportunity, Empowerment and Security*, <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/overview.pdf>
- World Development Report 2017, The World Bank, Washington
- World Development Report 1997, The World Bank, Washington
- World Development Report 2007, The World Bank, Washington
- World Development Report 2017, The World Bank, Washington
- World Development Report, World Bank, 1991, 2017, 2018.
- World Economic Forum (2017): *The Global Competitiveness Report 2017–2018*, Geneva
- WRI: <https://www.wri.org/blog/2018/06/deforestation-accelerating-despite-mounting-efforts-protect-tropical-forests>
- WRI, UNDP (2011): *World Resources Report 2010-2011: Decision Making in a Changing Climate-Adaptation Challenges and Choices*, Washington; http://wriorg.s3.amazonaws.com/s3fs-public/pdf/world_resources_report_2010-2011.pdf / <http://www.wri.org/our-work/project/world-resources-report>
- Zulfequar, M. D., Ahmad Khan, A. (2013): *Global Environmental Issues and its Remedies*, *International Journal of Sustainable Energy and Environment* Vol. 1, No. 8; www.ijsee.com

Popis tablica

Tablica 1.1.	Ukupno ostvareni dohodak i dohodak po stanovniku u odabranim zemljama 2015. godine	10
Tablica 1.2.	Dohodak odabranih zemalja u 2015. godini	10
Tablica 1.3.	Kriteriji i pokazatelji za mjerenje ekonomskog razvoja prema Todaru i Smithu	17
Tablica 1.4.	Promjena sektorske strukture gospodarstva u odabranim zemljama	18
Tablica 1.5.	Indikatori kvalitete života	20
Tablica 1.6.	Pokazatelji uvjeta života u Europi	21
Tablica 1.7.	HDI za odabrane zemlje u 2015. godini	25
Tablica 1.8.	Milenijski razvojni ciljevi OUN-a	27
Tablica 1.9.	Primjeri alternativnih pokazatelja razvoja na regionalnoj razini	33
Tablica 1.10.	Mjerenje razvijenosti na lokalnoj razini – mogući pristup (nacionalni okvir)	37
Tablica 1.11.	Grupiranje gradova i općina Republike Hrvatske prema stupnju razvijenosti	38
Tablica 1.12.	Primjeri mjerenja razvijenosti gradova – globalni okvir	39
Tablica 1.13.	Stanovništvo i prosječni GNI per capita pojedinih skupina zemalja prema klasifikaciji Svjetske banke u 2015. godini	41
Tablica 1.14.	Sektorska struktura dohotka za odabrane zemlje u 2015. godini prema Izvješću Svjetske banke	41
Tablica 1.15.	Dohodak po stanovniku pojedinih regija svijeta u 2015. godini	42
Tablica 1.16.	Dohodak po stanovniku zemalja EU-a i ostalih zemalja najvišeg dohotka u svijetu	43
Tablica 1.17.	Skupine zemalja prema visini dohotka po stanovniku u 2002. godini	44
Tablica 1.18.	Zemlje najnižeg GNI-ja <i>p. c.</i> u 2015. godini	45
Tablica 1.19.	Promjene u visini GNI-ja <i>p. c.</i> u deset zemalja najvišeg i deset zemalja najnižeg GNI-ja <i>p. c.</i> u razdoblju 2002. – 2015.	46
Tablica 1.20.	Globalni i regionalni trendovi pokazatelja siromaštva na bazi linije siromaštva iz 2011. godine (postotak stanovništva s manje od 1,9 \$ na dan) u razdoblju 1990. – 2013.	47
Tablica 1.21.	Zemlje najvišeg i najnižeg HDI-ja 2015. godine	47
Tablica 2.1.	Udio siromašnog u ukupnom stanovništvu odabranim zemljama u razvoju u razdoblju 2005. – 2014. godine	78
Tablica 2.2.	Stopa rizika od siromaštva u RH i odabranim zemljama 2014. godini	81
Tablica 2.3.	Tipična raspodjela veličine osobnog prihoda u jednoj zemlji u razvoju prema udjelima u prihodu – petine i desetine	88
Tablica 2.4.	Zemlje s najnižim i najvišim dohodovnim nejednakostima mjerenima Ginijevim koeficijentom	93
Tablica 2.5.	Najviše i najniže rangirane zemlje svijeta prema Palma omjeru u razdoblju 2010. – 2015. godine	94
Tablica 2.6.	Odabrane zemlje prema BDP-u <i>p. c.</i> , prosječnoj mjesečnoj plaći i postotku od BDP-a za obrazovanje 2016. godine	105
Tablica 2.7.	Zemlje s najnižom stopom obuhvaćenosti primarnim obrazovanjem i očekivane godine školovanja u 2016. godini	106
Tablica 3.1.	Četiri kotača napretka	110
Tablica 3.2.	Faktori koji utječu na ekonomski razvoj	111
Tablica 3.3.	Stilizirane činjenice rasta od 1960-ih do kraja 1980-ih	112

Tablica 3.4.	Stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta u odabranim zemljama	119
Tablica 3.5.	Prosječne godine školovanja i GNI per capita u zemljama visokog i niskog dohotka u 2015. godini	125
Tablica 3.6.	Prosječne i očekivane godine obrazovanja u odabranim zemljama visokog i niskog dohotka u 2010. i 2015. godini	126
Tablica 3.7.	Faze razvoja tehnologije	130
Tablica 3.8.	Složenost znanja i oblici složenosti znanja	137
Tablica 3.9.	a) Indeks istraživačkih kapaciteta odabranih zemalja 2015. godine	139
Tablica 3.9.	b) Indeks učinkovitosti tehnologije i inovacija odabranih zemalja 2015. godine	140
Tablica 3.10.	Povezanost TAI-ja i HD-indeksa kod „vođe, potencijalnih vođa, dinamičnih usvojitelja tehnologije i marginaliziranih zemalja”	142
Tablica 4.1.	Socijalni, institucionalni, kulturni i pravni uvjeti funkcioniranja tržišnog sustava	149
Tablica 4.2.	Tržišni neuspjesi i oblici državne potpore	150
Tablica 4.3.	Obilježja makroekonomske politike u 20. stoljeću	162
Tablica 4.4.	Ograničenja monetarne politike u nerazvijenim zemljama	166
Tablica 4.5.	Indeks globalnog civilnog društva 2016. godine	178
Tablica 5.1.	Milenijski ciljevi UN-a 2000. – 2015. godine	183
Tablica 5.2.	Ciljevi održivog razvoja do 2030. godine	184
Tablica 5.3.	Indirektni doprinosi okoliša – usluge ekosustava	188
Tablica 5.4.	Primjeri povezanosti siromaštva i degradacije okoliša	190
Tablica 5.5.	Kretanje broja stanovnika svijeta 2000. – 2017. (u milijunima)	191
Tablica 5.6.	Povezanost globalnih problema okoliša	200
Tablica 5.7.	Staklenički plinovi	201
Tablica 5.8.	EPI indeks – rang prvih 20 i zadnjih 20 zemalja	204
Tablica 5.9.	Globalni indeks održivog razvoja – rang i vrijednosti, prvih deset i zadnjih deset zemalja	210

Popis grafikona

Grafikon 2.1.	Utjecaj BDP-a na rizik od siromaštva za zemlje Europske unije (n=28) u 2012. godini	72
Grafikon 2.2.	Mjerenje ukupnog jaza siromaštva	80
Grafikon 2.3.	Lorenzova krivulja	89
Grafikon 2.4.	Različiti tipovi raspodjele prikazani Lorenzovom krivuljom	90
Grafikon 2.5.	Izračunavanje Ginijevog koeficijenta	91
Grafikon 3.1.	Maltuzijanska „katastrofa”	116
Grafikon 3.2.	Broj istraživača na mil. stanovnika (uključeni su i svi studenti doktorskih studija koji stvaraju nova znanja, proizvode, procese i metode) u odabranim zemljama 2005. – 2015. godine	135
Grafikon 3.3.	Potrošnja za obrazovanje (% BDP-a) u odabranim zemljama 2005. – 2015. godine	135

Grafikon 3.4. Izvoz visokih tehnologija (kao % ukupnog izvoza prerađivačke industrije) u razdoblju 2005. – 2015. godine	141
Grafikon 3.5. Indeks apsorpcije znanja i tehnologije za odabrane zemlje u 2015. godini	141
Grafikon 4.1. Usporedba razvijenosti civilnog sektora odabranih zemalja	179
Grafikon 5.1. Stopa recikliranja otpada u Europi 2004. – 2014. godine (u %)	192
Grafikon 5.2. Struktura svjetske proizvodnje otpada prema dohodovnim skupinama zemalja 2010. godine	193
Grafikon 5.3. Prosječne godišnje emisije CO ₂ u odabranim zemljama 1790. – 2016. godine (u tonama po stanovniku)	194
Grafikon 5.4. Kuznetsova krivulja okoliša	195
Grafikon 5.5. Alternativne pretpostavke o odnosu između gospodarskog rasta i utjecaja na okoliš	197
Grafikon 5.6. Gubitak tropskih šuma 2001. – 2017. godine (u mil. ha)	203
Grafikon 5.7. Prirodni i proizvedeni kapital kao supstituti	207
Grafikon 5.8. Krivulja međugeneracijskog blagostanja	208

Popis shema

Shema 1.1. Indeks društvenog napretka	23
Shema 1.2. Matrica regionalnog ekonomskog razvoja	30
Shema 3.1. Klasične teorije (učenja) o stanovništvu	115
Shema 3.2. Suvremena učenja o stanovništvu	118
Shema 3.3. Valovi tehnološkog napretka	132
Shema 3.4. Očekivana kretanja zemalja visokog i niskog stupnja apsorpcije znanja, tehnologije i inovacija	133
Shema 3.5. „Idealan” krug utjecaja ljudskih potencijala, tehnologije, inovacija i sposobnosti njihove apsorpcije na gospodarski rast i razvoj	137
Shema 4.1. Tipovi ekonomija	147
Shema 4.2. Funkcije države	154
Shema 4.3. Povezanost makroekonomskog planiranja, strategije i politika	160
Shema 4.4. Raspodjela nadležnosti i funkcija prema razinama vlasti	170
Shema 4.5. Uloga središnje vlasti, regionalne i lokalne vlasti u usmjeravanju ekonomskog razvoja	171
Shema 4.6. Utjecaj civilnog društva na razvoj	176
Shema 5.1. Povezanost ekonomije i okoliša	186
Shema 5.2. Materijalni i nematerijalni tokovi između ekonomije i okoliša	187

Iz recenzija

U cijelosti udžbenik je dobro tematski izbalansiran što je posebno zahtjevno za problematiku razvoja koju je vrlo teško svesti na navedeni broj stranica. U tom smislu udžbenik je evidentno proizvod velikog napora autora koji nisu otišli u ekstenzivnost u koju je vrlo lako upasti.

Prof. dr. sc. **Jurica Šimurina**

* * *

Sveučilišni udžbenik *Ekonomika razvoja* predstavlja jedinstveno djelo u znanstvenoj literaturi Republike Hrvatske i kao takvo čini veliki doprinos ne samo povećanju kvalitete visokoškolskog obrazovanja već i istraživačku osnovu za znanstvenike te praktičare koje zanimaju suvremeni problemi i rješenja ekonomike razvoja.

Prof. dr. sc. **Saša Drezgić**

* * *

It shall be emphasized, that the Authors defined (and presented in the textbook) "development" as a process which should finally lead to enhancement of quality of life, which is in line with modern approach to this topic. The textbook is of a high quality and meets the requirements for such kind of teaching materials.

Prof. dr. sc. **Lukasz Arendt**

ISBN 978-953-7813-48-2

9 789537 813482

Cijena 150 kn